

Zwolle
MONUMENTEN
MAGAZINE

VEERKRACHTIG ERFGOED
IN TIJDEN VAN ONZEKERHEID

2026

sec.

Oudestraat 137
8261 CK Kampen
T 038 33 33 340
info@secarchitecten.com
www.secarchitecten.com

RESTAURANT
POPPE

Een culinaire belevenis in de voormalige hoefsmederij met koks die u in de centrale open keuken verse gerechten ziet bereiden, gebaseerd op de Franse keuken.

7 DAGEN PER WEEK OPEN

POPPE BOVEN
Op de sfeervolle verdieping bevinden zich de Huiskamer, Gelagkamer en Bar voor besloten gezelschappen. Geen zaalhuur en gratis faciliteiten.

038 421 30 50
Luttekestraat 66
8011 LS Zwolle
info@poppezwolle.nl
www.poppezwolle.nl

salet

Door onze vakmensen is uw monument klaar voor de toekomst

Salet verbetert vastgoed
Paxtonstraat 25 8013 RP Zwolle 038 421 62 69 info@salet.nl www.salet.nl

CREATIVITEIT GEEFT WAARDE WEER TOEKOMST

038 4541675
info@debruinarchitecten.nl

BRUiN
DE BRUIN ARCHITECTEN BV BNA

Erfgoed vertelt het verhaal van Zwolle. In gebouwen, straten, bruggen en zelfs in kleine details, zoals oude brievenbussen en putdeksels. Deze laten zien hoe generaties vóór ons hebben geleefd, gewerkt en gebouwd aan de stad waar we nu zo van genieten. Juist in tijden van verandering en onzekerheid geeft erfgoed houvast. Het laat zien waar we vandaan komen en hoe we ons steeds opnieuw hebben aangepast aan nieuwe omstandigheden. Daarom past het thema van Open Monumentendag 2026 — Veerkrachtig erfgoed in tijden van onzekerheid — zo goed bij Zwolle.

Veerkrachtig erfgoed
In tijden van onzekerheid

In dit Monumentenmagazine Zwolle leest u verhalen over plekken en objecten die laten zien hoe onze stad door de eeuwen heen is veranderd én zichzelf steeds opnieuw heeft uitgevonden. Van het archeologisch depot, waar onze opgegraven geschiedenis wordt bewaard, tot de Hoge Spoorbrug die nog altijd een belangrijke verbinding over het spoor vormt. U leest over herstel en reconstructie met respect voor het verleden, maar ook over nieuwe ontwikkelingen, zoals het project Onder de Bogen, waardoor de binnenstad in de jaren zeventig van de vorige eeuw opnieuw betekenis kreeg als een plek om te wonen. Bijzonder is ook het artikel over het onderzoek naar de vijf gesneden balkconsoles uit Goudsteeg 19. Misschien moet het Huis met de Hoofden straks wel het Huis met de Profeten gaan heten.

Ook het landschap rondom Zwolle vertelt een verhaal van veerkracht. U leest over Het Engelse Werk dat van verdedigingswerk veranderde in een geliefd stadspark. Erfgoed staat dus niet stil, maar beweegt mee met de tijd.

Open Monumentendag biedt een mooie kans om deze verhalen te ontdekken en Zwolle met andere ogen te bekijken. Ik nodig u van harte uit om de ruim vijftig gratis opengestelde monumenten te bezoeken, bijzondere plekken te ontdekken en te genieten van het uitgebreide activiteitenaanbod voor jong en oud.

Ik wil iedereen die helpt om Open Monumentendag mogelijk te maken hartelijk bedanken. Zonder alle inzet is deze erfgoeddag niet mogelijk. Ook wens ik u veel leesplezier met dit Monumentenmagazine Zwolle. Dankzij onze adverteerders is het magazine opnieuw gratis beschikbaar voor iedereen die van erfgoed houdt. Daar zijn wij erg dankbaar voor.

Anja Roelfs
Wethouder Erfgoed gemeente Zwolle

40 jaar Open Monumentendag in Zwolle

Door Johan Teunis en Michael Klomp

41

Weerbaarheids-lessen van een 420-jarige

Door Arlinde Dul

50

En verder in deze editie:

14 Putdeksels en straatkolken
Door Michael Klomp

18 Mooier dan ooit tevoren
Door Henk van der Werf

48 Van vorm naar norm
Door Henk van der Werf

56 Klimaatverandering: een bedreiging voor monumenten
Door Gertjan de Boer

62 Het Huis met de profeten?
Door Marieke van Vlierden

88 Erfgoedprijs Zwolle-Kampen 2026
Door Stijn van Gerrevink

06
Was het werk tevergeefs?
Door Henk van der Werf

26
Onder de Bogen: opnieuw wonen in de binnenstad
Door Marieke van Zanten en Daan Goris

34
Wie wat bewaart, die heeft wat
Door Vincent van der Veen

71
Restauratie De Wheeme
Door Iwan van Berkel

80

Opgegeven en nu, een herinnering of toch niet?

Door Johan Teunis

Was het werk tevergeefs?

DOOR **HENK VAN DER WERF**
ERFGOED GEMEENTE ZWOLLE

Zwolle speelt al eeuwen een sleutelrol in het netwerk van waterwegen en landroutes in Noord-Nederland. De stad ligt precies op de route die het noorden met het zuiden verbindt. En dat was vroeger al belangrijk: vanaf Zwolle kon je via het Katerveer de IJssel oversteken en zo de belangrijke handelsroute over de Veluwe bereiken.

Diezelfde IJssel was trouwens niet alleen een verkeersader, maar ook een natuurlijke verdedigingslijn. Voor vijandelijke legers was het niet gemakkelijk om de rivier over te steken. De plekken waar dat wél kon waren strategisch erg belangrijk en werden dus goed bewaakt. Tijdens en na de Tachtigjarige Oorlog zijn daarom tussen Zwolle en het Katerveer extra vestingwerken aangelegd. Maar helaas, die linie bleek uiteindelijk meer een tandeloze tijger dan een bruikbare vesting. Toen de militaire waarde verdween, kreeg het gebied een heel nieuw leven. Een deel werd omgetoverd tot een park in Engelse landschapsstijl - het huidige Engelse Werk - terwijl een ander deel werd omgebouwd tot sluis. Het is een prachtig voorbeeld van de manier waarop plekken door de tijd heen een nieuwe, soms zelfs zinvollere betekenis kunnen krijgen.

Voorgeschiedenis

Het Katerveer was eeuwenlang een belangrijke schakel op de route tussen Utrecht en het noorden. Wie daar met het veer de IJssel wilde oversteken, moest tol betalen. In het begin was die tol in handen

van graaf Wichman van Hamaland, maar in 973 bevestigt keizer Otto I dat de zogeheten 'Cathentol' voortaan toebehoort aan het klooster van Elten. Later, in 1443, kreeg Zwolle de helft van het veer in bezit. De andere helft kwam terecht bij de heer van Buckhorst, die zijn kasteel bij Zalk had staan. Reizigers die vanaf het veer richting Zwolle trokken, kwamen langs de Spoolderberg. Dat was niet zomaar een heuvel: het was een plek waar belangrijke bijeenkomsten werden gehouden tot 1549. Toen liet Philips II zich namelijk niet op de Spoolderberg inhuldigen, maar in Deventer. Daarmee verloor de plek in één klap haar betekenis.

Opstand

Een paar decennia later kwamen de Nederlanden in opstand tegen Spanje. De Reformatie waaide door het land en de Tachtigjarige Oorlog barstte los. Voor het gebied rond het Katerveer betekende dat een compleet nieuw hoofdstuk. Zwolle stond in die beginjaren bepaald niet te springen om mee te doen aan de opstand. Het liefst wilde het stadsbestuur zich onderwerpen aan het centralistische bestuur van de landsheer, de Spaanse koning Filips II, en

Afb. 2. Fragment van de linie van Zwolle op een plattegrond van Mastenbroek (Collectie Overijssel)

zich tegelijkertijd vasthouden aan haar oude privileges. Elke verstoring van de oude rechten en gebruiken kon de welvaart van de stad immers schade toebrengen. Pas rond 1587 werd duidelijk dat een verzoening met Filips II er echt niet meer in zat. Zwolle koos schoorvoetend de kant van de jonge Republiek. De banden met de Staten van Holland werden aangehaald, maar met tegenzin. Het stadsbestuur leverde liever geen macht in tot de oorlogssituatie dat simpelweg onmogelijk maakte. In 1606 ging Zwolle overstag: de stedelijke munt werd tijdelijk stilgelegd, zodat er ruimte ontstond voor een landelijke belasting op goederen om het Staatse leger te financieren. In ruil kreeg de stad een subsidie van 6.000 gulden voor de versterking van de vestingwerken. Vanaf dat moment veranderde Zwolle in een bouwplaats. Ingenieurs, landmeters, ambachtslieden en grondwerkers trokken in groten getale naar de stad. Ze bouwden twaalf bastions die de stad omringen en pakten ook de verdediging langs de IJssel grondig aan. Het stadsbeeld kreeg een compleet nieuwe uitstraling.

< Afb. 1. Poortje in het noordelijke hoornwerk (Erfgoed gemeente Zwolle) >

De eerste schansen

In 1580, midden in de spanningen van de Tachtigjarige Oorlog, besloten de Staten van Holland dat de IJsselsteden, waaronder Zwolle, beter verdedigd moesten worden. In 1586 begon vestingbouwer Adriaan Anthoniszoon aan de grote moderniseringsslag. Eigenlijk was men al eerder begonnen want in 1581 lag de Katerschans er al met als doel het Katerveer en de IJsseldijk te beschermen. Zeven jaar later zijn er nog twee schansen gebouwd; een grote op de Spoolderberg en een kleinere ernaast. In 1598 zijn deze schansen verbonden met een verdedigingslinie die vanaf de Zwolse stadsgracht richting het Katerveer loopt. Ongeveer op de plaats van de Nieuwe Veerallee en Oude Veerweg. Bij de Spoolderberg splitste de linie af naar het zuiden, langs de route van de huidige Ruiterlaan, richting de Nieuwe Schans. Dankzij deze linie konden soldaten zich vanuit Zwolle snel naar de schansen aan de linie verplaatsen. Dit hele systeem van schansen en wallen stond bekend als het Retranchement van Mastenbroek. Het moest voorkomen dat Spaanse troepen vanuit het zuiden langs de IJssel konden doorstoten naar het noorden.

Afb. 3. De Vrede van Münster (Gerard ter Borch, Rijksmuseum Amsterdam)

Afb. 4. Naast het pand Burgemeester van Roijensingel 1 staat nog een hekwerk van de voormalige brug bij de uitmonding van de liniesloot in de stadsgracht (Erfgoed gemeente Zwolle)

De aanleg

De bouwers van de vestingwerken maakten handig gebruik van het terrein. Tussen de stad en de IJssel liggen lage, natte gronden met daartussen hogere zandruggen. De schansen en wallen zijn zoveel mogelijk op die hogere delen gebouwd. De lager gelegen stukken aan de zuidoostkant van het Retranchement konden gemakkelijk onder water worden gezet. Hierdoor was het voor de vijand lastiger om de vestingwerken te benaderen. Om schade door kanonskogels te beperken, zijn de vestingwerken vooral van aarde gemaakt. Alleen de onderste delen kregen steile, gemetselde muren. Aan de zuidoostkant van de linie kwam een liniesloot voor extra bescherming. Een deel daarvan bestaat nog steeds langs park Eekhout.

Vrede van Münster

Toen de Spanjaarden in 1628 opnieuw het land binnenvielen, was het werk aan de schansen nog steeds niet klaar. Ingenieurs Van de Bosch en Bronkhorst waren nog druk bezig met het metselwerk en de aarden wallen van de Katerschans. Uiteindelijk

‘Zwolle was de dans ontsprongen, maar de dreiging van een Spaanse inval is er zeker geweest’

werd hun hele project nooit volledig voltooid omdat de dreiging verdween. In 1648 kwam er namelijk officieel een einde aan de oorlog, met de Vrede van Münster. De Zwolse schilder Gerard ter Borch legde dat historische moment vast op een beroemd schilderij.

Eendracht maakt macht

Zwolle was de dans ontsprongen, maar de dreiging van een Spaanse inval is er zeker geweest. In het Rijksmuseum ligt een vlugschrift met een tekening van de vestingwerken van Zwolle met de titel ‘Eendracht maeckt macht’. Het is een op rijm gezet verhaal over de samenwerking van Amsterdam en Zwolle in de Tachtigjarige Oorlog. Op 26 september 1622 trok een compagnie van maar liefst 230 Amsterdamse burgers richting Zwolle. Onder leiding van kapitein Abraham Boom kwamen ze de verdedigingswerken van de stad versterken. De officieren logeerden bij de Zwolse hopman Marten Royer, terwijl de gewone soldaten een plek zochten in de herbergen van de stad. De schrijver van het vlugschrift was vol lof over de Zwollenaren. Volgens hem stond de burgerij paraat en werd er elke dag geoefend met de wapens. Dat was geen overbodige luxe want ondertussen vochten de troepen van prins Maurits hevig tegen het Spaanse leger. Spinola, de Spaanse bevelhebber, belegerde Bergen op Zoom en stuurde ook manschappen richting het noorden. Tot een echte veldslag bij Zwolle kwam het uiteindelijk niet. Zodra de Spaanse dreiging voorbij was, keerden de Amsterdammers terug naar huis waar ze op de Dam feestelijk werden onthaald. Op de tekening bij het vlugschrift is links de stad Zwolle te zien. Direct daarnaast ligt de Luurderschans. Dat is de plek waar nu de Willemsvaart met het Koggepad kruist. Verderop staat de Berghschans op de Spoolderberg. Daarachter ligt de Nieuwe Schans; het gebied dat we nu kennen als het Engelse Werk. Helemaal rechts zie je de Katerschans, die nu nog gedeeltelijk herkenbaar is rond de oude Katerveersluis. De hele verdedigingslinie is op de tekening prachtig te volgen. Aan de noordwestkant van die linie oefenen de troepen. Ze stonden klaar om in actie te komen, mocht de vijand opduiken.

Een nutteloze vesting

Na de Vrede van Münster leek er eindelijk rust te komen in de Republiek, maar die rust was van korte duur. In 1665 dook er opnieuw gevaar op. Vanuit het oosten en noorden rukte de beruchte bisschop van Münster op, beter bekend als Bommen Berend. Bommen Berend stond bekend vanwege zijn voorliefde voor brandbommen. De Staten van Holland reageerden snel en stuurden een veldleger richting de IJssel. Uiteindelijk bleek dat de bisschop het vooral op Groningen had gemunt. Zwolle ontkwam aan een belegering.

Afb. 5. Tocht van de Amsterdamse schutterij naar Zwolle, 1622 (Rijksmuseum Amsterdam)

Rampjaar 1672

Toen volgde het rampjaar 1672. De Fransen vielen de Republiek binnen, geholpen door diezelfde Bommen Berend. Na de snelle val van Deventer trok de bisschop met zijn leger richting Zwolle. Het Staatse garnizoen van 1.200 man besloot zich 's avonds grotendeels terug te trekken waardoor de stad achterbleef met burgers die nauwelijks militaire ervaring hebben. Het stadsbestuur vreesde een verwoestende belegering en plundering en gaf zich daarom over. De Zwolse vesting bleek totaal nutteloos. Het rampjaar bracht de Republiek aan de rand van de afgrond. Alleen doordat Holland zich achter een waterlinie kon verschuilen, bleef het land overeind. Toen de vijand in 1673 weer vertrok, besloten de Staten van Holland dat het anders moest. Het land kreeg een netwerk van versterkte waterlinies en de bestaande vestingen werden gemoderniseerd. Menno van Coehoorn, een briljant militair en vestingbouwer, speelde daarin een hoofdrol.

Menno van Coehoorn

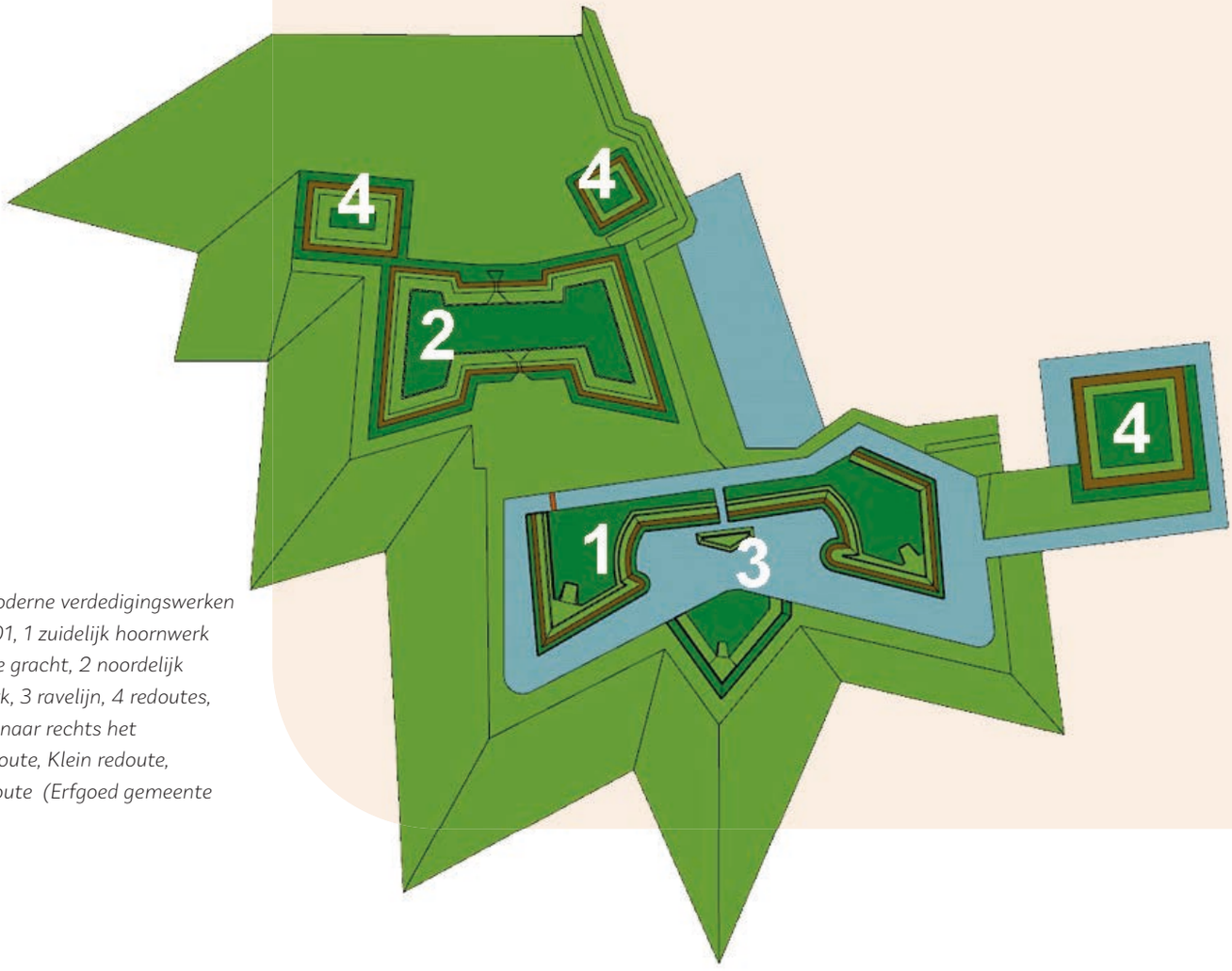
Van Coehoorn (1641–1704) begon zijn loopbaan bij de infanterie en klom snel op. Tijdens belegeringen leerde hij precies waar de zwakke plekken van de toenmalige vestingbouw zaten. Die kennis gebruikte hij later om een compleet nieuw systeem voor de vestingbouw te ontwerpen. In de jaren tachtig van de zeventiende eeuw uitte hij voor het eerst stevige kritiek op de oude manier van bouwen. Hoewel hij zelf nog nooit een vesting had aangelegd, verdiepte hij zich jarenlang in de theorie van de vestingbouw. In 1685 publiceerde hij zijn ideeën in het boek 'Nieuwe vestingbouw op een natte of lage horizont' waarin hij zijn Nieuw-Nederlandse Stelsel introduceerde. Het maakte hem in één keer beroemd in Nederland. In 1695 werd hij benoemd tot hoofd van de landelijke fortificatiedienst. Hij adviseerde het landsbestuur over de verdediging van het grondgebied en leidde een enorm bouwprogramma waarbij talloze grensvestingen zijn vernieuwd. Ook de omgeving van Zwolle nam hij onder handen. In 1697 vroegen de Staten van Holland hem om advies over de verdediging van de omgeving. Door een strenge winter kon hij pas in maart van het jaar daarop komen om de situatie ter plaatse te inspecteren. Hij zal niet onder de indruk zijn geweest van de bestaande Zwolse vestingwerken. Deze waren in staat van verval en dringend toe aan modernisering.

Een nieuw werk

Menno van Coehoorn was van mening dat bij het maken van een vesting altijd voordeel gezocht moest worden in het omliggende landschap. Daar bij ging hij verder dan Adriaan Anthoniszoon die de voordelen van de hoogteligging van het terrein had benut. Van Coehoorn gebruikte deze hoogteligging ook, maar bedacht voor de verdediging van Zwolle ook een plan om het gebied rond de stad op grote schaal onder water te zetten. Daarvoor liet hij in de buurt van de monding van het Zwarte Water in de Vecht een met schotbalken afsluitbare dam bouwen. De zogenaamde tenanten werden door fort Kijk in de Vecht aan de monding van de Vecht in het Zwarte Water beschermd tegen invallende legers. Voor het Katerveer ontwierp Van Coehoorn nieuwe vestingwerken op de plek waar nu het Engelse Werk ligt. Tussen 1698 en 1701 liet hij een oude schans langs de IJssel vervangen door moderne verdedigingswerken. Het zogenaamde Nieuwe Werk bestond uit twee hoge hoornwerken. Hoornwerken zijn puntige aarden wallen die via halfronde wallen verbonden waren met een rechte wal. Het zuidelijke hoornwerk

Afb. 6. Portret van Menno baron van Coehoorn (kopie naar Caspar Netscher, 1675 – 1700, Rijksmuseum Amsterdam)

Afb. 7. Moderne verdedigingswerken 1698-1701, 1 zuidelijk hoornwerk met natte gracht, 2 noordelijk hoornwerk, 3 ravelijn, 4 redoutes, van links naar rechts het Venusredoute, Klein redoute, Schelredoute (Erfgoed gemeente Zwolle)

kreeg een natte gracht langs de dijk in dezelfde puntvorm. Daarvoor lag nog een driehoekig verdedigingswerk, ook wel ravelijn genoemd. Het was bedoeld om aanvallers al vroeg af te remmen. Het noordelijke hoornwerk lag bijna tegen het zuidelijke aan, maar kreeg een droge gracht. Om het de vijand nog lastiger te maken, plaatste Van Coehoorn drie rechthoekige redoutes om de hoornwerken heen. Redoutes zijn kleine zelfstandige fortjes die de hoofdvesting kunnen ondersteunen. De hoger gelegen vestingwerken werden aan drie kanten omringd door laag, drassig terrein. Dat is ideaal want een vijand die zich door de modder moet verplaatsen komt niet ver. Bij de aanleg waren de vestingwerken en hun omgeving bijna helemaal vrij van bebouwing en bomen want een open terrein zorgde voor een perfect schootsveld. Iedereen die te dichtbij kwam, was meteen zichtbaar en dus gemakkelijk te beschieten.

Nieuw leven voor de vesting

Het Nieuwe Werk was ooit een indrukwekkend vestingwerk, maar in de praktijk is er nauwelijks gebruik van gemaakt. Al in 1785 begon men de linie af te breken. In 1795 vielen Franse troepen de Nederlanden binnen. Ze brengen het oude regime van stadhouder Willem V ten val. De Fransen werden met open armen ontvangen in Zwolle. Was al dat werk aan de vesting dan tevergeefs geweest? Gelukkig niet want toen Lodewijk Napoleon in 1805 het verouderde en nutteloos geworden Nieuwe Werk aan de stad schonk, veranderde alles. Net als in veel andere steden besloot Zwolle om de kale, militaire terreinen om te vormen tot een openbare wandelplaats. Vanaf 1828 kreeg het gebied dus een compleet nieuw gezicht. Aan de bekende tuinarchitect Hendrik van Lunteren werd opdracht gegeven om het wandelpark aan te leggen. Hij werkte volgens de Engelse landschapsstijl, die toen helemaal in de mode was. Deze landschapsstijl is bekend om zijn natuurlijke uitstraling. Belangrijke elementen zijn de slingerende paden, glooiende gazons, spiegelende vijvers, boomgroepen en verrassende doorkijkjes. Van Lunteren maakte slim gebruik van de sterke hoogteverschillen die al in de oude vestingwerken aanwezig waren. De aanleg van het park moest met de schep en kruiwagen gebeuren. De vorm van de vesting bood hem de kans om met minimale inspanning een mooi resultaat te maken. Van het kale terrein wist hij een aantrekkelijk park te maken. De vestinggracht werd een vijver en de wallen uitzichtpunten. Zo ontstond op

>

‘Langs het park volgt de oude dijk met zijn scherpe hoeken nog altijd de contouren van de vroegere vesting’

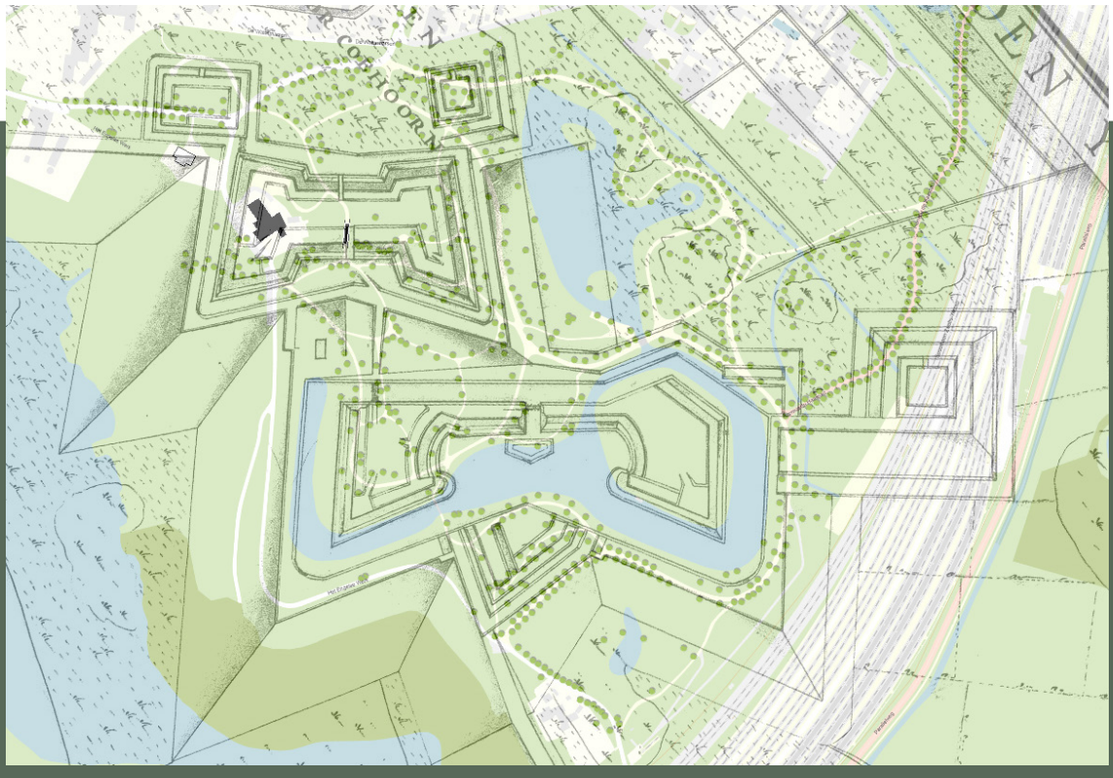
een relatief klein stuk grond een park met veel variatie en mooie zichtlijnen. Sommige elementen van de vesting zijn nog steeds zichtbaar. De poortjes van het noordelijke hoornwerk bleven staan als romantische decorstukken. Langs het park volgt de oude dijk met zijn scherpe hoeken nog altijd de contouren van de vroegere vesting. Anders dan de functie als vestingwerk, waar in feite nooit echt gebruik van is gemaakt, heeft park het Engelse Werk nu wel degelijk nut voor de stad. Tot op heden is het een plek waar Zwollenaren graag wandelen en verblijven.

De Katerveersluizen

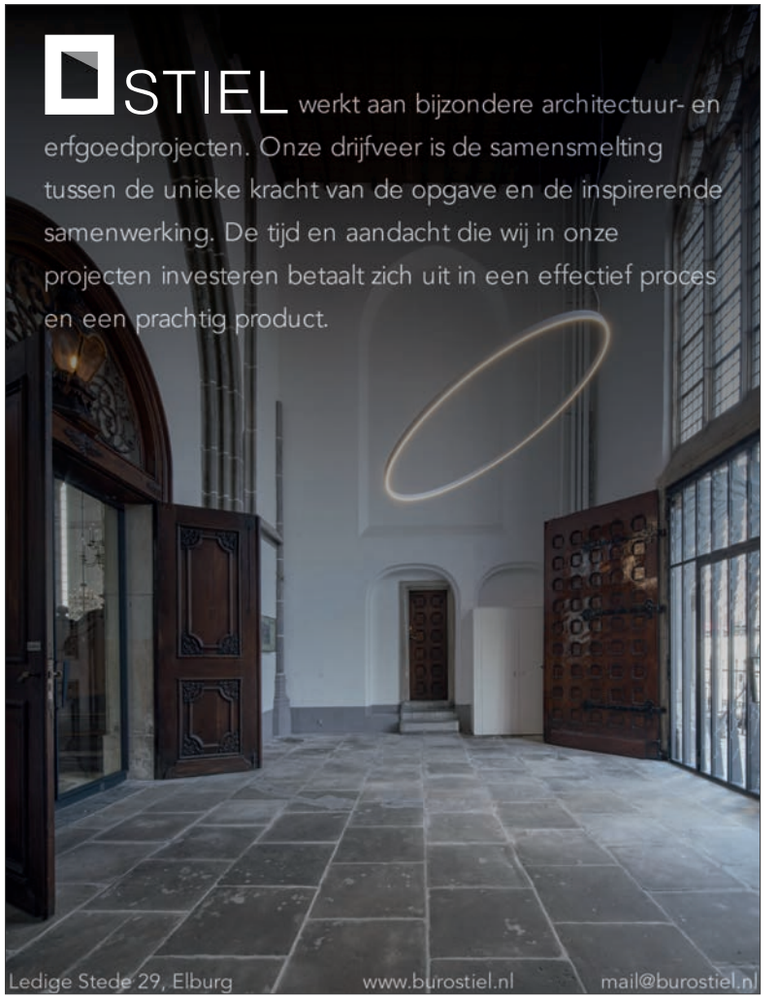
In dezelfde periode als de parkaanleg is de Veerallee bestraat waardoor het Engelse Werk vanuit de stad goed bereikbaar werd. In 1809 begon men met het graven van de Willemsvaart, parallel aan de oude liniesloot. Voor de sluis die de verbinding met de IJssel vormt, maakte men handig gebruik van de oude Katerschans die tot op de dag van vandaag vanaf de IJssel herkenbaar is. Later in de 19e eeuw is het sluizencomplex uitgebreid met een tweede sluis om grotere schepen door te laten. Tegenwoordig is de Willemsvaart vanaf de singel gedeeltelijk gedempt waardoor het sluizencomplex nog maar gedeeltelijk in werking is. Van de nieuwste sluis is een gemaal gemaakt. De oudste sluis is blijven bestaan samen met de historische ophaalbruggen. Het is een geliefde plek waar menige trouwfoto is gemaakt. Evenals het Engelse Werk is het sluizencomplex aangewezen als rijksmonument.

Bronnen

- Website Canon van Zwolle, De tachtigjarige oorlog
- Kruijf, T. de, (red.) (2019). *Atlas van historische verdedigingswerken in Nederland. Overijssel en Gelderland*
- Hoof, J. van (2004). Menno van Coehoorn 1641/1704
- SB4 (2019). Tuinhistorische waardenstelling ‘Engelse Werk’ te Zwolle
- Hoof, J. van (2004). Cultuurhistorische waardering Oevers Willemsvaart Zwolle
- Ziel, T. van en A. Corporaal (2021). *Atlas van de IJssel*

Afb. 8. Kaart van de vestingwerken van omstreeks 1770 over de huidige topografische kaart geprojecteerd (Erfgoed gemeente Zwolle)

STIEL werkt aan bijzondere architectuur- en erfgoedprojecten. Onze drijfveer is de samensmelting tussen de unieke kracht van de opgave en de inspirerende samenwerking. De tijd en aandacht die wij in onze projecten investeren betaalt zich uit in een effectief proces en een prachtig product.
Ledige Stede 29, Elburg
www.burostiel.nl
mail@burostiel.nl

Energie besparen?
Laat uw gevel en vloer isoleren!
Uw voordelen:
Minder warmteverlies en wooncomfort verhogend;
Voordelig en snel terugverdiend (gemiddeld 3 jaar);
Binnen één week offerte;
Snelle uitvoering bij opdrachtverstrekking;
Klaar binnen 1 dag en met weinig overlast;
Bel: 0578 - 692541
KOMO
Dutherma geeft u graag een totaaladvies voor het realiseren kwalitatief hoogwaardige na-isolatieoplossingen.
DUTHERMA HEERDE B.V.
na-isolatie en duurzaamheidstechniek
Kerkdijk 7a
8181 RR Heerde

Voegersbedrijf
Gebr. Ter Velde
ISOLEREN
RENOVEREN
RESTAUREREN
REINIGEN
IMPREGNEREN
Het adres voor: Het totale onderhoud van uw gevel
gevelgilde
Erkend Restauratie Voegbedrijf
Heerde Tel. 0578 692541
voegersbedrijftervelde.nl

Websites die voor je werken.
MOOI WERK
CULTUUR PLEIN
bredewold communicatie vormgevers.
identiteit - strategie • concept - vormgeving • website - online marketing • print - drukwerk

Putdeksels en straatkolken

Verborgen erfgoed onder onze voeten

DOOR **MICHAEL KLOMP**
ERFGOED GEMEENTE ZWOLLE

Wie dagelijks door Zwolle loopt, fietst of rijdt, staat er zelden bij stil: onder onze voeten ligt een stukje vergeten en vaak onderschat erfgoed. Putdeksels en straatkolken vormen de stille, zichtbare restanten van ons rioleringsnetwerk. Ze zijn functioneel straatmeubilair dat we letterlijk onder de voet lopen, maar bij onderhoud en vernieuwing van het riool worden ze vaak gedachteloos vervangen. Daarmee verdwijnt telkens een klein en waardevol stukje geschiedenis uit het straatbeeld.

In Zwolle komen tegenwoordig tal van typen putdeksels en kolken voor. Op veel exemplaren staat de naam van de producent — meestal een ijzergieterij — vermeld. Die namen geven verrassend veel informatie. Ze helpen om putdeksels te dateren en kunnen iets vertellen over het aanleggen of vervangen van rioolstelsels in verschillende wijken. Soms blijkt dat een straat uitsluitend deksels draagt van één producent, wat duidt op een uniforme aanlegperiode. Het is op dit moment onduidelijk wat de oudste putdeksel in Zwolle is. Wat wel zeker is, is dat de toepassing al omstreeks 1895 plaatsvond. In dat jaar werd in de gemeenteraad gesproken over een vervallen straatkolk in de Korte Kamperstraat die vernieuwd moest worden. Vanuit de gemeente Zwolle vonden vooral in de eerste kwart van de twintigste eeuw diverse aanbestedingen plaats wat betreft de inkoop en levering van straatkolken, kolkroosters en putdeksels. Vanuit Zwolle werd hierop ingeschreven door de twee belangrijkste ijzergieterijen: de firma Wispelwey & Co en de NV Fabriek voor Metaalbewerking Sallandia. Beide leverden straatkolken en putdeksels. In onderstaand artikel zullen een aantal in het straatbeeld van Zwolle bekende putdeksel de revue passeren.

TBS

De meest voorkomende putdeksels in Zwolle zijn eenvoudig te herkennen: een naar beneden gerichte driehoek, geprojecteerd in een rechthoekig vlak met daarin de letters TBS. Vaak staat elders op de deksel ook nog een octrooinummer vermeld.

TBS, voluit Technisch Bureau voor gietijzerproducten Soest, werd in 1932 opgericht door Othon Louis Zimmerman. Aanvankelijk produceerde het bedrijf uitsluitend gietijzeren straatkolken en deksels, maar door schaarste aan ijzer breidde TBS uit naar andere materialen. De combinatie van gietijzer met beton leverde het bedrijf een octrooi op. Uniek was dat alleen het rooster en de deksel van gietijzer waren en deze stevig verankerd aan een betonnen kolk zaten. Dit bleek een doorslaand succes dat ook bij andere bedrijven werd geïntroduceerd. Een voorbeeld is de firma Th. Thijssen en Zn in Tegelen.

Na de overname van TBS door Zimmermans schoonzoon E.S. Raatjes groeide het personeelsbestand van 21 medewerkers uit tot maar liefst 140 medewerkers. Vanaf de jaren tachtig werd TBS dan ook marktleider op het gebied van kolken, putafdekkingen, schuiven en terugslagkleppen. In de jaren

Afb. 1. Putdeksel TBS Soest met daarop octrooinummer 53348, verwijzend naar de combinatie beton en gietijzer (Erfgoed gemeente Zwolle)

Afb. 2. Putdeksel W. ten Cate en Zn. Almelo, vóór 1970 (Erfgoed gemeente Zwolle)

negentig volgde een overname door Ballast Nedam. Sinds 2020 vormt TBS samen met SVA de TBS-SVA groep. SVA is onder meer bekend van de merknamen Aquaway (waterafvoer) en Aquagate (toegangssystemen voor ondergrondse schachten).

W. ten Cate en Zn

In oudere Zwolse wijken duiken regelmatig putdeksels op van Willem ten Cate en Zn uit Almelo. Deze smederij werd al in 1820 opgericht door Willem Isaacsz. Ten Cate. In de beginjaren produceerde het bedrijf vooral smeedwerk, waaronder stoven voor Huize Almelo. Vanaf 1897 beschikte het bedrijf ook over een eigen ijzergieterij. Aanvankelijk was het gericht op gietstukken voor de textielindustrie. Rond 1900 verschoof de specialisatie naar straatkolken en putdeksels. In 1960 werd een filiaal in Heerenveen geopend en tien jaar later werd Ten Cate overgenomen door de Verenigde Bedrijven Nederhorst.In 1970 sloot de fabriek in Almelo definitief haar deuren. Vanaf dat moment vond de productie uitsluitend in Heerenveen plaats. Daardoor kunnen alle deksels met de markering 'W. ten Cate en Zn. Almelo' met zekerheid gedateerd worden vóór 1970. Vooral in de Binnenstad en de wijk Diezerpoort zijn nog veel voorbeelden te vinden. Het bedrijf bestaat anno 2025 nog steeds als onderdeel van gieterij Bennink en ten Cate Heerenveen (BTC Castings BV).

Nering Bögel

Ook de naam Nering Bögel is veelvuldig te zien op Zwolse kolken en deksels. Op sommige exemplaren staat 'Deventer', op andere 'Weert'. De oorsprong van de firma ligt in 1756 in Deventer, waar Hendrik Lindeman een 'Ysermole' oprichtte. Deze groeide uit tot de grootste ijzergieterij van Nederland. In 1825 werd het bedrijf verkocht aan H. Nederburg en diens schoonzoon Johan Louwerens Nering Bögel waarna het verderging als J.L. Nering Bögel & Co.

In 1932 ging de gieterij in Deventer failliet, maar vanuit een klein handelskantoor in Wassenaar werd de productie voortgezet. Dit gebeurde onder meer via de Globe-gieterij. Hoewel het bedrijf in 1950 formeel werd verkocht aan NV De Globe in Tegelen bleef de

Afb. 3. Putdeksel Nering Bogel Deventer, vóór 1932 (Erfgoed gemeente Zwolle)

Afb. 4. Riooldeksel N.V. v/h Nering Bogel Weert. Na 1955 (Erfgoed gemeente Zwolle)

naam Nering Bögel nog jarenlang verbonden aan putdeksels. In 1955 verhuisde het kantoor naar Weert.

Een mooi voorbeeld van dit erfgoed is te vinden in de Parkstraat, tussen Westerstraat en Westerlaan. De daar aanwezige straatkolken met de markering 'Nering Bögel Deventer' vormen een ensemble met de jarendertigwoningen in die straat. Ze stammen allemaal uit de periode vóór 1932.

Kamphuis Zwolle

Op enkele plekken in Zwolle duiken nog sporadisch straatkolken op met de naam Kamphuis Zwolle. Voorbeelden zijn te vinden in de Terborchstraat en de Nieuwstraat.

Afb. 5. Putdeksel Kamphuis Zwolle (Erfgoed gemeente Zwolle)

De naam verwijst naar Kamphuis Bouwmaterialen waarvan de oorsprong ligt in 1878 in Schelle. In 1884 verhuisde het bedrijf naar de Enkstraat in Assendorp, waar het uitbreidde met diverse panden en in 1904 met een pakhuis in de Van der Laenstraat. Door voortdurende groei verhuisde Kamphuis in 1955 opnieuw. Ditmaal naar de Evertsenstraat aan het Almeloos kanaal op het voormalige Excelsior-terrein van Reinders en Co Oliefabrieken. Het bedrijf leverde vanaf dat moment hoogwaardige bouwmaterialen, waaronder cement, dakpannen, eterniet en baksteen. Ook gietijzeren straatkolken maakten deel uit van het assortiment. Deze kolken werden niet door Kamphuis zelf geproduceerd, maar door een tot nu toe onbekende ijzergieterij, die ze speciaal voorzag van de bedrijfsnaam. Met de opkomst van kunststofproducten in de jaren zestig - en de oprichting van dochteronderneming Kamphuis Kunststoffen - verdwenen de gietijzeren kolken geleidelijk uit het Zwolse straatbeeld.

De Globe en Th. Thijssen

Tegelen kent al vanaf 1854 een bloeiende metaalindustrie. De eerste ijzerfabriek was opgericht door Hendrik Kamp en zijn zwager Frank Soeten. Veel ijzergieterijen en -fabrieken zijn uit Kamp & Soeten voortgekomen. Daarnaast is het bedrijf een stimulans geweest voor de vestiging van nieuwe ondernemingen op eigen titel. Een bekend bedrijf is de in 1888 opgerichte ijzer- en metaalgieterij Hekkens. Dit bedrijf produceerde kachelroosters, vuurpotten, roosterstaven voor stoomketels en kar- en wagenassen. De aanwezige stoommachine wekte elektrische stroom op die zelfs aan omwonenden werd geleverd. Hekkens was hierdoor één van de eerste elektriciteitsleveranciers van Tegelen. Het bedrijf vond al snel na navolging door de oprichting van De Globe in 1903.

Afb. 6. Putdeksel De Globe Tegelen (Erfgoed gemeente Zwolle)

De Globe was in dat jaar door belastingontvanger Frans Simons samen met Peter Johan Becks de la Fai en de voormalig vormersbaas bij Kamp & Soeten Wiel Doesborgh opgericht. Na het overlijden van Simons was in 1911 onder dezelfde naam een nieuwe vennootschap opgericht door zoon Hein Simons en pannenfabrikant Jos Kurstjens. De andere twee ondernemers Becks en Doesborgh gingen onder de naam Eureka verder. In 1911 werd ook door Theo Thijssen een ijzergieter Th. Thijssen opgericht. Theo was een zwager van Baer Hekkens die we kennen van IJzer- en Metaalgieterij Hekkens.

Afb. 7. Putdeksel Th. Thyssen en Zn. Tegelen met daarop octrooinummer 53348 (Erfgoed gemeente Zwolle)

Van beide bedrijven zijn in het Zwolse straatbeeld voorbeelden te vinden. De putdeksels van De Globe en Th Thijssen en Zn. zijn vooral aanwezig in de naoorlogse wijken.

Aanverwante gietijzeren deksels

Naast putdeksels bestaan er ook nog andere interessante dekselvormen. Denk aan de deksels van mangaten en inspectieputten van het rioolstelsel, deksels van brandkranen, waterleidingen en gasvoorzieningen en afdekking van voormalige olietanks. Zo is in de Van Hattumstraat een fraaie putdeksel met fabriekslogo van een olietank uit de jaren vijftig van de vorige eeuw van de firma Shell te vinden.

Bijzonder is ook nog een klein rond putdekseltje in het trottoir aan de Buitenkant met daarop 'Gasfabriek'. Het dekseltje verwijst naar het zogenaamde stadsgas dat in de Zwolse Gasfabriek aan de Assiesstraat, op het latere Noordereiland, door middel van gietijzeren leidingen onder de straten werd getransporteerd. Het dekseltje dateert in ieder geval van vóór 1965, waarna het bedrijf is overgedragen aan de NV Gazo.

Afb. 8. Deksel Shell (Erfgoed gemeente Zwolle)

Afb. 9. Deksel van Zwolse Gasfabriek, vóór 1965 (Erfgoed gemeente Zwolle)

De benoemde putdeksels zijn slechts enkele voorbeelden van nog aanwezige relicten in het straatbeeld. In de Zwolse straten zijn nog veel meer voorbeelden te vinden. Door de herinrichting van veel straten verdwijnen de oudere putdeksels langzaam uit het straatbeeld. Ze kunnen wat ons betreft zeker als erfgoed worden beschouwd en behoren in sommige gevallen zelfs tot de omgeving van een monument.

Bronnen

- Heuts, E. (2005). Thuis in de bouw. 120 jaar Kamphuis Bouwmaterialen
- Website Limburgse Ondernemersgeschiedenis. Publicatie 'De IJzeren eeuw in Tegelen 1850-1950'

Mooier dan ooit tevoren

DOOR **HENK VAN DER WERF**
ERFGOED GEMEENTE ZWOLLE

Het kan soms vreemd lopen met oude gebruiksvoorwerpen. In het begin zijn ze van veel waarde, maar naarmate ze ouder worden of verslijten, belanden ze op zolder. Het kan best zijn dat ze daar, na vele jaren weer vandaan worden gehaald, en opgepoetst, een ereplaats in het interieur krijgen. Hetzelfde kan gebeuren met gebouwd erfgoed. Zo is de stadsmuur van Zwolle eerst de trots van een stad, maar verdwijnt deze later uit het beeld. Tot het gedeelte aan de Thorbeckegracht tevoorschijn komt. Met het herstel en de reconstructie van de muur en een aantal gebouwen in de omgeving krijgt de rand van de historische stad een uitstraling als nooit te voren.

< *Afb. 1. Zicht op de Wijndragerstoren vanaf de Thorbeckegracht (Erfgoed gemeente Zwolle)*

De schilderachtige stadsmuur

Veel steden hebben in de middeleeuwen een stadsmuur met poorten en torens. De muur is noodzakelijk om vijandelijke legers op een afstand te houden, maar het is ook een statussymbool. Een belangrijke bepaling van het stadsrecht is dat de bewoners de vrijheid krijgen om hun nederzetting te omgeven met grachten en muren. Als Zwolle in 1230 stadsrechten krijgt, wordt dan ook gestart met de bouw van een stadsmuur. Vermoedelijk is een groot deel van de bewoningskern rond 1260 al volledig ommuurd. De oudste muur uit de dertiende eeuw ligt aan de zuidzijde van de Kleine Aa en sluit ter hoogte van de Spoelstraat aan op de Grote Aa. In de veertiende eeuw is deze muur vervangen door een nieuwe muur op vrijwel dezelfde plek. Na 1465 is een nieuwe stadsmuur gebouwd aan de Thorbeckegracht. Hierdoor kwam het Eiland (oorspronkelijk het totale gebied tussen Rodetorenplein en de Smeden) binnen de stad te liggen. Het eerste gebouwencomplex in dit gebied was het in 1465 gestichte Domincanenklooster (de huidige Broerenkerk en ArtEZ Conservatorium) Later is de muur uitgebreid naar het Zwarte Water, nu de binnenzijde van de Thorbeckegracht. De indrukwekkende stadsmuren dragen met hun torens en poorten veel bij aan het fraaie silhouet van de stad en de

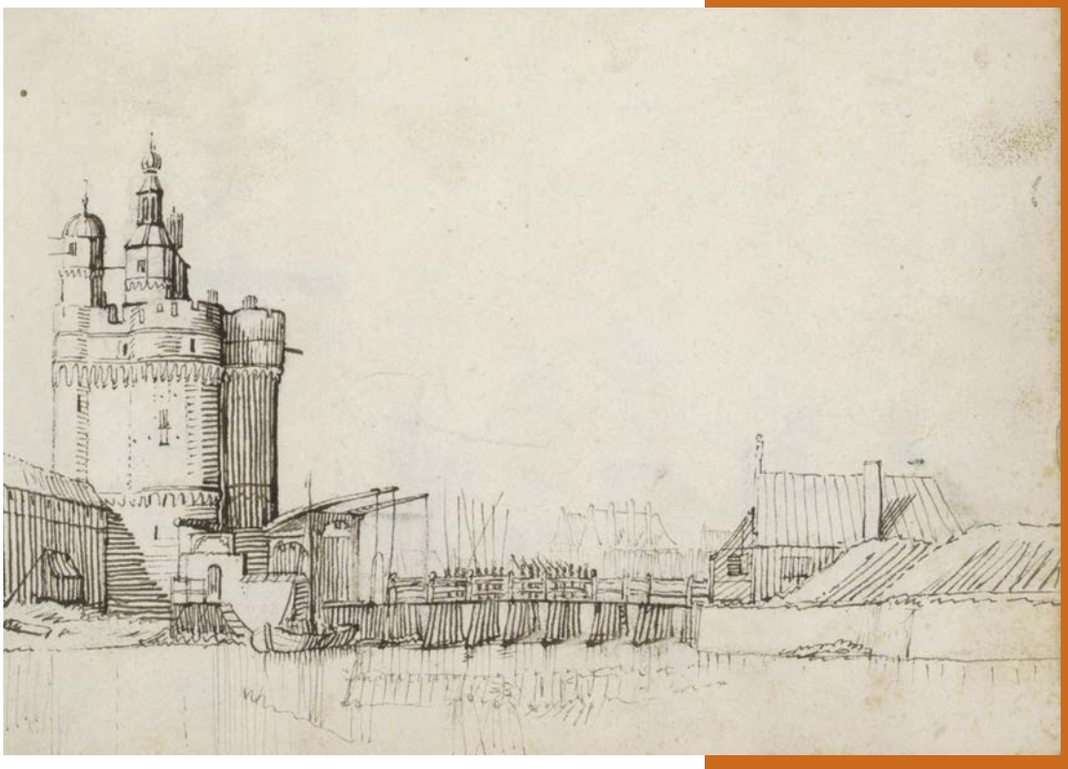
‘De indrukwekkende stadsmuren dragen met hun torens en poorten veel bij aan het fraaie silhouet van de stad’

Zwollenaren zijn er vast trots op zijn geweest. In de zeventiende eeuw verliest de stadsmuur zijn verdedigende functie omdat de stad aarden verdedigingswerken, de zogenaamde bolwerken krijgt die beter bestand is tegen kanonskogels. Toch zijn de verouderde vestingwerken nog een geliefd onderwerp voor schilderijen en prenten.

De verstopte muur

In de tweede helft van de zeventiende eeuw krijgt het gebied rond de stadsmuur langs de Thorbeckegracht en de Buitenkant een ander aanzicht. Nu de muur voor de verdediging niet meer belangrijk is, wordt de voor- een achterkant interessant voor bedrijven vanwege de plek aan het water.

Her en der langs de muur verrijzen pakhuizen die het zicht op de muur ontnemen. Naast pakhuizen bouwt men in ieder

Afb. 2. Gezicht op de Diezerpoort circa 1632 (Gerard ter Borch de Jonge, Rijksmuseum Amsterdam) >

geval al vanaf 1667 woonhuisjes aan de Buitenkant, tegen de stadsmuur. Omdat de ruimte voor de muur smal was, krijgen deze huisjes hun karakteristieke overkraging. Later zijn veel muurhuisjes aan de Buitenkant met doorbraken in de stadsmuur verbonden met de smalle huisjes aan de kant van de Waterstraat. Stedelingen ervaren de stadsmuur in die tijd als een knellend korset. Na de overdracht van de vestingwerken aan de stad door Lodewijk Napoleon in het begin van de negentiende eeuw sloopt de stad veel van de muren. Vooral aan de zuidkant van de stad blijft niet veel van de muur over.

Afb. 3. Gezicht vanaf de overzijde der gracht op Pelserpoortje en Pelsertoren. Toestand vóór de sloop van de pakhuizen (G.J. Dukker, beeldbank RCE)

Aan de noordkant is de buitenkant van de stadsmuur al snel volgebouwd met pakhuizen en industriële gebouwen. Om ze goed te bereiken vanaf de stad wordt er volop gebroken en gehakt in de stadsmuur. Helaas levert de industriële bebouwing een eeuw later geen fraai beeld op. Veel gebouwen zijn slecht onderhouden en onverzorgd. De overgebleven muurtorens zoals de Pelsertoren en Wijndragerstoren staan er nog maar zijn in verval.

De muur weer zichtbaar

De bebouwing op het Eiland is ook in slechte staat. Na de Tweede Wereldoorlog besluit het gemeentebestuur om een groot gebied tussen de Krabbestraat en de Nieuwstraat te slopen. Een nieuwe tendens in de wederopbouwperiode is om een einde te maken aan de verkrotting en een grotere scheiding aan te brengen tussen wonen en werken. In een paar decennia verhuist een groot deel van de bedrijven van de binnenstad naar de industrieterreinen. De overgebleven fabrieksgebouwen langs de Thorbeckegracht blijven leeg achter. Bij de sanering van dit gebied verdwijnen ook de oude gebouwen rond de stadsmuur waarbij de torens en delen van de muur worden vrijgemaakt. Daarbij worden ook enkele van de karakteristieke muurhuisjes gesloopt. Alleen de pakhuizen aan de Stadsmuur 79-83 worden verbouwd tot kantoor voor Het Oversticht. De toenmalige directeur van Openbare Werken, Ir. R. Krijtenburg van de gemeente Zwolle juichte de herbestemming toe. In een brief uit juli 1970 beschrijft hij de beoogde transformatie van de panden als een eerste stap in de richting van herstel van stadsmuren en wallen. Uiteindelijk worden deze pakhuizen vanwege hun slechte staat grotendeels nieuw gebouwd onder begeleiding van architect Wim Wormhoudt. In de pakhuizen komt de stadsmuur tevoorschijn en onder het gebouw ontdekt men de toren die uit de archieven bekend is als ‘den toerne achter den Bruederen’. Beiden worden opgenomen in het bouwplan. De toren is als kelder aanwezig en de stadsmuur krijgt een gereconstrueerde weergang. Dit bouwplan dat met subsidie van de gemeente Zwolle tot stand kwam werd de opmaat van de reconstructie en het herstel van de stadsmuur langs de Thorbeckegracht. Dat herstel vangt ongeveer tien jaar later aan.

Bouwen achter de muur.

Tegenover de herbouwde pakhuizen staat het voormalige Broerenklooster. In de loop van de tijd zijn veel van de oorspronkelijke kloostergebouwen gesloopt of gewijzigd. Toch is de oorspronkelijke kloostergang aan het pandhof nog goed herkenbaar.

Afb. 4. Verbouwde pakhuizen voor het Oversticht (Erfgoed gemeente Zwolle)

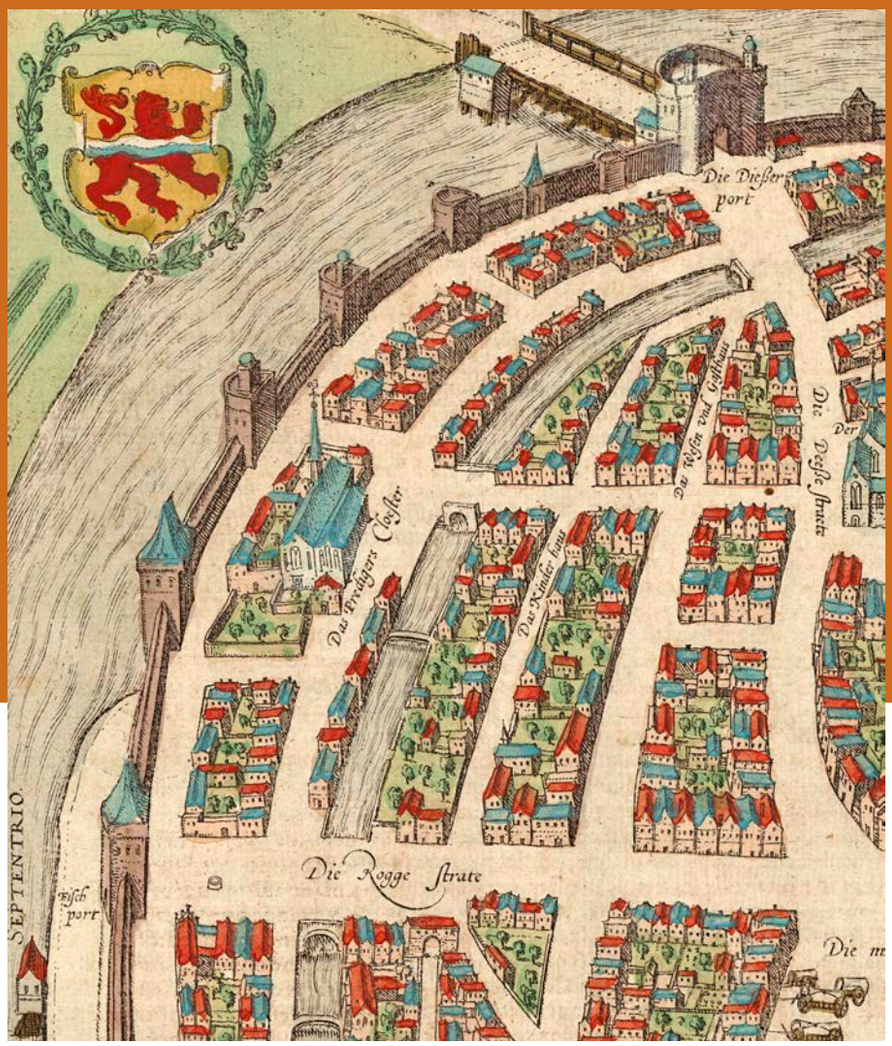
Achter het pleisterwerk van de gevels van een fabriek op de hoek van de Klokkensteeg en Aan de Stadsmuur komt laat middeleeuw metselwerk met kloostervensters tevoorschijn. Ook de kelder met kruisgewelven blijkt in dit pand nog intact. Met deze ingrediënten ontwerpt architectenbureau Verlaan en Nijhof B.V uit Zwolle een nieuw gebouw voor het conservatorium. Het hoekgebouw wordt gereconstrueerd in laat middeleeuwse stijl daarbij blijft alleen de gevel aan de Klokkensteeg intact. De reconstructie is een vrije interpretatie van de oorspronkelijke bebouwing, want de ontwerpen wijken af van de opmetingstekeningen die monumentenzorg in 1976 maakt en lijken fraaier dan de bebouwing van oorsprong zal zijn geweest.

Daarmee sluit het bureau wel aan bij het gedachtengoed van de bekende architect P.J. Cuypers die de naastgelegen Librije tijdens de restauratie in 1901 ook stevig reconstrueert. Zijn devies is, in navolging op de Franse architect Violet-le-Duc, dat je een gebouw met een restauratie moet brengen in een toestand die nooit hoeft te hebben bestaan maar dat je het door het te interpreteren, hoort te herscheppen in een superieure verschijningsvorm. Storende elementen die later aan het gebouw zijn aangebracht kan je dus rustig verwijderen.

Europa Nostra

Ook de gemeente laat zich niet onbetuigd bij het herstellen van historische bebouwing op het Eiland. Team Monumentenzorg van Openbare werken neemt daar een aantal panden in de omgeving van de stadsmuur onder handen. Dit mede dankzij de Vrienden van de Stadskern die voor hun behoud pleiten. Door optreden van burgemeester Drijber zijn de panden gered van de sloophamer.

De gebouwen moeten er vooral weer historisch uitzien. Dat levert soms complete nieuwbouw in historiserende stijl op. Het plaatje lijkt in ieder geval goed want ze krijgen zelfs een prijs voor dit project! In de Zwolse Courant van donderdag 9 juni 1983 staat een artikel met de volgende inhoud: “De gemeente heeft gisteren tijdens een feestelijke bijeenkomst een Europese prijs in ontvangst genomen voor haar restauratiebeleid bij oude gebouwen. Het gaat om een onderscheiding die Europa Nostra, een federatie >

‘De gebouwen moeten er vooral weer historisch uitzien’

Afb. 5. Fragment van de kaart van Braun en Hogenberg, circa 1580 (Collectie Overijssel)

van enige duizenden conservatiegenootschappen uit 22 landen, eens in de vijf jaar toekent. Zwolle heeft de prijs gekregen in verband met vooral de restauratie van acht panden op de hoek van de Waterstraat en de Steenstraat uitgevoerd tussen 1974 en 1977.

Stadsmuur als visitekaartje

De wens van de directeur Krijtenburg om de stadsmuren te herstellen komt ook uit. Hoewel de stad grote plannen heeft voor de modernisering van het Eiland vindt men dat de teruggevonden resten van de stadsmuur behouden moeten blijven. In 1967 zijn de stadsmuur en de muurtorens al door het rijk op de monumentenlijst gezet. Om de resten van de vesting wat meer aantrekkelijk te maken ontwerpen Verlaan en Nijhof een reconstructieplan. Daarbij moet de Wijndragerstoren aan de Krabbestraat weer helemaal op een vestingtoren gaan lijken. De hoge pakhuisdeuren moeten daarbij verdwijnen en plaats maken voor gesloten metselwerk. De Pelsertoren heeft tot dan toe een zadeldak en is volgens de architect een stuk lager dan de oorspronkelijke toren. Dit omdat de hoogte niet zou aansluiten bij de te reconstrueren weergang. Daarom is het plan om deze aanzienlijk op te hogen. De afdeling Monumenten van het ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk werk, de huidige Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, is niet enthousiast over de plannen voor grootschalige reconstructie.

Toch verleent de afdeling in 1979 een vergunning onder voorwaarde dat de pakhuisfunctie van de Wijndragerstoren zichtbaar blijft in het ontwerp. Het zadeldak van de Pelsertoren maakt plaats voor een gemetselde opbouw kantelen en een traptorentje. De toren is dus sterk verhoogd en steekt ver boven de weergang uit. Vermoedelijk

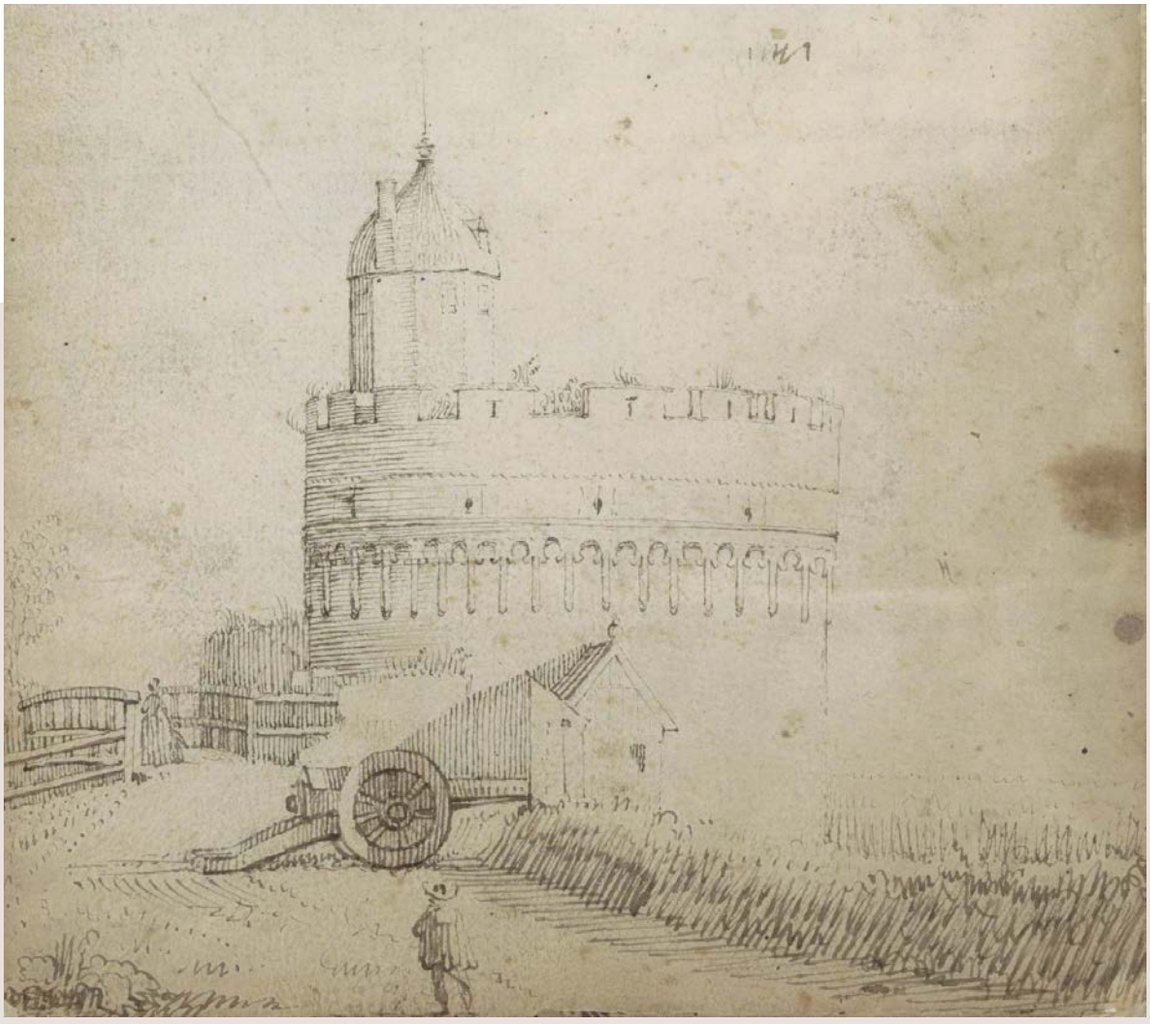
heeft Verlaan dit uiterlijk gebaseerd op de zestiende eeuwse kaart van Braun en Hogenberg. Op deze kaart steken de torens van het Eiland een stuk boven de stadsmuur uit. Het ontwerp van het traptorentje zal gebaseerd zijn op een schets uit het schetsboek van Gerard ter Borch(II). Die toren is echter een stuk lager en komt meer overeen met de toren voor de renovatie. Die toren is niet hoger dan de onderkant van het pannendak. Op de foto van G.J. Dukker zijn onder de dakrand bouwsporen van kantelen afgewisseld met kleine venstertjes zichtbaar. Die bouwsporen zijn bij de reconstructie volledig verwijderd. Alleen aan de binnenzijde van de toren zijn de voormalige kantelen nog zichtbaar als nissen in het muurwerk. In de nieuwe situatie is de sterk verhoogde toren in ieder geval veel imposanter dan voor de verbouwing. Op een aantal plaatsen zoals bij de Pelsertoren krijgt de stadsmuur een weergang met een pannendakje. Die weergang is ontleend aan oude tekeningen van de stadsmuur.

Opnieuw verankerd

Door het verwijderen van de pakhuizen en het aantrekkelijker maken van het gebied rond de stadsmuur neemt de leefbaarheid weer toe. Voor de woningbouwvereniging SAVO is dit een aanleiding om een aantal panden op de hoek van de Waterstraat en de Pletterstraat in 1983 te herstellen en te verbouwen tot wooneenheden.

Jarenlang zijn deze bouwvallige panden bij elkaar gehouden door middel van een stalen korset. Het verhaal gaat dat de panden zo slecht zijn dat volgens een bestuurder het losmaken van een bout voldoende zou zijn om de hele zaak in elkaar te laten storten. Dit verhaal inspireert de afdeling Monumentenzorg van de gemeente Zwolle tot het maken van een gedenksteen met een afbeelding van een schroefbout, met het opschrift 'opnieuw verankerd 1983-84'. De gedenksteen in de zijgevel van het hoekpand Pletterstraat nr. 39 is op 17 februari 1984 onthuld door wethouder J. de Groot. De steen is ontworpen door Anton Kroes van de Afdeling Monumentenzorg van de Gemeente Zwolle en gemaakt door steenhouwer Henk Beernink.

>

Afb. 6. Tekening Pelsertoren (Gerard ter Borch de Jonge, Rijksmuseum Amsterdam)

Het mooie plaatje

Bij de bebouwing van de Pletterstraat was er geen sprake van reconstructie maar van het behoud van het oorspronkelijk gevelbeeld. Het is een mooi voorbeeld hoe je de verschillende lagen van de geschiedenis zichtbaar kan maken. Deze manier van restaureren past daarom beter in de hedendaagse restauratievisie waar behoud voor vervanging gaat.

Is het project van de reconstructie van de stadsmuur en de daarbij gelegen panden daarmee helemaal mislukt? Zeker niet, ook dit project is een onderdeel van de interessante geschiedenis van Zwolle. De stadsmuur staat er weer als nooit tevoren. Samen met de pakhuizen en de hoek van het klooster ziet het er vanaf de Thorbeckegracht aantrekkelijk uit. Schilders veroorloven zich ook vaak wat artistieke vrijheid. Zo zien schilderijen er vaak wat mooier uit dan de werkelijkheid en dat geldt ook voor de gereconstrueerde vestingmuren. Dit keer zijn ze niet om af te schrikken maar juist voor het mooie plaatje.

Afb. 8. Gevelwand Pletterstraat (Erfgoed gemeente Zwolle)

Afb. 7. Pelsertoren (Erfgoed gemeente Zwolle)

Bronnen

- Het Oversticht, Friso W. (2005). Zomaar een plek in Zwolle
- Friso, W. (2005). Zomaar een plek in Zwolle: Aan de Stadsmuur 79-83, Het Oversticht
- Wormgoor, I. (2025). Han Prins: tekenen was alles voor hem. In: *Zwols Historisch tijdschrift* jrg. 42, nr. 4, 212-230
- Bootsma-van Hulten, A. en W. Cornelissen (2003). Mr. Job Drijber, ereburger van Zwolle. Een portret. In: *Zwols Historisch Tijdschrift* jrg. 20, nr. 2, 40-66
- Leeuwen, A.J.C., van (1995). *De maakbaarheid van het verleden. P.H.J. Cuypers als restauratie-architect*
- Overbeek M. (2009). Gevelstenen in Zwolle

Informatiebord.nl

Webshop verkeers-, tekst- en informatieborden

Maak je project onvergetelijk met TrafficSupply!

Ben je op zoek naar de perfecte manier om je monumentale pand in de schijnwerpers te zetten? Ontbreekt er cruciale informatie over de geschiedenis van je pand? Zijn bezoekers vaak nieuwsgierig hoe het pand er in het verleden uitzag?

Bij TrafficSupply begrijpen we het belang van erfgoed en historie. Wij bieden op maat gemaakte oplossingen, zoals duurzame informatieborden met een lessenaar opstelling, om jouw project of historisch gebouw perfect te presenteren.

TrafficSupply
getting you there

info@trafficsupply.nl | +31 (0)38 79 200 70

SLIMME ENERGIE VOOR ONS ERFGOED

Historische gebouwen verduurzamen is essentieel en vraagt om slimme keuzes. Netcongestie maakt het niet altijd eenvoudig. Breman Utiliteit biedt de oplossing met slimme energieopslag.

BRANDVEILIGE ZOUTACCU

Bij Breman Utiliteit kijken we verder dan standaard installaties. Met innovatieve oplossingen zoals brandveilige zoutbatterijen en slimme energie-managementsystemen (EMS) creëren we nieuwe mogelijkheden voor monumentale en binnenstedelijke gebouwen, waar veiligheid, betrouwbaarheid en toekomstbestendigheid centraal staan.

VAN VERDUURZAMINGSVRAAG NAAR SLIMME OPLOSSING

Door energie slim op te slaan in zoutaccu's en installaties optimaal op elkaar af te stemmen, creëren we ruimte om ook bij beperkte netcapaciteit te blijven verduurzamen. Juist voor erfgoed en binnenstedelijke locaties biedt dit kansen.

Meer weten over onze oplossingen?
breman.nl/utiliteit

Breman TB UTILITEIT

ONDER DE BOGEN:

opnieuw wonen in de binnenstad

DOOR **MARIEKE VAN ZANTEN EN DAAN GORIS**
HET OVERSTICHT

Wat gebeurt er als je een binnenstad niet inricht voor auto's, maar voor mensen? Onder de Bogen laat zien hoe een Zwols experiment uit de jaren zeventig nog altijd invloed heeft op hoe we wonen, ontmoeten en de stad gebruiken.

Zo voelt wonen in de binnenstad

Onder de Bogen laat zien hoe je de stad gebruikt en beleeft

Loop je door de Zwolse binnenstad, dan zie je vooral geschiedenis. Smalle straten, oude gevels, vertrouwde routes. Maar kijk je beter, dan zie je ook een ander verhaal. Dat van de jaren zeventig. Een periode waarin Zwolle voor een duidelijke keuze stond. Gaat de binnenstad mee in schaalvergroting, verkeer en functiescheiding? Of maak je ruimte voor wonen, ontmoeting en dagelijks leven in de stad?

Onder de Bogen, gelegen tegen de Thorbeckegracht aan, tussen de Melkmarkt en de Vispoortenplas, laat zien wat er gebeurt als je voor dat laatste kiest. Het complex, gebouwd vanaf 1974 naar ontwerp van Aldo van Eyck (1918–1999) en Theo Bosch (1940–1994), markeert een kantelpunt. De binnenstad krijgt hier opnieuw betekenis als plek om te wonen en te leven.

Waar kleine groepen mensen groot in kunnen zijn

In de jaren zestig verschuift de aandacht naar nieuwe wijken buiten de stad. Daar moet het wonen plaatsvinden. De binnenstad wordt ingericht voor winkels, verkeer en parkeren. Dat vertaalt zich in plannen voor bredere wegen, grotere volumes en het verdwijnen van kleinschaligheid. Ook in Zwolle leidt dit tot sloopplannen voor bestaande delen van de binnenstad en een verschuiving naar eenzijdige functies, waarbij wonen naar de achtergrond verdwijnt.

Het saneringsplan uit 1961 zorgt voor veel discussie. In dat plan staat de grootschalige vernieuwing van delen van de binnenstad centraal. Verouderde en vervallen buurten worden aangewezen als saneringsgebied en moeten plaatsmaken voor infrastructuur, verkeer en nieuwe functies. Bewoners en betrokkenen laten van zich horen. De Vrienden van de Stadskern, al in 1955 opgericht om het historisch karakter van Zwolle te beschermen, trekken aan de bel. Zij zien wat er

Afb. 1. Noorderkwartier vanaf boven, bewerkt (Funda)

>

Afb. 3. Afbeelding uit de verkoopfolder Onder de Bogen (Archief bewoner)

‘Soms verandert een stad niet door grote plannen, maar door mensen die zich uitspreken’

Afb. 2. Kaalslag deel van het Noorderkwartier Waterstaat Bitterstraat 1974 (Collectie Overijssel)

dreigt te verdwijnen: niet alleen gebouwen, maar ook de leefbaarheid en de menselijke maat. Grote ingrepen zouden de binnenstad veranderen in een verkeersmachine, met verlies van variatie en dagelijks leven.

Als delen van het Noorderkwartier worden gesloopt, wordt zichtbaar wat deze aanpak betekent. De wijk valt binnen de zogeheten krottenzones en moet plaatsmaken voor infrastructuur. De kaalslag is groot en maakt pijnlijk duidelijk hoe sterk de stad in beweging is. Zwolle staat daarin niet op zichzelf. In veel steden raakt de binnenstad haar bewoners kwijt en verliest daarmee een belangrijk deel van haar betekenis. De zorgen blijven niet beperkt tot Zwolle. In diezelfde periode bundelen op initiatief van de Vrienden van de Stadskern vijfentwintig verenigingen en stichtingen in het hele land hun krachten. Samen zetten zij zich in voor het behoud van historische kernen. Deze samenwerking, met onder meer Heemschut en initiatieven uit andere grote steden, geeft het debat over de toekomst van de binnenstad landelijk gewicht. Niet alleen bewoners roeren zich. Ook binnen de architectuur ontstaat kritiek. Jonge architecten keren zich tegen de grootschalige, rationele stedenbouw van de wederopbouw. Binnen

de internationale architectuurwereld, verenigd in het Congrès Internationaux d'Architecture Moderne (CIAM), groeit het verzet tegen de functionele stad waarin wonen, werken en recreatie strikt van elkaar worden gescheiden. Deze jonge generatie, later bekend als Team 10, pleit voor een andere benadering. Zij zoeken naar plekken waar mensen zich thuis voelen en waar de relatie tussen mens en omgeving centraal staat. Aldo van Eyck is een van de belangrijkste stemmen in dit debat. Zijn overtuiging klinkt door in zijn werk en in zijn woorden: 'Ergens thuishoren is een fundamentele emotionele behoefte. Het korte, smalle straatje slaagt waar ruim opgezette saneringen vaak mislukken.'
Die gedachte vormt een belangrijke basis voor Onder de Bogen.

Zwolle bewijst het

Rond 1970 ontstaat ruimte voor een andere koers. Door de inzet van bezorgde burgers en een groeiend debat binnen de architectuur verandert ook het politieke denken. Het Rijk zet in op stedelijke vernieuwing en het behoud van binnensteden. Eerst om verkrotting tegen te gaan, later ook om de kwaliteit van de leefomgeving te versterken.

De gemeente Zwolle vraagt Van Eyck en Bosch een plan te maken voor het gebied tussen de Melkmarkt, Roggestraat en Vispoortenplas. Hun uitgangspunt is helder: een binnenstad werkt als functies met elkaar verweven zijn, met wonen als dragende kracht. Wonen, werken en verblijven horen bij elkaar en versterken elkaar. Juist die combinatie zorgt voor een levendige stad, waarin mensen elkaar ontmoeten en de ruimte gedurende de dag wordt gebruikt. Dat uitgangspunt is nog steeds herkenbaar in hoe we vandaag naar vitale binnensteden kijken, waar wonen, werken en ontmoeten opnieuw zoveel mogelijk worden gecombineerd. In Zwolle zie je dat bijvoorbeeld terug in het Maagjesbolwerk. Net als bij Onder de Bogen komen daar verschillende functies samen: woningen boven winkels en horeca, een parkeervoorziening onder het complex en een gezamenlijke binnentuin voor bewoners. Er is daar gezocht naar een eigentijdse invulling die aansluit bij de historische context van de binnenstad. Het laat zien dat de gedachte achter verweven functies en intensief ruimtegebruik in een historische omgeving nog altijd actueel is. Ook bij nieuwere gebiedsontwikkelingen, zoals de Spoorzone, vormt de verweving van wonen, werken en ontmoeten een belangrijk uitgangspunt.

Afb. 4. Krotten en kaalslag bij Waterstraat gezien vanaf de Bitterstraat, 1971 (Collectie Overijssel)

Afb. 5. Waterstraat, uit noordwesten. Rechts de Nieuwstraat en linksachter de Steenstraat. Aldo van Eyckplan in aanbouw, 1975 (Collectie Overijssel)

Zij kiezen er bewust voor om wonen terug te brengen in de binnenstad. Daar hoort ook een duidelijke keuze bij. De geplande autoweg door de Zwolse binnenstad moet van tafel. Verkeer wordt via de buitenkant geleid, om verdere aantasting van de stadskern te voorkomen. In die tijd is dat een stevig statement. Ook in andere steden, zoals Amsterdam, leidt de rol van verkeer tot felle discussies en protesten. Van Eyck en Bosch staan bekend als uitgesproken en betrokken. In hun ontwerpen staat de relatie tussen mens en leefomgeving centraal. In Zwolle krijgt dat concreet vorm. Het plan laat zien dat bouwen in de binnenstad ook anders kan, met aandacht voor samenhang en gebruik.

>

Afb. 6. Enkele bewoners van Onder de Bogen in de Bitterstraat (bewoner)

Onder de Bogen is daarmee een vroeg voorbeeld van stadsvernieuwing waarin wonen weer een centrale plek krijgt. Het complex laat zien hoe je kunt bouwen in een historische omgeving en tegelijkertijd ruimte maakt voor een nieuw stedelijk leven.

Verweven in de stad

Onder de Bogen sluit aan op de bestaande stad en bouwt voort op de historische structuur. Dichtheid, kleinschaligheid en duidelijke overgangen tussen openbaar en privé vormen de basis. Die uitgangspunten krijgen vorm in een opzet die zich richt op de voetganger en op het dagelijks gebruik van de ruimte. Smalle panden en een herkenbaar ritme sluiten aan op de binnenstad, terwijl de uitwerking eigentijds is, met galerijen, trappen, een halfopen parkeergarage en een gemeenschappelijke binnentuin. Het ontwerp biedt ruimte voor variatie. Door een eenvoudig constructieprincipe kunnen woningen horizontaal en verticaal worden geschakeld. Daardoor ontstaat een grote diversiteit aan woningtypen: van maisonnettes tot portiekwoningen en parterrewoningen. Die variatie zit niet alleen in de woningen, maar in de hele opzet van het complex. Binnen en buiten wisselen schaal, hoogte en zichtlijnen elkaar af. Door vides, hoogteverschillen en slimme lichtinval voelen ruimtes ruim, ondanks hun compacte oppervlak. Glazen binnenpuien laten het daglicht diep doordringen, terwijl schuine plattegronden en verschillende doorsneden zorgen voor steeds andere perspectieven. Zo ontstaat een omgeving waarin geen ruimte hetzelfde aanvoelt en waarin je het complex steeds anders beleeft.

Ontmoeten als ontwerpprincipe

Hoe ontwerp ruimte maakt voor contact

De binnenstad is een plek waar je elkaar tegenkomt. Die gedachte speelt een belangrijke rol in Onder de Bogen. Ontmoeting ontstaat hier niet als losse toevoeging, maar als onderdeel van het ontwerp. Dat begint bij de combinatie van functies. Aan de Nieuwstraat liggen bedrijfsruimtes onder een arcade. Binnen het bouwblok ligt een gemeenschappelijke tuin. Wonen, werken en verblijven liggen dicht bij elkaar en zorgen voor gebruik op verschillende momenten van de dag.

Ook de inrichting van de ruimte draagt daaraan bij. Tussen privé en openbaar liggen galerijen, trappen, paden en stegen. Dit zijn plekken waar je elkaar vanzelf tegenkomt in het dagelijks gebruik. Bewoners ervaren dat nog steeds zo. Zij spreken over een dorp in de binnenstad: een plek waar je elkaar ziet, een praatje maakt en waar tegelijk rust en groen aanwezig zijn. Die combinatie maakt het wonen hier bijzonder.

Een experiment dat blijft werken

Onder de Bogen is onderdeel van het programma Experimentele Woningbouw, waarmee het Rijk vanaf het eind van de jaren zestig vernieuwende woonvormen stimuleerde. Binnen dat programma kregen architecten en gemeenten ruimte om te onderzoeken hoe wonen anders kon worden georganiseerd, met meer aandacht voor kwaliteit, gebruik en nieuwe woonvormen. Daarbij staat een vraag centraal die nog steeds herkenbaar is: kun je het stedelijke leven in de binnenstad versterken door er weer te wonen? De beoordelingscommissie formuleerde het destijds scherper. Zij vroegen zich af: 'Kan de functie- en schaalverandering die zich in de binnensteden voordoet worden gestopt of omgekeerd? En zal dit plan voor het herstel van het stedelijke leven aanslaan?'

De eerste ervaringen zijn positief. Bewoners kiezen bewust voor deze plek, vanwege de ligging, de architectuur en de manier waarop het complex is opgebouwd. De kleinschaligheid en dichtheid dragen bij aan contact tussen bewoners en worden gezien als iets dat het gemeenschapsgevoel versterkt. Al vrij snel blijkt dat niet alles te sturen is. Het ontwerp biedt ruimte voor verschillende doelgroepen, maar in de praktijk blijkt het complex vooral aantrekkelijk voor kleinere huishoudens. Gezinnen wonen er weinig. Dat heeft te maken met de opzet van de woningen, het ontbreken van speelruimte en de aanwezigheid van veel trappen. Ook verandert het gebruik van het complex. Een deel van de bedrijfsruimtes wordt in de loop der tijd woonruimte. Daarmee verschuift de balans tussen functies. Het ontwerp blijft overeind en blijkt flexibel genoeg om mee te bewegen met deze veranderingen.

De buurt moet mooi blijven

Wat opvalt, is de betrokkenheid van bewoners, toen en nu. Via de VvE's zorgen zij samen voor het onderhoud van gebouwen, tuin en buitenruimte. De kwaliteit van het complex zit niet alleen in het ontwerp, maar ook in hoe bewoners er gezamenlijk zorg voor dragen. 'De buurt moet mooi blijven,' zegt een van de bewoners. 'Dat leeft hier heel sterk.'
Die betrokkenheid zie je in het dagelijkse onderhoud van de tuin, de plantenbakken en de gebouwen. Bewoners besteden zichtbaar aandacht aan hoe het geheel eruitziet, juist omdat zij zich verbonden voelen met de plek. Wat opvalt, is de betrokkenheid van bewoners, toen en nu. Via de VvE's zorgen zij samen voor het onderhoud van gebouwen, tuin en >

'De waarde van een plek zit juist in wat er tussen de stenen ontstaat'

Afb. 7. De binnentuin van Onder de Bogen (Het Oversticht)

buitenruimte. De kwaliteit van het complex zit niet alleen in het ontwerp, maar ook in hoe bewoners er gezamenlijk zorg voor dragen.
“De buurt moet mooi blijven,” zegt een van de bewoners. “Dat leeft hier heel sterk.”
Die betrokkenheid zie je in het dagelijkse onderhoud van de tuin, de plantenbakken en de gebouwen. De tuin werd in 2007 ontworpen door Harry Pierik waarbij de uitgangspunten van Van Eijck en Bosch de basis vormde: verscheidenheid, contrast, speels, kleurig en kleinschalig. Bewoners besteden zichtbaar aandacht aan hoe het geheel eruitziet, juist omdat zij zich verbonden voelen met de plek.

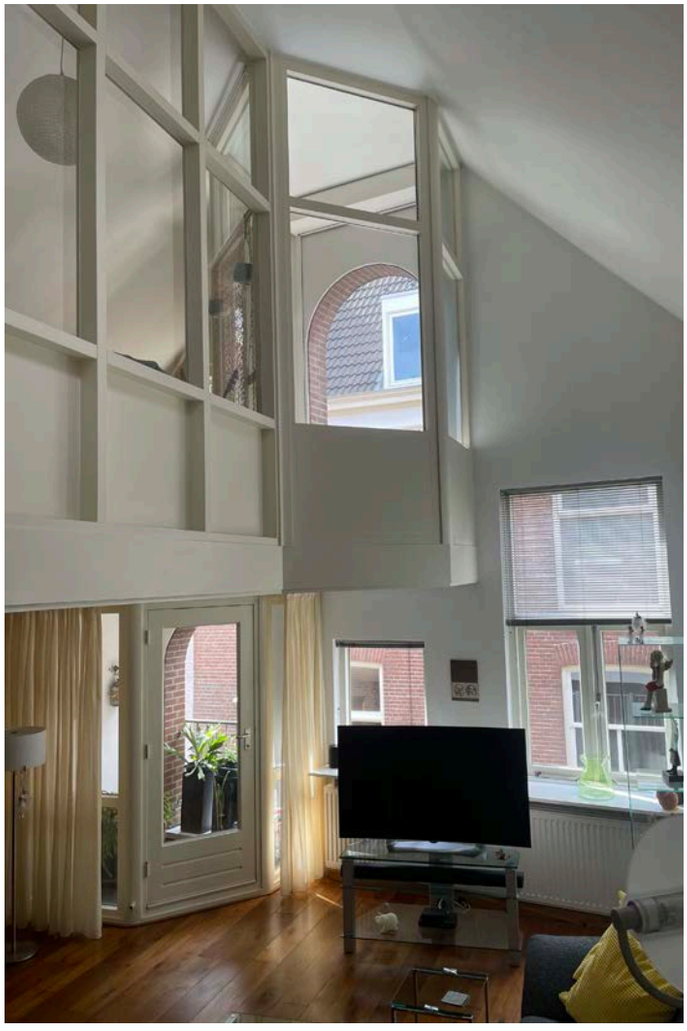
Die betrokkenheid gaat ver. In het oorspronkelijke ontwerp had elk bouwdeel een eigen kleur: blauw, geel, rood en groen. In de loop der tijd veranderden die tinten. Bewoners gingen op zoek naar de oorspronkelijke kleuren en vonden uiteindelijk de originele kleurnummers terug. Sindsdien worden die weer gebruikt. Dat proces laat zien hoe belangrijk samenhang is, in het beeld van het complex en in de gemeenschap van bewoners. Kleine ingrepen kunnen veel invloed hebben op hoe het geheel wordt ervaren. Toen een andere kleurstelling werd geprobeerd, leidde dat tot onrust. Ook een bewoner die zijn gevel een afwijkende kleur gaf, zorgde voor discussie. Zulke momenten maken duidelijk dat die samenhang niet vanzelfsprekend is en steeds opnieuw aandacht vraagt. Veel van de eerste bewoners kozen bewust voor deze plek. Voor het wonen in de binnenstad, maar ook voor het idee om samen verantwoordelijkheid te dragen en de sociale samenhang te koesteren. Nieuwe bewoners kiezen nog steeds voor de kwaliteiten van het complex, maar brengen ook eigen verwachtingen en gewoonten mee.

Daar hebben bewoners gaandeweg mee leren omgaan. Samen zorg dragen voor een plek vraagt niet alleen idealen, maar ook realisme. Je maakt afspraken, overbrugt verschillen en blijft investeren in het geheel. Juist daarin zit de kracht van deze plek. Wie hier woont en bijdraagt aan het beheer, laat iets na voor de toekomst.

Waarderen doe je samen

In 2025 onderzocht Het Oversticht Onder de Bogen als pilotproject binnen de praktijktest van de handreiking van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed voor Post 65-erfgoed. Deze handreiking richt zich op het waarderen van erfgoed uit de periode na 1965, waarin nieuwe ideeën over wonen en stad vorm kregen.

Daarbij wordt niet alleen gekeken naar het gebouw zelf, maar ook naar hoe mensen het gebruiken en ervaren. Door archiefonderzoek te combineren met gesprekken tijdens een gezamenlijke bijeenkomst met bewoners en de Vrienden van de Stadskern ontstaat een rijker beeld van de plek. In het archiefonderzoek is onder meer gekeken naar oorspronkelijke bouwtekeningen, woningplattegronden, materiaalgebruik en kleurstellingen. Ook de opbouw van de gevels, de variatie in woningtypen en de inrichting van de collectieve ruimtes maken zichtbaar hoe zorgvuldig is nagedacht over samenhang, licht, ontmoeting en gebruik. Dit onderzoek laat zien dat je de betekenis van dit soort plekken pas goed begrijpt als je naast de cultuurhistorische

Afb. 8. Het interieur van een van de woningen (Het Oversticht)

‘Een stad krijgt betekenis doordat mensen er wonen, elkaar ontmoeten en er samen zorg voor dragen’

Afb. 9. Huizen aan de Waterstraat (Funda)

waarde ook kijkt naar het dagelijks gebruik en de ervaringen van bewoners. Bewoners zijn trots op de plek. Ze waarderen de ruimtelijkheid, het groen, de ligging en de herkenbare opzet.

Een uniek moment in de stadsgeschiedenis

Onder de Bogen laat zien hoe het denken over de stad verandert. Het complex maakt zichtbaar dat je in een historische binnenstad kunt bouwen en tegelijkertijd de structuur en het gebruik van de stad kunt versterken. Het laat zien hoe ontwerp invloed heeft op het dagelijks leven. Hoe je elkaar tegenkomt en hoe je een plek ervaart. Tegelijk wordt steeds duidelijker dat dit soort projecten meer zijn dan alleen een wooncomplex. Onder de Bogen wordt gezien als een belangrijk voorbeeld van Post 65-erfgoed: een periode waarin nieuwe ideeën over wonen en stad vorm kregen. Voor Zwolle is het bovendien een bijzonder en zeldzaam gerealiseerd project uit deze tijd, waarin stadsvernieuwing en wonen in de binnenstad op deze schaal samenkomen.

Een stad krijgt betekenis door gebruik. Door mensen die er wonen, elkaar ontmoeten en er samen zorg voor dragen. Onder de Bogen laat zien hoe dat werkt, al meer dan vijftig jaar.

Bronnen

- Onderzoeksprogramma Experimentele Woningbouw ’68 –’80
- Website architectuur.org (geraadpleegd in 2026). Woningbouwproject Onder de Bogen
- Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (2024). Handreiking Borging van Post 65-erfgoed
- Pierik, H. (2007). Herinrichting binnentuin Onder de Bogen
- Het Oversticht, ‘Zal het herstel van het oorspronkelijke stedelijke leven aanslaan?’ Verslag van een onderzoek naar woningbouwcomplex Onder de Bogen, een ontwerp van Aldo van Eyck en Theo Bosch, 2025
- Collectie Overijssel, Archief dienst Openbare Werken inv nr 728

Wie wat bewaart, die heeft wat

Conservering en opslag in het archeologisch depot van Zwolle

DOOR **VINCENT VAN DER VEEN**
ERFGOED GEMEENTE ZWOLLE

Regelmatig komen bij archeologisch onderzoek sporen en voorwerpen uit het Zwolse verleden tevoorschijn. Tijdens het veldwerk worden deze allemaal nauwkeurig ingemeten en gedocumenteerd. Sporen worden gefotografeerd en getekend. De eerste bevindingen en interpretaties worden in het dagrapport opgeschreven en van alle vondsten wordt genoteerd uit welke kuil, greppel of grondlaag ze komen. Op deze manier beschikken de archeologen na afronding van het veldwerk over de informatie die zij nodig hebben om het verleden in kaart te brengen.

Nadat alle vondsten en documentatie zijn onderzocht en de resultaten in een rapport zijn gepubliceerd, worden ze overgedragen aan het archeologisch depot. Hier worden vondsten en documentatie duurzaam opgeslagen, zodat ze behouden blijven voor toekomstige generaties. Hiermee oefent het depot een wettelijke taak uit die is opgelegd vanuit de Erfgoedwet van 2016.

Van bodem tot depot

Bij het verwerken van archeologisch vondstmateriaal komt heel wat kijken. Om te beginnen worden de vondsten in het veld verpakt en voorzien van een vondstnummer. Eenmaal op kantoor worden de vondsten gewassen en in grote rekken te drogen gelegd. Wanneer de vondsten droog zijn worden ze ‘gesplitst’. Dit houdt in dat de vondsten per vondstnummer en materiaalsoort (aardewerk, glas, steen, bot, etc.) worden gesorteerd en in schone vondstzakken worden verpakt. Dit wassen en splitsen wordt in Zwolle meestal gedaan door een groep enthousiaste vrijwilligers. Hierna gaan specialisten ermee aan de slag. Zij bestuderen de vondsten, determineren, dateren, tellen en wegen ze. Ook wordt een selectie van de vondsten gefotografeerd en getekend. Objecten van metaal en organische materialen zoals hout en leer worden bij het splitsen apart gehouden. Deze voorwerpen zijn vaak heel

Afb. 1 & 2. Impressie van het archeologisch depot. Scherfmateriaal wordt per project in dozen opgeslagen. Complete of bijzondere objecten worden in lades en op planken opgeborgen (Erfgoed gemeente Zwolle)

‘Het depot voert een wettelijke taak uit die is opgelegd vanuit de Erfgoedwet van 2016’

kwetsbaar en moeten een speciale behandeling ondergaan om ze te stabiliseren. Doe je dat niet, dan zal hun conditie snel achteruit gaan. Deze behandeling is erg tijdrovend en duur. Daarnaast nemen al die vondsten kostbare ruimte in beslag in het depot. Daarom moeten er keuzes worden gemaakt. Welke voorwerpen bewaar je en welke gooi je na beschrijving weg? In vakjargon wordt weggooien ‘deselecteren’ genoemd. Bij de afweging welke voorwerpen worden gedeselecteerd spelen verschillende factoren een rol. Is het voorwerp bijvoorbeeld nog identificeerbaar of is het al grotendeels vergaan? Wat is de vondstcontext van het voorwerp? Komt het bijvoorbeeld uit een middeleeuwse greppel of uit de verstoorde bovengrond? Hoe oud is het voorwerp? Vertelt het iets over de geschiedenis van de plek? En zo zijn er nog vele andere elementen van belang.

Behandeling van kwetsbaar vondstmateriaal

De conservering van topstukken en zeer complexe objecten wordt doorgaans uitbesteed aan externe conserveringsspecialisten. De meeste voorwerpen worden echter geconserveerd door archeologen van Erfgoed Gemeente Zwolle, waarbij ze hulp krijgen van enkele vrijwilligers waarvan sommigen met vele jaren ervaring.

De precieze behandeling verschilt van materiaal tot materiaal. Hout kan namelijk niet tegen de stoffen die bij het conserveren van ijzer >

Afb. 3. Dit ijzeren mes heeft een fraai bewerkt handvat van bot. Het handvat is vastgezet met een messing plaatje. Bot, ijzer en messing vereisen alle drie een verschillende behandeling, wat conservering een uitdaging maakt (Erfgoed gemeente Zwolle)

worden gebruikt en bij het conserveren van koper wordt een middel gebruikt dat voorwerpen van tin en zink juist aantast. Voorwerpen die uit meerdere materialen bestaan zijn daarom het moeilijkst om te conserveren. Denk bijvoorbeeld aan een ijzeren mes met een houten handvat dat is versierd met messing inlegwerk. Het beste zou zijn om het mes uit elkaar te halen, ieder materiaal los te conserveren, en het mes daarna weer in elkaar te zetten. Helaas is dit niet altijd mogelijk zonder het voorwerp te beschadigen.
Een andere optie is om eerst de houten greep van het mes af te dekken en het ijzer te conserveren, en daarna het ijzer af te dekken en het hout te conserveren. Het nadeel hiervan is dat je niet al het ijzer en hout kan bereiken, waardoor de conservering eigenlijk onvolledig is. Hierdoor is de kans groter dat het ijzer op een gegeven moment toch weer opnieuw gaat roesten of het hout gaat rotten. Binnen Erfgoed Gemeente Zwolle proberen we zoveel mogelijk vondsten zelf te conserveren. Sommige objecten zijn echter zo groot, complex of fragiel dat we hiervoor een gespecialiseerd bedrijf inschakelen.

Conservering van een ijzeren schede

Om een inkijkje te geven in wat er allemaal komt kijken bij het conserveren van archeologisch metaal nemen we deze schede als voorbeeld (afb. 4 en 7). De schede is door dhr. Harry Hartman met een metaaldetector in de wijk Stadshagen gevonden, en in 2025 door hem aan het depot geschonken. De schede diende om een sabel op te bergen. Aan de vorm van de schede valt op te maken dat hij bij een cavaleriesabel hoort en grofweg dateert tussen 1800 en 1915 (met dank aan Mathieu Willemsen van het Nationaal Militair Museum voor de determinatie).
Aan de lus aan de bovenzijde van de schede zat oorspronkelijk een ijzeren ring waarmee deze aan een riem of aan het zadel kon worden bevestigd. De mond van de schede is verloren gegaan en ook ontbreekt er een stuk dat oorspronkelijk tussen de beide aangetroffen fragmenten moet hebben gezeten. De complete schede was dus een stukje langer.

Toen de schede bij ons binnenkwam verkeerde deze in een niet al te beste staat. Hij was gebroken en verbogen en bedekt met een zeer harde corrosielaag van roest en aangekoekt zand. Het doel was niet om de schede weer naar de nieuwstaat terug te brengen (restaureren), maar om deze schoon te maken en te stabiliseren (conserveren). Als eerste moest de corrosielaag verwijderd worden. Hiervoor werden scalpels, zeer fijne staalwol, staalborstels, een dremel en een zandstraalmachine gebruikt. Wat het conserveren van de schede extra lastig maakte is dat er ook aan de binnenkant van de schede roest en zand zat vastgekoekt. Om deze zo goed mogelijk te verwijderen is het dichtgevouwen uiteinde voorzichtig iets open gebogen.

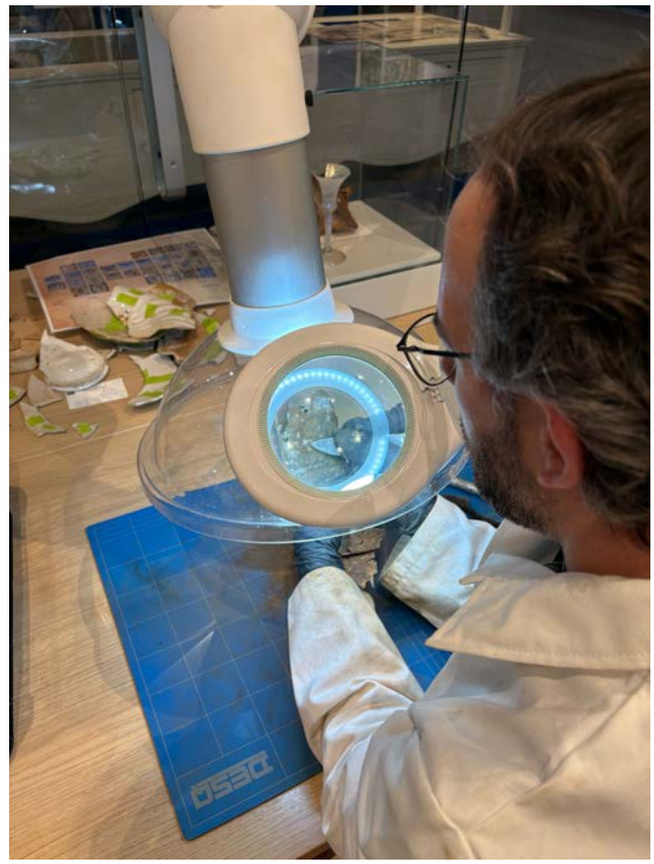
Naast het verwijderen van de corrosielaag moesten ook de zouten (chloriden) verwijderd worden die in de bodem in het ijzer getrokken waren. Deze zouten nestelen zich diep in het ijzer en tasten het van binnenuit aan. Dit proces houdt bovendien zichzelf in stand, dus het is niet voldoende om het oppervlak simpelweg af te dekken met een laagje olie of lak.

In plaats daarvan moesten de chloriden aan het ijzer onttrokken worden door de schede langdurig in een chemisch bad te leggen. Hoe lang het ontzoutingsproces precies duurt is afhankelijk van vele factoren. Het type bodem waaruit de vondst komt speelt een belangrijke rol. In het kustgebied bevat de bodem namelijk veel meer chloriden, net zoals landbouwgrond die regelmatig wordt bemest. Ook de dikte van het voorwerp is van belang. Hoe dikker het object, hoe langer de vloeistof namelijk nodig heeft om tot

Afb. 5. Een cavalerieschede uit de collectie van het Rijksmuseum met vergelijkbare schede (Rijksmuseum Amsterdam)

Afb. 6. Onder een vergrootglas en afzuigkap wordt de hardnekkige corrosielaag verwijderd (Erfgoed gemeente Zwolle)

de kern door te dringen en de zouten aan het ijzer te onttrekken. Bij hele dikke objecten, zoals bijvoorbeeld een grote ijzeren kanonskogel, is het überhaupt maar de vraag of de ontzoutingsvloeistof volledig tot in de kern kan doordringen. Gelukkig is onze schede gemaakt van vrij dun ijzerblik, zodat dat hier geen probleem zou moeten zijn.
Ook het gewicht van het voorwerp is van belang. Voor elke 200 gram object is namelijk een liter ontzoutingsvloeistof nodig. Als vuistregel geldt dat het bad iedere drie weken moet worden vervangen; de vloeistof is dan verzadigd en kan dan geen chloriden meer opnemen. Na drie maanden wordt een monster van de vloeistof genomen om de chloridewaarde te meten. Bevat de vloeistof geen

< Afb. 4. De door dhr. Hartman geschonken schede in onbehandelde toestand. Op het oppervlak zit een zeer harde corrosielaag van roest en aangekoekt zand (Erfgoed gemeente Zwolle). >

chloriden meer, dan is het ijzer volledig ontzout. Zo niet, dan zul je het proces moeten blijven herhalen. Bij grote of zeer aangetaste objecten kan dit wel een jaar in beslag nemen. Na zeven maanden waren alle chloriden dan eindelijk uit het ijzer van de schede opgelost. De volgende stap was om de schede in schoon gedemineraliseerd water te spoelen om de chemicaliën van het ontzoutingbad te verwijderen. Hierna moest het object twee dagen in een oven drogen om er zeker van te zijn dat al het water uit het ijzer was verdreven. Tijdens het droogproces ontstond er weer een dun laagje vliegroest op het oppervlak. Dit fel oranje laagje ziet er behoorlijk kwaadaardig uit, maar is gelukkig vrij onschuldig. Door een laag roestomvormer aan te brengen werd de oranje vliegroest omgezet in een donkerbruine, neutrale laag die het onderliggende ijzer niet verder aantast. Hierna werden enkele dunne lagen paraloid aangebracht als barrière tussen het ijzer van de schede en het vocht en de zuurstof uit de lucht. De afdeklaag is oplosbaar in aceton, zodat deze altijd weer verwijderd kan worden. Mocht het ijzer nu - ondanks al deze inspanning - toch nog opnieuw gaan roesten, dan kan de paraloid worden verwijderd en kan het ijzer opnieuw ontzout worden. Paraloid heeft de eigenschap dat het wat lelijk glimt. Om dat weg te werken werd als allerlaatste nog een laagje microkristallijne wax opgebracht. Nu is de schede klaar om tentoongesteld te worden of om in het depot te worden opgeborgen (afb. 7).

Houtconservering in het kort

Na een vrij uitvoerige bespreking van het conserveren van ijzer staan we ook nog even kort stil bij conserveren van hout. Hout blijft in de bodem voornamelijk goed bewaard onder hele natte omstandigheden. Zand houdt water slecht vast en is daardoor over het algemeen heel slecht voor hout. In vette klei, daarentegen, kan hout eeuwenlang bewaard blijven. Archeologisch hout is meestal volledig verzadigd van water, soms zo sterk dat het bijna sponsachtig aanvoelt. Als je dit hout ongecontroleerd laat opdrogen wordt het weliswaar weer hard, maar het zal ook gaan barsten en vervormen. Is het hout eenmaal uitgedroogd, dan is het te laat. Opnieuw natmaken heeft geen zin. Tot in de eeuwigheid

‘Ieder object en iedere veldtekening in het depot is een stukje in de puzzel van de Zwolse geschiedenis’

nat bewaren is echter ook geen optie, want dan zal het hout gaan rotten. De essentie van houtconservering is dus het gecontroleerd verdrijven van het water uit het hout. De twee meest gangbare methodes hiervoor zijn vriesdrogen en impregneren met polyethyleenglycol (PEG).
Bij vriesdrogen wordt het met water verzadigde hout relatief snel ingevroren. Door dit in een omgeving te doen die kunstmatig droog wordt gehouden, ontsnapt het water in dampvorm uit het hout. Dit wordt sublimatie genoemd. Een nadeel van vriesdrogen is dat gevriesdroogd hout relatief licht van gewicht en vrij broos is, waardoor het soms alsnog geïmpregneerd moet worden. Daarnaast is er dure apparatuur nodig, waardoor er in Nederland maar weinig partijen zijn die deze werkzaamheden kunnen uitvoeren.

Veel laagdrempeliger is het impregneren van hout met PEG, een soort kunsthars. Dit is de methode die in Zwolle wordt toegepast. Impregneren met PEG gebeurt door het houten voorwerp onder te dompelen in een verwarmd bad met in gedemineraliseerde water opgeloste PEG. De kunsthars zal hierbij op den duur het water uit het hout verdrijven en de holtes in het hout opvullen. Afhankelijk van de grootte van het object duurt dit enkele weken tot meerdere maanden. Hierna kan het hout worden afgedept en moet het enkele dagen drogen.

Afb. 7. De schede na conservering. Het object is nu klaar om te worden tentoongesteld of om in het depot te worden opgeborgen (Erfgoed gemeente Zwolle)

Afb. 8. Enkele voorbeelden van met PEG geïmpregneerde houten voorwerpen in het depot (Erfgoed gemeente Zwolle)

Het eindproduct is relatief zwaar en robuust ten opzichte van gevriesdroogd hout. Een nadeel van impregneren met PEG is echter dat er geen ijzeren nagels of bouten in het hout mogen zitten, of dat deze in ieder geval zeer goed afgedekt moeten worden. PEG versterkt namelijk de corrosie van metaal.

Ook een goede opslag is van belang

Als archeologische objecten niet onder de juiste condities worden bewaard, zal hun kwaliteit snel achteruit gaan. Net zoals er verschil is in de manier waarop metaal en organische materialen worden geconserveerd, moeten deze ook onder verschillende condities worden opgeslagen. Daarom is het Zwolse depot opgedeeld in verschillende ruimtes met luchtontvochtigers, -bevochtigers en temperatuurregulering. In de grootste ruimte zijn het aardewerk, bouwkeramiek, glas, natuursteen en dierlijk bot opgeslagen. Deze materialen zijn vrij stabiel en worden opgeslagen onder de minst strenge condities. Omdat metaal zeer gevoelig is voor vocht wordt de luchtvochtigheid in de metaalruimte onder de 30 procent gehouden. Hout, leer en bewerkt bot mag niet uitdrogen, maar mag ook niet gaan schimmelen. In de organische ruimte wordt daarom een luchtvochtigheid tussen de 50 en 65 procent aangehouden. Ook nu zijn de samengestelde voorwerpen weer lastig. Eerder werd een voorbeeld genoemd van een ijzeren mes met houten handvat. Moet je die nu opslaan in de metaalruimte of in de organische ruimte? En wat doe je met een leren riem met metalen sierbeslag?

Een perfecte oplossing is er niet. Veel depots, waaronder dat van Zwolle, kiezen ervoor om zulke samengestelde voorwerpen in de metaalruimte op te slaan. De omstandigheden zijn daar eigenlijk te droog voor het organisch materiaal, maar metaalcorrosie zal waarschijnlijk meer schade toebrengen dan een te droge opslag. Voor alle vondsten – maar voor deze objecten in het bijzonder – geldt dat het belangrijk is om de conditie regelmatig te controleren.

Wie wat bewaart, die heeft wat

Het archeologisch depot heeft de wettelijke taak om de collectie van Zwolse bodemvondsten en bijbehorende documentatie op een duurzame manier te beheren. Daar komt heel wat bij kijken. Van het conserveren en registreren van de collectie – zonder goede registratie weet je immers niet wat je in huis hebt – tot het reguleren van het klimaat en het monitoren van de objecten. Naast de wettelijke taak is er ook een morele taak om goed voor het Zwolse erfgoed te zorgen. Een goed beheer en een goede ontsluiting van de collectie zorgen ervoor dat onderzoekers in de toekomst nieuwe dingen kunnen ontdekken, dat de collectie beschikbaar blijft om nieuwe interessante verhalen te vertellen en dat we met ons allen nog vele jaren kunnen genieten van het rijke Zwolse verleden.

Bronnen

- Kaan, P. (2025). Behandeling van archeologisch ijzer. Richtlijnen volgens de Schmidt-Ott Methode
- Website Rijksuniversiteit Groningen (geraadpleegd op 27-11-2025). Conservatie en restauratie van een waterverzadigde houten emmer

Het Zwols Historisch Tijdschrift

Verbindt en houdt al 40 jaar onze geschiedenis levend!

Word daarom **lid** van de **Zwolse Historische Vereniging**
en ontvang **4 keer** per jaar het **Zwols Historisch Tijdschrift**

voor slechts **27,50 euro** per jaar!

Opgave lidmaatschap via:
www.zwolsehistorischevereniging.nl

De **Zwolse Historische Vereniging** is opgericht in 1983 en participeert in het **Erfgoedplatform Zwolle**

Alferink van Schieveen
INGENIEURSBUREAU

Dokter van Wiechenweg 10
8025 BZ Zwolle

038 - 428 08 88

www.a-vs.nl

Uw monument is ons advies waard!

Grote bouwmeesters bouwden vroeger voor de toekomst. Dankzij hun visie en vakkennis, genieten wij vandaag nog steeds van prachtige, soms eeuwenoude bouwwerken. Om dat in de toekomst te blijven doen, moet soms een aangetaste constructie worden gerenoveerd of versterkt. Wij houden rekening met de historie, maar maken daarnaast ook gebruik van moderne technieken om constructies te verbeteren. Zo blijft ook uw monument in volle glorie behouden voor de toekomst.

Afb. 1. Landelijke opening Open Monumentendag 2023 in Zwolle (P. Sluiter)

40 jaar Open Monumentendag in Zwolle

DOOR **JOHAN TEUNIS EN MICHAEL KLOMP**
ERFGOED GEMEENTE ZWOLLE

Van voorzichtig begin tot groot erfgoedevenement

Wat in 1987 begon als een bescheiden landelijk initiatief om monumenten één dag per jaar gratis open te stellen voor publiek, groeide in Zwolle uit tot één van de grootste culturele evenementen van de stad. Inmiddels trekt Open Monumentendag jaarlijks tienduizenden bezoekers naar kerken, scholen, stadspoorten, fabriekspanden, hofjes en verborgen plekken die normaal gesloten blijven. Veertig jaar later is de Open Monumentendag niet alleen een dag waarop deuren opengaan, maar vooral een dag waarop de geschiedenis van Zwolle tot leven komt.

De gedachte achter Open Monumentendag was vanaf het begin eenvoudig: zoveel mogelijk mensen in aanraking brengen met monumenten en erfgoed. Niet vanuit een afstandelijke benadering, maar juist door mensen letterlijk over de drempel te laten stappen. Zwolle sloot zich direct aan bij het landelijke initiatief en groeide al snel uit tot één van de meest actieve deelnemende steden.

In de eerste jaren had de organisatie weinig middelen. Het evenement draaide vrijwel volledig op enthousiasme, vrijwilligers en betrokken monumenteneigenaren. Toch ontstond er al snel iets bijzonders. Bezoekers kregen de kans om gebouwen te ontdekken waar zij normaal gesproken nooit binnenkwamen. Achter zware deuren, oude poorten en monumentale gevels gingen verhalen schuil over handel, religie, armoede, ambacht en stadsleven. Juist dat onverwachte maakte de Open Monumentendag aantrekkelijk. Zwolle bleek een stad vol verborgen geschiedenis.

‘Trots om samen met monumenteigenaren, collega’s, vrijwilligers, erfgoedpartners en andere betrokkenen Open Monumentendag te mogen organiseren met als doel mensen zoveel mogelijk te laten genieten van het Zwols erfgoed’
Henry Kranenborg

Monumenten kwamen tot leven
Vanaf de jaren negentig kreeg de Open Monumentendag steeds meer een eigen Zwols karakter. Het bleef niet bij alleen opengestelde monumenten. De stad begon geschiedenis voelbaar en beleefbaar te maken.

Eén van de meest bijzondere voorbeelden daarvan was de monumententheaterwandeling in 1997. In monumenten verspreid door de binnenstad werden scènes uit het verleden opgevoerd. In de Consistoriekamer van de Grote Kerk, de kelders van de Wheeme en zelfs in de toren van de Peperbus speelden acteurs historische taferelen na. Bezoekers wandelden van locatie naar locatie en stapten als het ware rechtstreeks de geschiedenis binnen.

Ook spectaculaire themadagen trokken veel aandacht. Tijdens een Vestingdag dreunden kanonnen door de stad en herinnerde Zwolle even aan haar militaire verleden als vestingstad. Een andere keer veranderde het Rodetorenplein in een middeleeuws decor vol historische activiteiten. Steeds duidelijker werd dat erfgoed meer is dan alleen stenen en gebouwen. Het gaat om verhalen, herinneringen en beleving.

Afb. 2. Kooroptreden van Anthem in de Statenzaal (Erfgoed gemeente Zwolle)

Afb. 3. Drukte voor de rondleiding door de stekenbakkerij in het Balletjeshuis (Erfgoed gemeente Zwolle)

Van informatieblad naar geliefd magazine

In de beginjaren ontvingen bezoekers eenvoudige informatiebladen met adressen en openingstijden. Dat veranderde in 2008 met de introductie van het Monumentenmagazine. Wat begon als praktische gids groeide uit tot een rijk geïllustreerd magazine vol verhalen over Zwolse monumenten, bijzondere bewoners, restauraties en thema's uit de stadsgeschiedenis.

Elk jaar kreeg de Open Monumentendag een nieuw thema. Religieus erfgoed, jongere bouwkunst, handel, kunst en ambacht of industrieel erfgoed: telkens werd een ander deel van de stadsgeschiedenis zichtbaar gemaakt. Het magazine groeide uit tot een geliefd verzamelobject onder Zwollenaren en erfgoedliefhebbers. Mede dankzij sponsoren en betrokken schrijvers blijft het gratis beschikbaar voor bezoekers.

De stad kwam in beweging

Een belangrijke verandering kwam toen Open Monumentendag zich steeds meer ontwikkelde van een openstelling van gebouwen naar een breed stadsevenement.

Bezoekers werden letterlijk in beweging gebracht. Wandelroutes verbonden monumenten met elkaar en maakten van de historische binnenstad één groot ontdekkingsterrein. Muziekoptredens, exposities, rondleidingen en demonstraties van oude en nieuwe ambachten zorgden ervoor dat bezoekers langer bleven en de stad op een andere manier beleefden.

Met 52 aangesloten koren en ruim 1600 zangers behoort Zwolle tot de meest "bekoorde" steden van Nederland. De Zwolse Zangraad, opgericht in 1978, speelt daarin een belangrijke rol. Tijdens Open Monumentendag vormen de vele kooroptredens in kerken en andere monumenten jarenlang een vaste en

>

geliefde traditie, waarbij muziek de historische locaties extra sfeer en beleving geeft.

Een ander succesvol voorbeeld was het thema Kunst en Ambacht. Daarbij werd niet gekozen voor nostalgische marktkramen alleen, maar juist voor een koppeling tussen historische gebouwen en hedendaagse vakmensen. Zo stonden steenhouwers, timmerlieden, smeden, bierbrouwers en andere ambachtslieden midden in monumenten hun vak te demonstreren. Verleden en heden kwamen samen. Die aanpak sloeg aan. De bezoekersaantallen groeiden sterk en Open Monumentendag kreeg steeds meer landelijke bekendheid.

Gebouwen die Zwolle nooit vergat

Sommige edities bleven bezoekers nog jarenlang bij. Zo zorgde de openstelling van het voormalig Provinciaal Tuchthuis (Spinhuis), tegenwoordige restaurant De Librije, in 2006 voor enorme drukte. Het gebouw was vlak voor restauratie toegankelijk gemaakt. Acteurs brachten het gebouw tot leven met historische figuren, gevangenen en zelfs een dame van lichte zeden. De belangstelling was zo groot dat de rij bezoekers tot ver over de brug richting de stadsgracht liep.

Afb. 4. Kleurrijke muurschildering OMD 2025 (Erfgoed gemeente Zwolle)

‘Monumenten(zorg) moet toegankelijk zijn en hoort niet thuis in een ivoren toren. Monumenten zijn er immers voor de burgers’

Johan Teunis

Wat begon als een geplande rondleiding veranderde al snel in vrije inloop om de enorme stroom bezoekers aan te kunnen. Ook de openstelling van de Oude Ambachtsschool aan de Mimosastraat maakte diepe indruk. Veel oud-leerlingen grepen die laatste kans aan om nog één keer door de schoolgangen te lopen voordat het gebouw een nieuwe bestemming kreeg. Open Monumentendag bleek daarmee niet alleen een moment van ontdekken, maar ook van herinneren.

Erfgoed voor nieuwe generaties

Een bijzonder hoogtepunt was de Herman Brood-editie van Open Monumentendag. Met een speciale wandeling werd de beroemde Zwollenaar herdacht en in de Stadkamer vond de grootste eendaagse Herman Brood-tentoonstelling van Nederland plaats. De combinatie van erfgoed, kunst en popcultuur trok veel bezoekers en leverde Zwolle volop media-aandacht op.

‘Het zorgen voor aan andere dynamiek en het brengen van ander bloed in de organisatie van Open Monumentendag’

Peter Vader

Afb. 5. Minecraft (Erfgoed gemeente Zwolle)

In de jaren daarna richtte Open Monumentendag Zwolle zich steeds nadrukkelijker op nieuwe doelgroepen. Niet alleen liefhebbers van historie moesten zich welkom voelen, maar ook jongeren en gezinnen. Zelfs een speciale trein rijdt langs de belangrijkste monumenten, waardoor bezoekers van alle leeftijden op een bijzondere manier kennis kunnen maken met het erfgoed van de stad.

Een ander opvallend voorbeeld was het Minecraft Monumententoernooi. Jongeren bouwden Zwolse monumenten na in het populaire computerspel Minecraft. Tijdens Open Monumentendag werden de resultaten gepresenteerd in een monumentaal gebouw.

Het project liet zien hoe erfgoed ook via moderne middelen nieuwe generaties kan bereiken. Toen een jongen de Sassenpoort had nagebouwd en zijn familie daardoor nieuwsgierig werd om het echte monument eindelijk eens te bezoeken, werd duidelijk hoe krachtig die verbinding tussen digitaal en historisch erfgoed kon zijn. Ook samenwerking met andere evenementen >

versterkte de dag. Samenwerkingen met bijvoorbeeld de Havendag maakten het mogelijk om op één dag zowel varend als gebouwd erfgoed te beleven.

Zwolle landelijk op de kaart

Door de jaren heen groeide Open Monumentendag Zwolle uit tot een professioneel georganiseerd erfgoedevenement met landelijke uitstraling. Vrijwilligers, monumenteneigenaren, sponsoren, koren, stadsgidsen en culturele organisaties werkten steeds intensiever samen. Die ontwikkeling bleef niet onopgemerkt. In 2023 kreeg Zwolle de eer om de eerste landelijke opening van de vernieuwde Open Monumentendag te organiseren. Deze dag werd geopend door niemand minder dan mr. Pieter van Vollenhoven. De combinatie van monumenten, activiteiten, muziek, educatie en samenwerking bleek succesvol. Open Monumentendag groeide uit tot een evenement waarbij de hele stad betrokken raakte.

Een dag voor iedereen

Wat in veertig jaar onveranderd bleef, is het uitgangspunt dat Open Monumentendag toegankelijk moet zijn voor iedereen. Alle activiteiten zijn gratis en bezoekers hoeven geen kenner van erfgoed te zijn om welkom te zijn. Juist die laagdrempeligheid maakt het evenement zo bijzonder. Mensen bezoeken een monument waar ze jarenlang langs liepen zonder ooit binnen te gaan. Kinderen ontdekken hoe een stadspoort eruitziet van binnen. Oudere Zwollenaren halen herinneringen op aan gebouwen die onderdeel waren van hun jeugd. Tegelijkertijd blijft de Open Monumentendag zich vernieuwen. Digitale routes, QR-codes, online programma's en nieuwe samenwerkingen zorgen ervoor dat steeds meer mensen worden bereikt — ook buiten de binnenstad. Inmiddels trekt Open Monumentendag Zwolle meer dan 24.000 bezoekers per jaar. Daarmee behoort Zwolle tot de succesvolste monumentensteden van Nederland.

Afb. 6. De Historische Havendag in Zwolle (Erfgoed gemeente Zwolle)

Veertig jaar later

Veertig jaar na de eerste Open Monumentendag is duidelijk geworden dat erfgoed leeft in Zwolle. Niet alleen in monumentale gebouwen, maar vooral in de verhalen die ermee verbonden zijn. Open

'Nog meer goede samenwerking met Zwolse partijen waaronder De Stad Verbeeldt, Vrienden van de Stadskern Zwolle, de Stadsgidsen etc. Open Monumentendag als evenement met voor ieder wat wils en een feestje voor iedereen'

Marinda Lam

‘Van roeien met de riemen die je had tot hoogtepunt van het jaar’

Carl Borst

Monumentendag heeft generaties Zwollenaren laten kennismaken met hun stad. Achter elke geopende deur schuilt een verhaal. Van middeleeuwse kerken tot industriële gebouwen, van verborgen kelders tot stadspoorten: één dag per jaar verandert Zwolle in een levende geschiedenisles. En misschien is dat wel de grootste kracht van Open Monumentendag. Dat mensen niet alleen naar monumenten kijken, maar zich er ook mee verbonden gaan voelen.

Zo blijft de geschiedenis van Zwolle, veertig jaar na de eerste editie in 1987, nog altijd volop in beweging. Open Monumentendag zou niet georganiseerd kunnen worden zonder de samenwerking van alle deelnemende monumenteigenaren, vrijwilligers, collega’s binnen de gemeente Zwolle, erfgoedpartners, sponsoren en andere belanghebbenden. Hierbinnen verdienen vooral de inzet van Harry Vrielink, Johan Teunis, Henry Kranenborg, Hemmy Clevis, Carl Borst en Marinda Lam een speciale vermelding.

Afb. 7. Herman Brood F.C. Zwolle (Erfgoed gemeente Zwolle)

Van vorm naar norm

DOOR **HENK VAN DER WERF**
ERFGOED GEMEENTE ZWOLLE

Ooit werd de post persoonlijk door de postbezorger afgegeven. Daar kwam rond 1900 verandering in. Nieuwe gebouwen werden ontworpen met een brievenbus.

In 1960 werd door het Nederlands Normalisatie Instituut een norm gepubliceerd voor briefgleuven en brievenbussen in woningen. De norm werd vastgesteld door een commissie waarin onder andere de Vereniging van Nederlandse Gemeenten, de Nederlandse Huishoudraad, de PTT, de Nationale Woningraad en het ministerie van Volkshuisvesting en Bouwnijverheid waren vertegenwoordigd. Niet alleen de in- en uitwendige afmetingen werden vastgesteld maar ook de plaatsing van de gleuf ten opzichte van het bedieningsniveau. Veel nieuwe brievenbussen zijn vanaf die tijd gemaakt en geplaatst volgens deze norm.

Afb. 2. Prins Frederikplein, brievenbus met uil (Erfgoed gemeente Zwolle)

Afb. 4. Diezerstraat 49, brievenbus hardsteen (Erfgoed gemeente Zwolle)

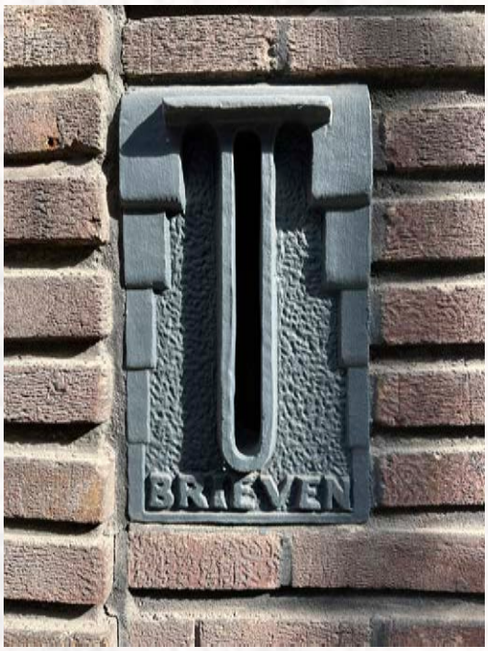

Afb. 1. Van Hattumstraat 2 (Erfgoed gemeente Zwolle)

Afb. 3. Luttekestraat 46, brievenbus metaal (Erfgoed gemeente Zwolle)

Afb. 5. Koestraat-Bloemendalstraat (Erfgoed gemeente Zwolle)

Afb. 6. Oude Vismarkt 7, brievenbus metaal met kettingmotief (Erfgoed gemeente Zwolle)

Afb. 7. Melkmarkt 45 met 2 aapjes met Jugendstil elementen (Erfgoed gemeente Zwolle)

Afb. 8. Melkmarkt 49 met leeuw (Erfgoed gemeente Zwolle)

In de Postwet van 1971 is de uitvoering en plaats van brievenbussen, dus ook de bestaande, wettelijk vastgelegd om het de postbezorger gemakkelijk te maken om de post te bezorgen. In veel gevallen betekende dit dat de oorspronkelijke brievenbussen door de PTT niet meer geaccepteerd werden voor postbezorging. Vaak zijn ze dichtgezet of vervangen door een moderne aluminium briefklep. Gelukkig zijn er nog veel historische brievenbussen te vinden in de stad. Die zijn vaak met veel zorg ontworpen. Vaak zijn er dieren op afgebeeld zoals apen, een uil of een leeuw, soms zijn ze ook meer abstract. Op deze pagina staan een paar mooie exemplaren.

Weerbaarheidslessen van een 420-jarige

Weerbaar worden in tijden van verandering en een onbekende toekomst

DOOR **ARLINDE DUL**
ERFGOED GEMEENTE ZWOLLE

De wensen en eisen voor de openbare ruimte veranderen in de tijd, maar het bewaken van de historische gelaagdheid is hard nodig voor de herkenbaarheid, beleefbaarheid en veerkracht ervan. Ervaringen met verandering, zonder de geschiedenis van plekken uit het oog te verliezen, zijn er alom. Denk aan een singelpark met als vroegere functie een vestingwerk, monumentale kerken die een toekomstgerichte functie krijgen en inclusieve en rolstoelvriendelijke openbare ruimtes die met respect voor het landschap ontworpen zijn.

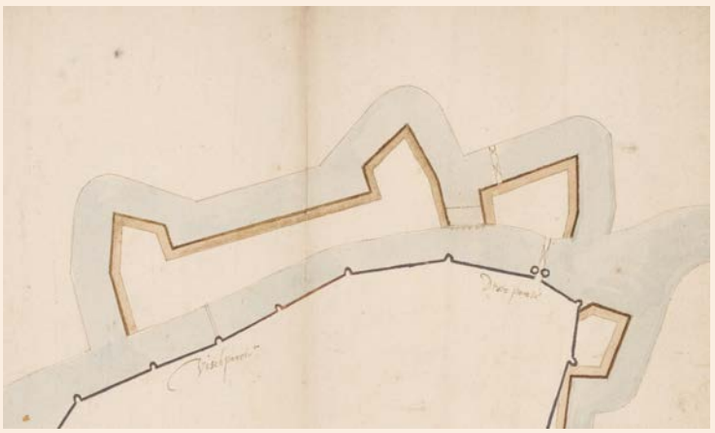
Welke lessen kunnen getrokken worden om adaptief te zijn in gebiedsontwikkeling zonder bijzondere waarden te verliezen? In dit artikel staan vijf lessen gekoppeld aan de tijdslagen die Het Noordereiland in Zwolle doorgemaakt heeft. Het Noordereiland ligt in het rijksbeschermd stadsgezicht van Zwolle. Er staan verschillende panden met monumentale, bouwhistorische en cultuurhistorische waarde en het is een rijke bron voor archeologische vondsten. Daarnaast interessant: het Noordereiland heeft als 420-jarige al sinds 1606 ervaring met (her)ontwikkeling.

Verdedig wat dierbaar is

Verdedig wat dierbaar is, heeft alles te maken met identiteit, zo luidt de eerste les. Het kan gekoppeld worden aan de tijdslaag waarin het Noordereiland zich ontwikkelde tot vestingwerk. Oorspronkelijk lag het gebied buiten de middeleeuwse stad Zwolle en had het een landelijk karakter (zie afb. 1). Alles veranderde eind 16e eeuw toen er plannen gemaakt werden om de stad beter te kunnen verdedigen. De oorspronkelijke stadsmuren waren sterk verouderd, terwijl de Spanjaarden in opmars waren tijdens de 80-jarige oorlog. Een nieuw soort fortificatie was nodig om de Spaanse dreiging buiten de deur te houden. Toenmalig Zwolse burgemeester Godfried Bloemendal gaf in 1589 opdracht voor de uitbreiding van de fortificatie. Vervolgens wees de Raad van State de landmeter en vestingbouwkundige Adriaen Anthonisz uit Alkmaar aan om Zwolle te bezoeken en een ontwerp te maken. Anthonisz had veel ervaring met het ontwerpen van fortificaties. Hij was in 1584 aangesteld als superintendent van de fortificatiën door Willem van Oranje. Het ontwerp van Anthonisz was waarschijnlijk de basis voor alle latere vestingplannen in de gemeente Zwolle. Tekeningen van Anthonisz zijn niet beschikbaar, maar de verdere uitwerkingen wel. Zo ontwierp de

Afb. 1. Uitsnede Jacob van Deventerkaart uit 1565 (Collectie Overijssel)

Afb. 2. Uitsnede ontwerp Cornelis Boemaert uit 1606 met links het Vispoortenbolwerk en rechts het Tanerijbolwerk (Collectie Overijssel)

Afb. 3. Uitsnede kaart Joan Blaeu uit 1649 met helemaal links het kraanbolwerk en in het midden het Nijkerkenbolwerk (Collectie Overijssel)

Afb. 4. Kaart van L.J. Tordoir uit 1846 (Collectie Overijssel)

Utrechtse architect en vestingbouwer Cornelis Bloemaert in 1606 een eiland buiten de stadsgracht (zie afb. 2). Te herkennen zijn twee bolwerken: een voor de Vispoort (Vispoortenbolwerk) en een voor de Kalkhoop (het latere Tanerijbolwerk). In 1615 werd het Kraanbolwerk toegevoegd om de toegang van de stad te beschermen over het Zwarte Water. Tot slot volgden in de jaren 1619 en 1620 het Nijkerkenbolwerk en in 1621 de aansluiting van het ravelijn buiten de Diezerpoort. Hierdoor heeft het Noordereiland de vorm zoals we het nu kennen; met vijf bastions (zie afb. 3). Om ruimte te maken moesten er dus zaken wijken. De eisen aan de fortificatie maakten dat grachten gegraven werden en 22 locaties in Dieze opgekocht werden. Deze ontwikkeling voor een duidelijk doel gaf focus en stelde grenzen. De Nieuwe (of Buiten) Diezerpoort stond niet voor iedereen open.

Deins niet terug bij verval

De stad Zwolle en het Noordereiland kregen te maken met een nieuwe tijdslaag toen de vesting in 1790 haar militair-strategische functie verloor. Het gebied was toen alles behalve monofunctioneel en steeds meer onderdeel van de stad geworden. Na de voltooiing van de bastions werd het Noordereiland namelijk verder ingekleurd. In een rechte lijn werden woningen aan de huidige Thorbeckegracht gebouwd. Boven de woningen lag de Nijkerkenskolk: een >

driehoekige kolk die vermoedelijk is ontstaan tijdens de aanleg van het Nijkerkenbolwerk (zie afb. 3). Het straatje Posthoornbredehoek herinnert tegenwoordig nog aan de begintijd van het Noordereiland als vestingwerk. Ook is een voormalige dijk langs het water onder de huidige Thorbeckegracht archeologisch teruggevonden. Voor wat betreft de woningbouw wordt aangenomen dat het onderdeel van de planvorming voor het vestingwerk was. De woningen binnen de vestingwallen zouden aangeboden zijn aan de uitgekochte boeren voor herhuisvesting. Naast de verschillende woningen stond er ook het Tuchthuis (1739) en een ruiterstal (1747). Het Nijkerkenbolwerk zelf was echter nog behoorlijk onbebouwd. Toen het Noordereiland haar strategische functie verloor in 1790 ontstond een adempauze. Onderdeel van die adempauze was de gedeeltelijke inrichting van het Noordereiland als park. Tussen 1832 en 1846 zou het park aangelegd zijn. Op de kaart van L.J. Tordoir uit 1846 is het singelpark goed zichtbaar met de kenmerkende Engelse landschapsstijl (zie afb. 4). Later bij de inwerkingtrede van de Vestingwet op 18 april 1874 werden ook andere vestingsteden in Nederland afgestoten. Het aanleggen van singelparken op oude vestingwerken gebeurde toen vaker, zoals in Groningen met het Noorderplantsoen. Bijkomstig was dat het vanaf 1874 ook mogelijk was om buiten de grachten en vestingwerken te bouwen. De ruimte die hierdoor ontstond, droeg bij aan stedelijke ontwikkeling en het tot bloei laten komen van de industriële revolutie in Nederland in de 19e eeuw.

Moderniseer om mee te gaan in de tijd

Ook in Zwolle verrees de industrie diezelfde periode. Met de bouw van de industrie op het Noordereiland ging een deel van het singelpark verloren. Bekende nieuwkomers waren het Zwolse gas- en waterleidingsbedrijf (1848) en de ijzergieterij en machinefabriek Wispelweij (1851) (zie afb. 5). Wispelweij kent een belangrijke plek in de Canon van Zwolle als onderdeel van de Tijd van burgers en stoommachines. Het familiebedrijf leverde veel producten binnen en buiten de stad. Denk aan bruggen, sluiswerken, stationsoverkappingen, gasfabriekapparatuur en stoommachines. Op diverse plekken in Zwolle zijn nog producten te zien die door Wispelweij zijn gemaakt, zoals

Afb. 5. Luchtfoto fabriek Wispelweij op het Noordereiland (Nederlands Instituut voor Militaire Historie)

Afb. 6. Straatlantaarn van Wispelweij bij het Isala ziekenhuis (Erfgoed gemeente Zwolle)

lantaarns, hekwerken en deuronderdelen. Op het Grote Kerkplein, aan de Thorbeckegracht en voor het Isala ziekenhuis staan bijvoorbeeld nog lantaarns van Wispelweij (zie afb. 6). Ook de Schoenkuipenbrug bevat ijzerwerk van Wispelweij. De vier replica's van de Wispelweij-lantaarns zijn een jaar of tien geleden op de brug geplaatst. Naast Wispelweij nam ook het Zwolse gas- en waterleidingsbedrijf een iconische plek in in het Zwolse straatbeeld met haar ronde tanks. Het bedrijf had als doel om de straatverlichting met gaslantaarns in de binnenstad aan te leggen. Ondanks verschillende uitbreidingen kenden deze 'nieuwe' functies ook hun verloop. Het Zwolse gas- en waterleidingsbedrijf hield in 1972 op met bestaan. Wispelweij sloot in 1973 haar deuren.

Refereer naar oude vormentaal voor herkenning

Vrij snel na de sluiting van Wispelweij en de gasfabriek werd rond 1976 het parkeerdek Assiesplein aangelegd. Sinds de jaren vijftig en zestig van de twintigste eeuw is de auto niet meer weg te denken uit het Nederlandse straatbeeld. Het parkeerdek is ontworpen in de vorm van het Nijkerkenbolwerk en is omringd met een dijkstructuur in dezelfde vorm. Ook later in de eenentwintigste eeuw wordt gerefereerd naar de vroegere vormentaal van het Noordereiland bij nieuwe ontwikkelingen. Het Kraanbolwerk is een voorbeeld van inbreiding in de binnenstad waar oud en nieuw naast elkaar bestaan. Zo verwijst de gevel van een woonhof naar de gesloopte fabrieksgevel van De Volharding (zie afb. 7). Daarnaast refereert het tapijt in de bakstenen openbare ruimte van hetzelfde hof naar het oude industrieverleden. Hout, zaden, granen, huiden en kwasten symboliseren de verschillende functies (van respectievelijk een houtzagerij, stoomolieslagerij, graanmaalderij, huidendrogerij en lakfabriek) die het fabrieksgebouw de Volharding heeft gehad. Verder laat het water zien dat het Kraanbolwerk vroeger als overslagpunt aan het Zwarte Water lag (zie afb. 8). Tot slot zijn de luxe grachtenpanden en koopmanshuizen doorgezet in de architectuur met een eigentijdse twist. De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed zegt hierover in de publicatie Erfgoedinclusief verdichten in beschermde stadsgezichten: 'Ondanks alle >

Afb. 7. Ingang van het woonhof refereert naar fabriek De Volharding (Erfgoed gemeente Zwolle)

Afb. 8. Het tapijt van het woonhof achter de voormalige gevel van De Volharding (Erfgoed gemeente Zwolle)

typologische verschillen, schaalsprongen en vormvariaties is het Kraanbolwerk dankzij de vanzelfsprekende verwijzingen naar het verleden en het consequent gebruik van baksteen een stedenbouwkundige en architectonische eenheid geworden.'

'Anno nu blijven veranderingen nodig om het verhaal van Zwolle te vertellen'

Wees veerkrachtig met oog voor de geschiedenis

Anno nu blijven veranderingen nodig om het verhaal van Zwolle te vertellen. Elke dag schrijven inwoners, bezoekers en andere betrokkenen van Zwolle mee aan dit verhaal. Om als stad en gemeente nog veel ouder te worden, is veerkracht nodig. Inzetten op duurzaamheid, adaptiviteit en toekomstbestendigheid is daarvoor belangrijk. De gemeente Zwolle werkt daarom aan de verdere ontwikkeling van het Noordereiland vanuit de Gebiedsvisie Noorderkwartier (2024). Omgaan met klimaatverandering speelt hierin bijvoorbeeld een rol. Samen met de Visie op de Singels van Zwolle (2025) pleit de gebiedsvisie daarnaast voor vergroening op het Noordereiland. Net als in de Visie op de Singels van Zwolle (2025) beschrijft de gebiedsvisie een vergroening van het Noordereiland door uitbreiding van het Singelpark met meer ruimte voor de groenblauwe aders. De laatste en vijfde les die hieruit getrokken kan worden, is het belang om open te staan en te blijven oefenen met wat zich aandient in die nog onbekende toekomst. Het blijvend verdiepen in de genius loci (geest van een plek) met respect voor de geschiedenis is nodig voor een herkenbare en toekomstbestendige stad. Met die insteek zou het Noordereiland nog wel eens veel ouder kunnen worden.

Bronnen

- Inklaar, F., H. Kranenborg en H. Reezigt (red.) (2023). *Historische Atlas van Zwolle- Ster in de IJssel- en Vechtdelta*
- Zanten, S. van (2024). Het Noordereiland in het Noorderkwartier. Een cultuurhistorische verkenning
- Bloemink, W. en A. Hemmes (2015). Ontstaan en geschiedenis van het Noordereiland en de Thorbeckegracht. In: D.J. de Vries en H. Kranenborg (red.). *Onzichtbaar Zwolle. Archeologie en bouwhistorie van de stad,* 170-196
- Website Ministerie van Defensie (geraadpleegd op 21-05-2026). Afstoting en stedelijke ontwikkeling. Nederlands Instituut voor Militaire Historie
- Website Canon van Nederland (geraadpleegd op 21-05-2026). Canon van Zwolle. 1851-1973 IJzergieterij en Machinefabriek Wispelwey. De Zwolse industrie
- Website Dingeman Deijs architects (geraadpleegd op 21-05-2026). Stedelijk Tapijt Zwolle
- RCE (2025). Erfgoedinclusief verdichten in beschermde stadsgezichten. Voorbeeldprojecten 2010-2025
- Gemeente Zwolle (2024). Gebiedsvisie Noorderkwartier
- Gemeente Zwolle (2025). Visie Singels van Zwolle

vhm audit

Vertrouwen krijgen in cijfers, met een blik op het verleden

W. van der Werf-van Dijk MSc RA

Op zoek naar een controlerend accountant?
Scan de QR-code voor het maken van een afspraak!

- Wettelijke en vrijwillige jaarrekeningcontroles
- Beoordeling van duurzaamheidsverslagen
- Subsidiecontroles
- Overige audit- en assurance opdrachten

Wilfred van der Werf | wilfred.vanderwerf@vhmaudit.nl | Zwartewaterallee 56 | 8031 DX | Zwolle | 085 16 33 370 www.vhmaudit.nl

Klimaatverandering: een bedreiging voor monumenten

Droogte, wateroverlast, overstromingen en brand in beeld gebracht

DOOR **GERTJAN DE BOER**
RIJKSDIENST VOOR HET CULTUREEL ERFGOED

Het is de nacht van 3 op 4 februari 1825. De meeste Zwollenaren slapen. Onder een volle maan trekt een westerstorm over Nederland. Voor kenners zijn dit zorgelijke voortekenen: veel regen en springtij. Toch komt het water als een verrassing. In een getuigenverslag staat: “De spoedige aanwas van het water ontstelde de anders vrij geruste ingezetenen der stad zeer [...] De voorsteden buiten de drie poorten werden insgelijks geheel overstroomd”. De heftigheid van deze overstroming was uitzonderlijk, maar het feit dat Zwolle overstroomde niet. Voor de komst van de Afsluitdijk in 1932, gebeurde dit geregeld. Hoe zit dat vandaag de dag, nu het klimaat verandert? Hoe kwetsbaar is Zwolle voor het veranderend klimaat?

Klimaatverandering

Door klimaatverandering wordt het steeds warmer op aarde. In Nederland is de temperatuur, sinds het begin van de metingen in 1901, al met meer dan 2,5 graad gestegen. Het warmer worden van de wereld resulteert in Nederland in een stijgende zeespiegel, hetere zomers, langere periodes van droogte en vaker extremer weer met stormen en hevige neerslag. Bij iedere graad extra opwarming nemen weersextremen toe. Daarbij kunnen risico’s elkaar ook versterken, bijvoorbeeld als hitte, droogte en natuurbranden tegelijk optreden. De mate waarin het klimaat verandert, hangt af van de collectieve bereidheid om wereldwijd de uitstoot van broeikasgassen te verminderen. Ook cultureel erfgoed ondervindt de negatieve gevolgen van klimaatverandering. Om deze risico’s in beeld te brengen, gebruikt de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) de betrouwbare informatie van het Koninklijk Nederlands Meteorologische Instituut (KNMI). Het KNMI publiceert modellen die onderbouwd beschrijven met hoeveel centimeter de zeespiegel verder kan stijgen of hoeveel warmer het gemiddeld kan worden in de zomer bij verschillende uitstootscenario’s.

Onderbouwde modellen versus realiteit

In Nederland wordt de KNMI-data door Stichting Climate Adaptation Services (CAS) op kaart gezet. Dit betekent dat modellen in een atlas worden samengebracht. Met deze zogeheten klimaateffectatlas is het mogelijk om klimaatrisico’s

Afb. 1. Op deze kaart uit 1917 is in het blauw aangegeven welke delen van de binnenstad bij hoogwater overstroomden (Collectie Overijssel)

‘Ook cultureel erfgoed ondervindt de negatieve gevolgen van klimaatverandering’

per gebied in beeld te brengen. Waar in het ene gebied vooral het risico op natuurbranden hoog is, is in een ander gebied een overstroming het grootste risico. Door erfgoedlocaties te koppelen aan deze atlas ontstaat er een eerste beeld van de risico’s voor monumenten. Belangrijk hierbij is om op te merken dat het (onderbouwde) voorspellingen zijn. Hoewel er overeenstemming is over het feit dat het klimaat snel verandert, blijft het onzeker welke klimaatgevolgen er op termijn gaan zijn. De ware impact is anders dan de prognoses en hangt ook sterk af van het handelen van eigenaren, hulpdiensten en gemeenschappen voor, tijdens en na een calamiteit.

Leven in een delta

Het feit dat in Nederland verschillende grote rivieren (Rijn, Schelde, Maas, IJssel via het Ketelmeer en IJsselmeer) uitmonden in zee maakt dat Nederland een delta is. De regio Zwolle wordt wel beschreven als een kleine delta in een grote delta. Water vanuit de weteringen en de Vecht stroomt door Zwolle, via het Zwarte Water naar het IJsselmeer. Zwolle is ontstaan op een hoge dekzandrug in een lager gelegen moerassig gebied. Bij hoogwater overstroomde het centrum van Zwolle daarom nauwelijks. Stadsuitbreidingen maakten dat ook lagergelegen gebieden die kwetsbaarder zijn voor wateroverlast bebouwd werden. Denk aan de grootschalige uitbreidingswijken Aa-landen en Holtenbroek.

Wateroverlast

De afgelopen jaren komen extreme buien steeds vaker voor. Soms valt er uit het niets een ontzettend grote bui waar geen eind aan lijkt te komen. Twee jaar geleden gebeurde dit in de Enschedese buurt Pathmos met 36 onbewoonbare woningen tot gevolg. Deze honderd jaar oude woningen worden komende tijd gesloopt. Gemeente Zwolle houdt er rekening mee dat extreme buien vaker voor gaan komen. Om dit op te vangen, worden plekken ingericht als waterbuffers. Een bekende ingreep is de superkolk voor wateropvang in de fietsenkelder op het stationsplein. Deze is aangelegd om overlast te voorkomen in Assendorp >

bij een korte heftige zomerbui. Verschillende monumenten in Zwolle zijn kwetsbaar bij extreme buien (zie afb. 2). Dit is een risico waarbij monumenten door wateroverlast grote schade kunnen oplopen. Monumenten op de oudere en hoger gelegen delen van de historische binnenstad zijn veelal minder kwetsbaar voor waterschade. Een reden hiervoor is de relatief snellere afwatering richting de lagergelegen gebieden.

De impact van een overstroming

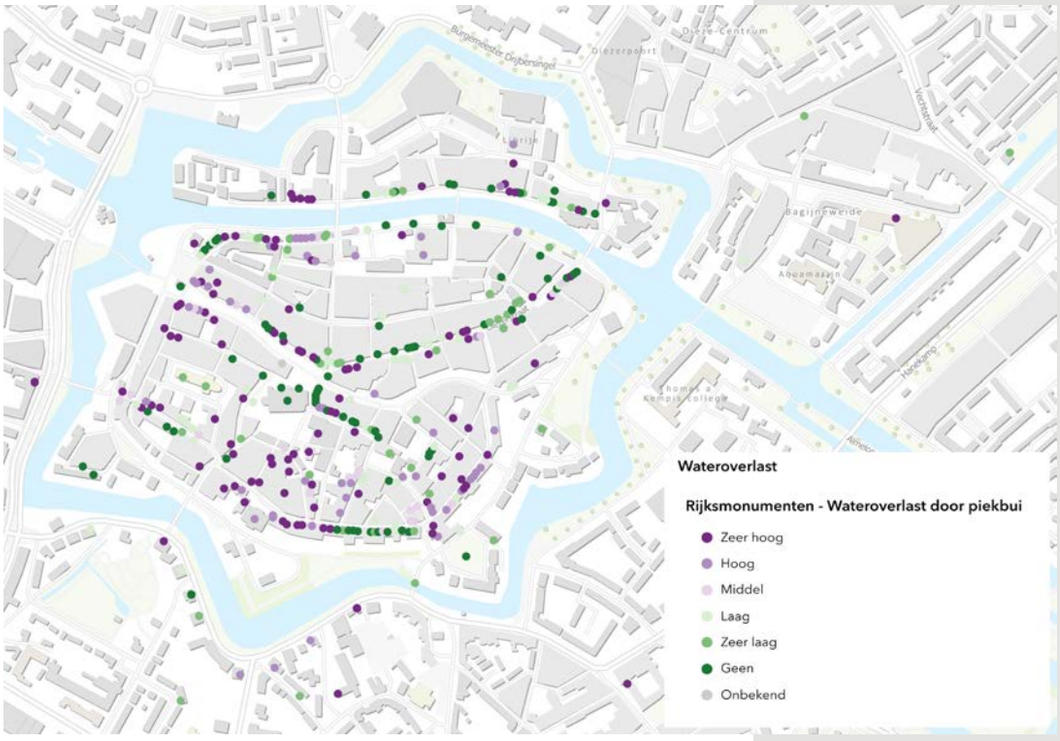
De storm van 1825, waar dit artikel mee begon, was een extreme westerstorm. Een dergelijke storm kan ook vandaag de dag weer plaatsvinden. In dat geval wordt water uit het IJsselmeer opgestuwd richting Zwolle. Onderzoekers van STOWA (het kenniscentrum van de regionale waterbeheerders) hebben dit risico in 2020 onderzocht. Ze kwamen tot de conclusie dat "Zwolle een hoogwaterprobleem heeft, dat door de klimaatverandering in ernst zal toenemen. Vanaf 2050 zal het huidige systeem niet meer toereikend zijn om Zwolle voldoende veiligheid te bieden". Bovendien wordt er nationaal overwogen om het waterpeil in het IJsselmeer te verhogen als buffer voor zoetwater. Als dat gebeurt, neemt de impact van dit scenario nog meer toe. Op de website van de gemeente Zwolle wordt dit risico beschreven met mogelijke maatregelen. Dit doet de gemeente niet alleen. Regionaal wordt het opgepakt met het waterschap Drents Overijsselse Delta, de provincie Overijssel en het Rijk. De gemeente Zwolle benoemt het inrichten van landelijk gebied voor waterberging en technische oplossingen, zoals gemalen met sterkere pompen als mogelijkheden.

Hitte en droogte

Niet alleen te veel water is een gevaar voor monumenten. Ook periodes van hitte en droogte nemen toe (zie afb. 3). Dit vergroot de kans op brand, verdroging van historische tuinen en parken en kan negatieve gevolgen hebben voor historische bouwmaterialen. De gemeente Zwolle neemt hiertegen maatregelen, zoals het planten van bomen voor meer schaduw. Ook worden wadi's aangelegd om regenwater op te vangen zodat water langzaam de bodem in zakt. Klimaatverandering raakt natuurlijk niet alleen gebouwde monumenten. Ook archeologische resten, collecties in musea en archiefinstellingen, cultuurlandschappen, historische tuinen en parken en immaterieel erfgoed (feesten, tradities en ambachten) worden bedreigd. Gevolgen voor immaterieel erfgoed waren bijvoorbeeld zichtbaar tijdens het Bevrijdingsfestival 2023 in Zwolle. Door een wolkbreuk moest het festival tijdelijk worden stilgelegd. Het festivalterrein veranderende voor een korte tijd in een grote modderpoel.

Klimaatstresstest

De klimaateffectatlas geeft een onderbouwd beeld van de mogelijk gevolgen van klimaatverandering. Met deze kennis van de klimaatrisico's kunnen overheden en bewoners zich voorbereiden. Dit kan door de blootstelling en de impact van het klimaatrisico

Afb. 2. Op deze kaart is de kwetsbaarheid te zien van monumenten in Zwolle voor wateroverlast na een extreme bui (70mm in twee uur). Voor alle risico's zijn kaarten beschikbaar op de website van de RCE (Kaart Klimaatrisico's voor Cultureel Erfgoed, RCE)

‘Niet alleen te veel water is een gevaar voor monumenten. Ook periodes van hitte en droogte nemen toe’

te minimaliseren. Vergelijk dit met het gebruik van scheenbeschermers bij voetbal. Je kan een trap tegen je enkel niet voorkomen, maar met goede kwaliteit scheenbeschermers kan je de impact en blootstelling van de trap zoveel mogelijk beperken. Met het doel om scheenbeschermers tegen klimaatverandering te realiseren, moeten alle gemeenten in Nederland iedere zes jaar een zogenoemde klimaatstresstest uitvoeren. In deze klimaatstresstest brengen gemeenten de kwetsbaarheden in beeld met kaarten en zoeken ze met belanghebbenden naar maatregelen om de gevolgen te beperken. Bij elke actualisatie gebruiken zij nieuwe klimaatmodellen waar wetenschappelijke consensus over bestaat. Op deze manier ontstaat steeds opnieuw een goed beeld van de plekken die kwetsbaar zijn voor wateroverlast, overstromingen, droogte of hitte. De gemeente Zwolle heeft de kennis uit de klimaatstresstest overzichtelijk gemaakt in de Zwolse Klimaatatlas die voor iedereen beschikbaar is.

Klimaatadaptief

Vervolgens maken gemeenten plannen voor klimaatadaptatie. Dit zijn ruimtelijke ingrepen, zoals het aanleggen van wadi’s, het planten van bomen en het plaatsen van meer watertappunten. Gemeenten komen mede tot deze ingrepen door risicodialogen te organiseren met bewoners en belanghebbenden,

Afb. 3. Deze kaart toont de ervaren hitte in Zwolle op een dag van 26 graden Celsius (Zwolse Klimaatatlas, gemeente Zwolle, 2026)

waaronder ondernemers, het waterschap, natuurorganisaties, GGD, drinkwaterbedrijven en agrariërs. Aanwezigen kunnen hun zorgen delen, net als hun kennis over het gebied. Om het belang van monumenten mee te wegen, adviseert de RCE om ook erfgoedverenigingen en monumenteneigenaren vanwege hun kennis uit te nodigen. Uiteindelijk monden deze twee stappen – de klimaatstresstest en risicodialogen – uit in de adaptatiestrategie. In de adaptatiestrategie staat waar de klimaatkwetsbaarheden zich bevinden, welke risico’s geprioriteerd worden en welke klimaatadaptieve maatregelen genomen gaan worden. In Zwolle wordt de opvang en hergebruik van regenwater, het planten van bomen en het realiseren van groene daken en tuinen gestimuleerd. Voor deze maatregelen is de gemeentelijke Klimaatsubsidie beschikbaar. >

Afb. 4. De bomenrij en zonwering op de Rembrandtlaan. Om hittestress te voorkomen, kunnen we leren van deze oude gebruiken (Collectie Overijssel)

Klimaatlessen van onze voorouders

Sinds een aantal jaren volgen veel overheden het Rijksbeleid om water en bodem sturend te laten zijn bij beslissingen over de inrichting van het landschap. Dit uitgangspunt pleit voor het aanpassen van ons landgebruik aan het water- en bodemsysteem bij ruimtelijke ordening. Een voorbeeld is de keuze voor het gebruik van een van nature nat gebied voor wateropslag en een droger gelegen gebied voor bijvoorbeeld woningbouw of werklocaties. Dit beleid wordt gepresenteerd als nieuw, maar onze voorouders schikten zich al aan het water- en bodemsysteem. De technische mogelijkheden waren nog niet zo ver doorontwikkeld dat de mens de omgeving haar wil op kon leggen. Het was andersom: het landschap bepaalde het landgebruik.

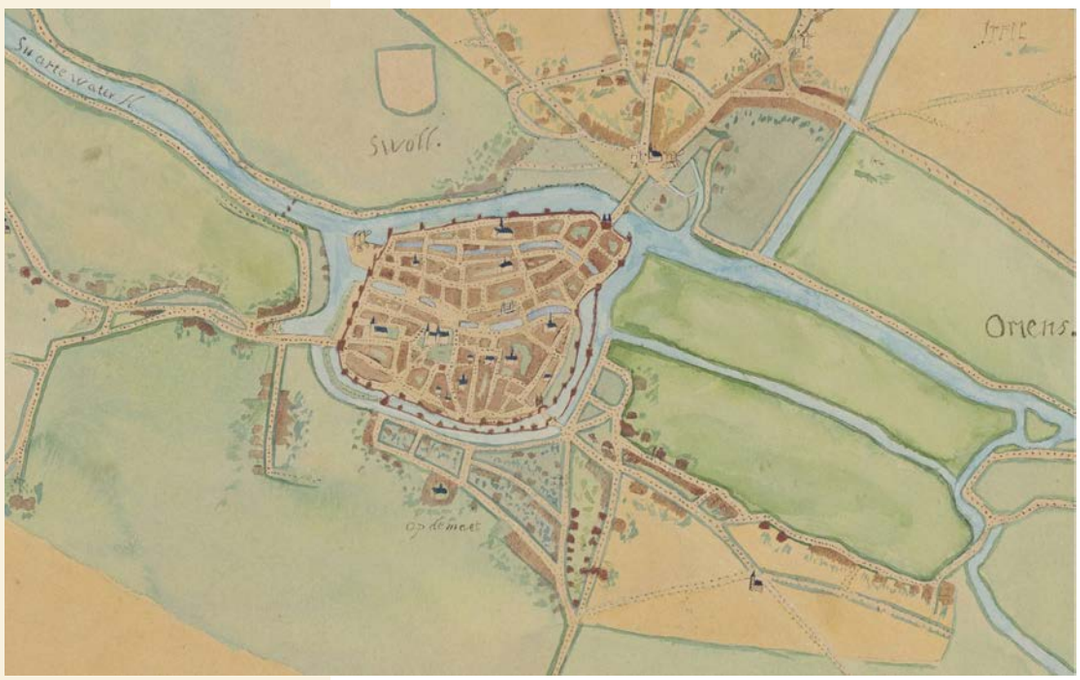
Kennis uit het verleden benutten

De RCE stimuleert beleidsmakers, bestuurders en ontwikkelaars om hiervan te leren. Er schuilt veel kennis in de manier waarop onze voorouders het landschap gebruikten en hoe zij openbaar gebied inrichtten tegen overstromingen, hitte, en droogte. Op de Diezerkade was bijvoorbeeld een kleine keermuur gebouwd die voorkwam dat het water de wijk in stroomde. Op oude foto's is het nut hiervan nog goed zichtbaar. Ook tegen hitte hadden onze voorouders al strategieën. Kijk eens naar de prachtige zonweringen uit het begin van de twintigste eeuw. Dit helpt niet alleen tegen extreme hitte, maar het is ook een terugkeer van verdwenen kwaliteiten in het straatbeeld.

Afb. 6. De keermuur aan de Diezerkade voorkwam bij hoogwater dat het water verder de wijk instroomde (Collectie Overijssel)

'Er zullen nieuwe vragen komen over wat we kunnen en willen behouden en tegen welke maatschappelijke prijs'

Afb. 5. Park Wezenlanden (felgroen) op de kaart van Jacob van Deventer uit 1570. Dit moerassig gebied is nooit bebouwd geweest en wordt nog altijd gebruikt voor waterberging (Nationaal Archief)

Keuzes maken

Onze voorouders wisten dat zij wateroverlast niet konden voorkomen. Zwolle had geregeld last van hoogwater en hier moesten de bewoners mee leven. Dit deden zij met gezond verstand. In de kelders lagen geen waardevolle producten of – zoals tegenwoordig – technische installaties. Er kon water staan. Let wel, het verleden biedt geen volledige oplossing voor de klimaatopgaven van nu. Ook moderne hulpmiddelen zijn nodig om schade en verlies van monumenten te voorkomen. Een sprinklersysteem kan bijvoorbeeld een beginnende brand inperken en een uitslaande brand voorkomen. De komende jaren nemen de klimaatrisico's toe. Monumenten ontsnappen niet aan deze gevolgen. Er zullen nieuwe vragen komen over wat we kunnen en willen behouden en tegen welke maatschappelijke prijs. Als RCE denken we nu al na over de meest kwetsbare monumenten. Een paar strategieën zijn daar toe te passen: versterken, verplaatsen, digitaliseren of – wanneer er geen andere optie is – afscheid nemen. En ook dit laatste is niet nieuw. Het verliezen van erfgoed is van alle tijden. Net als onze voorouders wisten, zijn er altijd risico's die we niet kunnen wegnemen.

Afb. 7. Sponning voor een vloedplank in de Schoutenstraat net voor verwijdering. In Kampen is dit systeem nog altijd in gebruik. Bij hoogwater komen de Kampenaarse hoogwaterbrigadiers in actie om de schotbalken, hefschuiven en vloedplanken te plaatsen (Collectie Overijssel)

Bronnen

- Berkel, P. van en J. Brouwer (2024). *Op weg naar een toekomstbestendig Zwolle - Evaluatie van het klimaatadaptatiebeleid*
- Boer, G. de en J. Knegtel (2026). *Klimaatrisico's voor Cultureel Erfgoed - Ons verleden in zwaar weer*
- Boer, G. de en J. Knegtel (2023). *Huidige klimaatrisico's voor Cultureel Erfgoed*
- Boer, G. de, H. Pierik en E. Stegmeijer (2025). *Strategische verkenning extreme klimaatscenario's voor cultureel erfgoed* (publicatie in voorbereiding)
- Borgmans-Zemel, X., D. Honingh, M. Leijstra, A.N. Nillesen, L. Lijdsman. J. van Alphen. A. van der Voorn en M. zum Felde (2023). *Nationaal Deltaprogramma*. Lange termijn oplossingsrichtingen zeespiegelstijging IJsselmeergebied
- Climate Adaptation Servies (geraadpleegd in maart en april 2026). Klimaateffectatlas
- Collectie Overijssel, Beeldbank, geraadpleegd maart en april 2026
- Gemeente Zwolle (2021). Omgevingsvisie
- Gemeente Zwolle (2019). Zwolse Adaptatiestrategie
- Gemeente Zwolle (geraadpleegd in maart en april 2026). Zwolse Klimaatatlas
- Horst, M. van den, S. Wittenboer en A. Venema (2023). *Gebiedsbiografie regio Zwolle*. Strootman Architecten
- KNMI - Koninklijk Nederlands Meteorologisch Instituut (2026). De staat van ons klimaat 2025
- Nationaal Archief (geraadpleegd in maart en april 2026). Beeldbank
- Nationaal Deltaprogramma - Kennisprogramma Zeespiegelstijging (2023). Hoe kan Nederland de stijging van de zeespiegel aan?
- Perree, H. (2026). *Twee jaar na de overstroming – Enschede leert van wateroverlast. Binnenlands Bestuur*, (8), 26-28
- Planbureau voor de leefomgeving (2026). Voorbij de Risico's – Keuzes voor een Klimaatbestendige Leefomgeving
- Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (geraadpleegd maart en april 2026). Beeldbank
- Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (geraadpleegd in maart en april 2026). Kaart Klimaatrisico's voor het Nederlandse Erfgoed
- Timmermans, F. (2020). *Handelingsperspectieven om te komen tot een waterrobuust Zwolle in het watersysteem van de Sallandse Weteringen*. Stichting Toegepast Onderzoek Waterbeheer (STOWA)

Het Huis met de profeten?

Vijf gesneden balkconsoles uit Goudsteeg 19, Zwolle

DOOR **MARIEKE VAN VLIERDEN**
ZELFSTANDIG KUNSTHISTORICA
M.M.V. **PAUL BORGHAERTS, BERT JONKER EN MICHAEL KLOMP**

In 1920 betrok de verffabriek van de familie Van Wijhe een complex van gebouwen aan de Goudsteeg in Zwolle. Hiervan maakte ook het middeleeuwse L-vormige pand Goudsteeg 19 (destijds nummer 17) deel uit. Bij de oprichting van de Firma Van Wijhe & Zonen in 1928 werd de handelsnaam 'Het Huis met de Hoofden'. Deze 'Hoofden' refereerden aan vijf gesneden balkconsoles in de vorm van hurkende figuren. Ze bevonden zich in de kleine zaal, de toenmalige directiekamer, in het linker gedeelte van de hoofdvleugel.

In 1966 verhuisde de fabriek naar de Russenweg. Het pand bevond zich inmiddels in een zeer slechte staat en werd door Van Wijhe voor sloop verkocht aan de gemeente. De fabrikant nam met toestemming van de gemeente de vijf consoles mee. Goudsteeg 19 werd door de gemeente van de voorlopige lijst van rijksmonumenten gehaald waar het in 1923 op was geplaatst.

In 1971 verscheen in de Zwolsche Courant een verontrustende brief van K. Boonenburg, directeur van het Provinciaal Overijssels Museum. Hij meldde dat Goudsteeg 19 was gesloopt en dat de bijzondere balkconsoles die in het pand aanwezig waren, zouden zijn verdwenen. Gelukkig bleek dit allerminst het geval. Het huis, dat wel genomineerd was om gesloopt te worden, stond er nog. En ook de balkconsoles bleven bewaard. Bijna 40 jaar later, in 2025, keerden zij dankzij de familie Van Wijhe tijdelijk terug naar het centrum van Zwolle, waardoor er nader onderzoek kon worden verricht naar de (kunst)historische context, de kleurgeschiedenis en de datering en herkomst van het hout.

Figuur A (M. van Vlierden)

Een voornaam middeleeuws huis

Naar aanleiding van Boonenburgs brief deed de Vereniging Vrienden van de Stadskern (VVSK) Zwolle onderzoek en constateerde dat het om een goed bewaard, voornaam vijftiende-eeuws pand ging, bestaande uit een hoofd- en een dwarsvleugel, onderkelderd, met gewelven op slanke zandstenen zuilen. In de kleine zaal van de hoofdvleugel bleken de vijf balkconsoles inderdaad te ontbreken. De VVSK overtuigde de gemeente ervan om het pand niet te slopen. Na restauratie in 1974-1975 werd het geïntegreerd in het complex van de stedelijke muziekschool. De oorspronkelijke consoles keerden niet terug, maar werden met toestemming van de familie Van Wijhe in kunststof afgegoten, zodat er replica's onder de balken geplaatst konden worden. In 1992 werd dendrochronologisch onderzoek in de kap van de hoofdvleugel uitgevoerd waaruit bleek dat het hout geveld is in 1464. In 2015 verhuisde de muziekschool en in 2018 verkocht de gemeente het pand waarna het is omgebouwd tot appartementen.

Hoofden?

De 'Hoofden' zijn allerminst alleen hoofden. Het betreft volledige figuren, waarvan twee gekroonde (A en B), waarschijnlijk koningen. Zij hurken allen met een banderol voor zich, hebben vrij lang, krullend haar en zijn gehuld in wijde gewaden. De gezichten zijn wat hoekig, met stevige wenkbrauwbogen en amandelvormige ogen. De beeldhouwer heeft daarnaast veel variatie aangebracht, zowel in de houdingen als de blikrichting. Koning A, als enige baardloos, en figuur D kijken naar rechts omhoog, koning B en figuur E naar voren en figuur C kijkt naar links omhoog. Dit heeft waarschijnlijk te maken met de oorspronkelijke plaatsing, waarbij de figuren die naar voren kijken in het midden van de ruimte zullen zijn geplaatst en de andere zodanig dat hun gezicht van de zijmuren waren weggedraaid. Ook de mutsen en het schoeisel zijn gevarieerd. Vier van de figuren dragen schoen(en) in een trip, alle in details verschillend, figuur C een houten klomp.

Figuur B (M. van Vlierden)

Figuur C (M. van Vlierden)

Figuur D (M. van Vlierden)

Figuur E (M. van Vlierden)

Figuur C, bovenzijde (M. van Vlierden)

Figuur C, onderzijde (M. van Vlierden)

Hout

De figuren zijn gesneden uit forse balken van circa 35 cm hoog en breed en circa 60 cm diep. De kern lag ongeveer in het midden van het werkblok. De figuren zijn over de gehele diepte uitgeboord, waarschijnlijk om splijten van het hout tegen te gaan. Men verwijderde (een deel van) het harde kernhout, zodat het hout wat meer ruimte had om te krimpen en uit te zetten. De openingen aan de bovenzijden zijn netjes gedicht met een ronde stop op de mutsen. Ondanks het uithollen zijn de figuren zwaar gescheurd in de loop der tijd.

Gezien de vele noesten en de onregelmatige jaarringen is gebruik gemaakt van hout uit de omgeving en niet van het veel regelmatiger en langzamer groeiende eikenhout uit het Baltische gebied, dat in de middeleeuwen naar onze streken veel werd ingevoerd. Dit wordt bevestigd door het dendrochronologisch onderzoek. Daaruit blijkt dat het eikenhout afkomstig is uit het grensgebied tussen Oost-Nederland en West-Duitsland ter hoogte van het Oversticht. Het Oversticht was in de middeleeuwen het door de bisschop van Utrecht bestuurde gebied dat ongeveer de huidige provincies Overijssel, Drenthe en de stad Groningen omvatte. Het dendrochronologisch onderzoek wijst ook uit dat het hout op z'n vroegst in 1461 is gekapt. Dat is dus in lijn met de veldatum van het hout van de kap. De consoles waren met twee of drie grote gesmede nagels in het holprofiel boven de figuren aan de moerbalken bevestigd.

Goud, rood en blauw

De oorspronkelijke veelkleurige afwerking van de consoles, de zogenaamde polychromie, raakte in de loop der tijd beschadigd, zodat slechts kleine resten van de oorspronkelijke afwerking overbleven. Ook zijn ze meermaals overschilderd. Nog aangetroffen

Figuur A, gedeeltelijke reconstructie oorspronkelijke polychromie (M. van Vlierden)

‘Rijke polychromie met goud, rood en blauw’

werd: matvergulding op de kronen, haren en baarden, blauw (azuriet, op een zwarte grond) op de gewaden van de koningen, vermiljoenrood op de gewaden van de andere figuren en groen op de beenling van figuur C. Op de figuren A en E zijn ook nog resten van inkarnaat gevonden: de vleeskleur op gezichten en handen. De banderollen zijn wit, met restanten van zwarte letters. Op het begin van de banderol van figuur A zijn mogelijk de letters ‘SA’ te onderscheiden, op de banderol van figuur D mogelijk de letters ‘SAN(C?)’.

Enige bekendheid

Voordat de Firma Van Wijhe haar bedrijf naar de consoles vernoemde, genoten deze al enige bekendheid. Elberts vermeldde ze in zijn Historische Wandelingen in en om Zwolle uit 1910. In of vóór 1912 werden er ook afgietsels van gemaakt, die werden afgebeeld in Hoefers Wandelingen door Oud-Zwolle van dat jaar. De afgietsels waren waarschijnlijk onderdeel van de gipsen beeldenverzameling van het toenmalige Geschiedkundig Overijssels Museum aan de Melkmarkt 41, waar nu Anno Stadsmuseum Zwolle is gevestigd. Het was voor musea van de negentiende eeuw tot ca. 1930 niet ongewoon om sculpturen door gipsafgietsels te laten vertegenwoordigen in de collectie. De afgietsels bevinden zich nu in het depot van de Afdeling Erfgoed van de gemeente Zwolle. >

Figuur D, gedeeltelijke reconstructie oorspronkelijke polychromie (M. van Vlierden)

Figuur E, gedeeltelijke reconstructie oorspronkelijke polychromie (M. van Vlierden)

Figuur B, gedeeltelijke reconstructie oorspronkelijke polychromie (M. van Vlierden)

Figuur C, gedeeltelijke reconstructie oorspronkelijke polychromie (M. van Vlierden)

Figuur C, gipsafgietsel vervaardigd voor of in 1912 (M. van Vlierden)

‘Onvervangbaar Nederlands cultuurbezit’

In 1923 werd het pand Goudsteeg 19 opgenomen in de Voorloopige lijst der Nederlandsche monumenten van geschiedenis en kunst. De buitengewoon hoge kwaliteit van de consoles werd toen onderkend: ze werden vermeld onder details van de binnenarchitectuur en gedateerd in het derde kwart van de vijftiende eeuw. Midden jaren ’80 werden de consoles vanwege hun zeldzaamheid op de objectenlijst van de Wet tot Behoud van Cultuurbezit geplaatst (nu: Register Beschermde cultuurgoederen en verzamelingen). Dit betekent onder meer dat de consoles onvervangbaar voor het Nederlandse cultuurbezit worden geacht en dat de eigenaar de consoles bijvoorbeeld niet zonder toestemming van de overheid naar het buitenland kan verkopen. De lijst kwam tot stand met medewerking van beeldhouwkunstexpert D.P.R.A. Bouvy. De enige uitgebreidere kunsthistorische publicatie mij bekend is ook die in zijn proefschrift over de Noord-Nederlandse beeldhouwkunst uit 1947. Hij duidt de figuren als profeten. De koningen zouden David en Salomo voor kunnen stellen. Als stichter van het huis en dus opdrachtgever voor de sculpturen stelt hij Jan van Ittersum voor, die in 1444 een gasthuis stichtte tussen de Bloemendalstraat en de Goudsteeg. Hij oppert de mogelijkheid dat Goudsteeg 19 onderdeel was van dit gasthuis. Dit is echter niet het geval geweest aangezien het Huis met de Hoofden van na 1464 dateert.

Onbekende beeldhouwer

Qua stijl brengt Bouvy de consoles in verband met die in de Schepenzaal van het Stadhuis van Zwolle, gesneden door Johan van Campen in 1447-1450 en enkele andere consoles uit Kampen en Hasselt. Ik zie echter stilistisch geen overeenkomsten tussen de consoles en de door Bouvy genoemde werken. Bovendien bleek uit het dendrochronologisch onderzoek van de kap en de consoles dat die van Goudsteeg 19 zo’n vijftien jaar later zijn ontstaan. Het is verleidelijk om ze toe te schrijven aan de bekende middeleeuwse beeldhouwer Meester Arnt Beeldesnider, die tussen 1460 en 1492 in de archieven wordt vermeld als werkzaam in Kalkar en Zwolle. Er zijn tot nu toe echter geen stilistisch vergelijkbare werken gevonden, dus de beeldhouwer blijft voorlopig onbekend. Zo vreemd is dat niet, want door de overgang naar de reformatie en de daarmee samenhangende beeldenstormen in de zestiende eeuw is het grootste deel van de Noord-Nederlandse beeldhouwkunst verloren gegaan. In

het aangrenzende Kleef-Gelre bleef meer bewaard, maar ook daar zijn tot nu toe geen stilistische parallellen gevonden, evenmin als in de toentertijd belangrijke beeldhouwkunstcentra Utrecht of Keulen.

Profeten?

Bouvy en later De Vries opperden al dat de figuren mogelijk profeten voorstellen, inclusief koning David en koning Salomo. In de middeleeuwen geloofde men dat de profeten uit het Oude Testament gebeurtenissen uit het Nieuwe Testament, zoals de geboorte van Christus, hadden voorspeld. De vier grote profeten waren Daniël, Ezechiël, Jesaja en Jeremia. De twaalf kleinere profeten waren Amos, Habakuk, Haggai, Hosea, Joel, Jonas, Maleachi, Micah, Nahum, Obadja, Zacharia en Zefanja. Soms werden daar nog andere oudtestamentische figuren, zoals koningen en sibillen aan toegevoegd. De profeten zijn meestal baardige figuren en te identificeren aan hun naam of een kenmerkende uitspraak op hun banderol. De teksten van de consoles zijn echter grotendeels verdwenen, dus niet alleen de beeldhouwer, ook de figuren die hij sneed blijven voorlopig anoniem. Mogelijk stellen de twee gekroonden inderdaad de oudtestamentische koningen David en Salomo voor, hoewel David meestal met zijn attribuut de harp wordt afgebeeld. Als de letters 'SA' op banderol van figuur A inderdaad zo gelezen kunnen worden, stelt hij misschien Salomo voor. Ook het 'SAN(CTUS?)' (heilige) op de banderol van figuur D kan op een profeet duiden. Sommigen werden namelijk ook als heiligen vereerd.

Qua figurentypen komen de consoles uit Goudsteeg 19 het meest overeen met consoles met zes profeten aan het Heilig Graf in de Utrechtse Domkerk: vier onder de bogen van de overhuiving aan de kooromgangzijde en twee aan de koorzijde.

Het zijn volledige, hurkende figuren, net als in het Huis met de Hoofden. Ze dragen allen wijde gewaden, maar wel gedifferentieerd en houden banderollen in de handen. Eén van de profeten aan de kooromgangzijde is baardeloos, heeft een kaproen op het hoofd en draagt een gewaad met brede versierde kraag.

Eén van die aan de koorzijde is David met de harp. Hij is daar afgebeeld met een grote baard en een tulband met een kroon. Een directe relatie met de consoles in Zwolle is er niet want ze zijn van later datum: de sculpturen zijn vervaardigd door Gherit Splintersz rond 1500.

>

Heilig Graf, Domkerk Utrecht, ca. 1500 (Beeldbank RCE, documentnr. 018001, 1891)

Consoles Heilig Graf, Domkerk Utrecht, ca. 1500 (Beeldbank RCE, documentnr. 5.805, 1922)

Zaal met gipsafgietsels Goudsteeg 19 (Erfgoed gemeente Zwolle)

Wijze mannen

Profeten werden niet alleen in religieuze context afgebeeld. Profetenreeksen konden ook een plaats vinden in laatmiddeleeuwse raadhuizen, waar ze in verband werden gebracht met gerechtigheid en wijsheid. Een rond 1360 uitgevoerde geschilderde profetenreeks bevond zich in het raadhuis van Keulen. Bij latere veranderingen werden ze als beeldhouwwerk uitgevoerd. Het thema verbreidde zich naar Brugge, Brussel, Bremen, Lübeck, Erfurt en Saint-Omer.

Het is heel goed mogelijk dat de figuren uit Goudsteeg 19 ook een zowel religieuze, als profane betekenis hadden. Daarbij moeten we wel bedenken dat we te maken kunnen hebben met een deel van de iconografie. Gezien de hoge kwaliteit van de sculpturen, hun oorspronkelijk rijke polychromie met vergulding en het kostbare azuriet, is het namelijk heel goed mogelijk dat de balkconsoles deel uitmaakten van een rijk aangekleed interieur. Muurschilderingen, schilderingen op het balkenplafond of wandtapijten kunnen ook deel uitgemaakt hebben van de decoratie van de ruimte en inhoudelijke betekenis hebben gehad. Restanten van dergelijke decoratie zijn destijds niet aangetroffen, maar kunnen verloren zijn gegaan.

Opdrachtgever

De bouwheer van het pand en daarmee ook de opdrachtgever voor de consoles was duidelijk iemand uit de elite, mogelijk iemand die met rechtspraak te maken had en die wellicht ook theologisch genoeg onderlegd was om zijn keuze van een bepaalde combinatie van profeten en teksten te kunnen maken. Iemand als Albert Paep van Calcar, die van 1457 tot 1487 rector was van het Rijke Fraterhuis van de Moderne Devoten in Zwolle, past goed in dit profiel. Hij liet in hetzelfde stadsdeel als waarin Goudsteeg 19 staat, onder meer het Domus Scolarium bouwen en het Domus Clericorum verbeteren en vergroten. Hij was een rijk en ontwikkeld man en bovendien was hij raadsheer aan het hof van de Hertog van Kleef, en dus één van diens ‘wijze mannen’.

‘Een belangrijke representatieve ruimte’

Evert van Wytman (overleden voor 1473) is ook een goede kandidaat. Hij bezat een huis in de Hoefschensteeg, in de vijftiende eeuw de benaming van de Goudsteeg. Hij was onder meer schepen, raad en schout van Zwolle. Daarnaast vervulde hij tussen 1446-1473 het ambt van rentmeester van Salland en was hij één van de leenmannen van de bisschop van Utrecht, David van Bourgondië (1427-1496). Net als Paep van Calcar verkeerde hij dus in de hoogste kringen.

Er staan nog vele vragen open maar dat het Huis met de Hoofden feitelijk beter de naam Huis met de Profeten had moeten krijgen lijkt wel heel waarschijnlijk. Als op de consoles inderdaad profeten zijn afgebeeld hoeft dit dus niet te betekenen dat de kleine zaal een religieuze functie had, gezien de associatie met rechtspraak. Het was vrijwel zeker een belangrijke representatieve ruimte, waarin de opdrachtgever in de rijke decoratie verwees naar zijn hoge positie.

Bronnen

- Baalman, D. (red.) (2015). *Cultuurhistorische waardestelling & transformatiestudie voormalige muziekschool Zwolle,* Zwolle (Bureau Het Oversticht)
- Boonenburg, K. (8 januari 1971). 'Balkdragers', in: *Zwolse Courant*
- Bouvy, Dr. D.P.R.A. (1947). *Middeleeuwsche beeldhouwkunst in de Noordelijke Nederlanden,* Amsterdam, p. 54-55, afb. 45-49
- Borghaerts, P. (24 juli 2025). *Het Huis met de Hoofden Goudsteeg 19. Dendrochronologisch onderzoek*
- Brinkerink, D.A. (1933). 'Calcar, Albert van of Albert Paep van Calcar', in: Blok, P.J. en P.C. Molhuysen *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, deel 9, Leiden, p. 120
- Collectie Overijssel, Archief Vrienden van de Stadskern te Zwolle, archiefnr. 1347, doosnr. 97, 164 en 169
- Collectie Overijssel, Beeldbank. Geraadpleegd op 24 maart 2026, https://collectieoverijssel.nl/collectie/?mivast=20&mizig=343&miadt=141&miview=gal&milang=nl&misort=internbes%7Casc&mizk_alle=huis+met+de+hoofden
- Elberts, W.A. (1910). *Wandelingen in en om Zwolle,* Zwolle (2e druk). p. 262
- Hartog, E. den (2015). *De bouwsculptuur van de Utrechtse Dom. Een andere kijk op de bouwgeschiedenis,* Zwolle (Wezel, G. van (red.) (2015). Studies naar bouwsculptuur 3). p. 239-243, 334-344, afb. 51a-d, 80a-d
- Hartog, E. den (2018). *Over profeten, wijze en dwaze maagden en de middeleeuwse mens. Een studie naar de verdwenen kerk van Kerkdriel en haar bouwsculptuur,* Zwolle (Wezel, G. van. (red.). Studie naar bouwsculptuur 5, p. 62-64
- 'Het Huis met de hoofden' (7 november 1928). in: *Overijsselsch Dagblad*
- Hoefer, F.A. (1912a). 'Oud Zwolle', in: *Het huis oud en nieuw* (jg. 10). p. 65-88, 97-104, 137-144, 169, 184, 241-248, 273-296, 309-316, 349-398
- Hoefer, F. A. (1912b). *Wandelingen door Oud-Zwolle,* Zwolle, p. 128-129
- Jonker, B. (2025). *Huis met de hoofden Zwolle. Inventarisatie van de afwerkingen op de balkdragers,* Zwolle (onderzoeksrapport)
- Klomp, M. (2025). *Bewonersgeschiedenis Huis met de Hoofden. Een aanzet vanuit de historische bronnen,* Zwolle (onderzoeksrapport)
- Rijksdienst Cultureel Erfgoed, Beeldbank. Geraadpleegd 1 augustus 2025. Documentnrs. 5.805, 7.564A, BT-026844, BT-026845, BT-026853, BT-026854
- Rijksdienst Cultureel Erfgoed, Register Beschermde cultuurgoederen en verzamelingen. Geraadpleegd 8 mei 2026, https://data.collectienederland.nl/page/aggregation/lijst-beschermde-cultuurgoederen-en-verzamelingen/039
- Stolk, J.B. van (1912). *Catalogue Des Sculptures, Tableaux, Tapis Etc., Formant La Collection d'Objets d'Art du Musée van Stolk,* Jansstraat 50, Haarlem, Den Haag, p. 32, afb. 438-439
- Vandamme, E. (1993). 'De polychromie van houtsculptuur: cultuurhistorische achtergronden', in: Nieuwdorp, H. (leiding). *Antwerpse retabels. 15de-16de eeuw, 1. Catalogus, 2. Essays.* Antwerpen (tent. cat. Antwerpen, Onze-Lieve-Vrouwekathedraal). dl. 2, p. 165-170
- Verlaan, Th.G., G. Oostingh en P. Lettinga (1992). *Op de bres voor Zwolle: de strijd van de Vrienden van de Stadskern,* Zwolle, p. 112-212
- *Voorloopige lijst der Nederlandsche monumenten van geschiedenis en kunst. Deel VII. De provincie Overijssel* (1923) Utrecht, p. 180
- Vos, H. (8 januari 2018). 'Dit gaat er gebeuren met het Huis met de Hoofden', in: *In de buurt Zwolle*. Geraadpleegd 24 maart 2026, https://indebuurt.nl/zwolle/nieuws/dit-gaat-er-gebeuren-met-het-huis-met-de-hoofden~17280/
- Vries, D.J. de (1993). 'Monumenten dendrochronologisch gedateerd (5). in: *Bulletin KNOB*, p. 64-73, m.n. p. 70
- Vries, D.J. (1994). *Bouwen in de late middeleeuwen. Stedelijke architectuur in het voormalig Over- en Nedersticht,* Utrecht, p. 12, 241, 315-317
- Vries, D.J. de (2016). Herrieschoppers en druktemakers in het Zwolse stadhuis, in: *Zwolle Monumenten Magazine. Iconen & Symbolen*, p. 34-39
- Werd, G. de en M. Woelk (eds.) (2020). *Arnt der Bilderschneider – Meister der beseelten Skulpturen,* Keulen/München (tent. cat. Museum Schnütgen, Keulen)
- 'Zwolle verkoopt tien panden aan één man in historische binnenstad' (4 januari 2018). in: *De Stentor*. Geraadpleegd 24 maart 2026, https://erfgoedstem.nl/zwolle-verkoopt-tien-panden-aan-man-historische-binnenstad/

Toekomstbestendig en duurzaam restaureren

Weten hoe wij historisch erfgoed toekomst-bestendig maken?

Van Wijnen zet zich in voor de respectvolle restauratie van het historisch erfgoed van Nederland. Onze vaklieden weten hoe zij oude panden klaar maken voor de toekomst, met oog voor het verleden. Neem contact met ons op voor meer informatie.

Van Wijnen Harderwijk-Zwolle | Tel. 038-429 76 30 | **www.vanwijnen.nl**

VAN WIJNEN

Meer dan bouwen

Restauratie De Wheeme

DOOR **IWAN VAN BERKEL**
ERFGOED GEMEENTE ZWOLLE

Vorig jaar is het middeleeuwse pand De Wheeme aan de Lombardstraat 4 gerestaureerd. Tijdens de bouw van het Stadhuis in 1975 is De Wheeme ook onderdeel gaan uitmaken van dit Stadhuiscomplex. Door de gesloten gevel aan de Lombardstraat is het gebouw minder bekend, maar wie door de Fratersteeg loopt ziet een pand in zijn volle glorie met een mooie traptoren, luiken en entreepartij.

Afb. 1. Bovenaanzicht De Wheeme (Gemeente Zwolle)

Historie

De naam van het gebouw verraadt al een deel van de herkomst. Een ‘wheeme’ is een oude naam voor pastorie. In dit pand dat schuin achter de St. Michaelskerk staat, woonde de pastoor die aan deze kerk verbonden was. De woning werd omstreeks 1493 gebouwd. Rond 1515 raakte het gebouw ingesloten door de bebouwing van het Arme Fraterhuis, wat onder andere bestond uit een grote vleugel ten oosten en zuiden van de Wheeme.
Het gebouw heeft op de begane grond aan de kant van de Lombardstraat van oorsprong geen ramen. Dit komt doordat het gebouw vooral op de binnenplaats was georiënteerd. Daar staat ook de traptoren die in de bouwtijd een teken van grote welstand was. Aan de binnenkant van het pand zijn op de begane grond muurnissen aanwezig met laatmiddeleeuwse religieuze schilderingen. De Wheeme heeft verder nog een kelder met kruisgewelven, oude eiken balklagen op de verdiepingen en een originele kap uit de bouwtijd. De Lombardstraat is vernoemd naar de Bank van Lening (Lombard) die tot 1925 in dit pand gevestigd was.

Voordat het pand in 1975 bij het stadhuis van Zwolle werd betrokken was het in gebruik als politiebureau. Het pand is sinds 13 februari 1967 een rijksmonument.

Start van de restauratie

De restauratie van 2025 kwam niet zomaar uit de lucht vallen. Als bouwkundig opzichter had Louis van Oldeniel al jaren geleden aangegeven dat het pand in onderhoud achteruit ging. De luiken vertoonde steeds meer schades en werden gedemonteerd. Vanuit diverse rapporten werd ook de kwaliteit van de panlatten onder de aandacht gebracht. Uitvallende mortel van onder de nokvorsten was reden om het dak te voorzien van netten om te voorkomen dat vallende mortel en dakpannen schade aan mens en ruimte konden veroorzaken. Tijd voor actie dus!

Na de eerste aankondigingen dat het pand onderhoud nodig had, werkte Louis samen met Age Bootsma (oud collega gemeente Zwolle) die binnen de gelederen de restauratie en de hiervoor beschikbare financiële middelen onder de aandacht bracht. In 2024 kwam de restauratie in een stroomversnelling met de aanvraag van een subsidie bij de Provincie Overijssel. Projectleider Jeroen van Gilst kwam in beeld en vanuit team monumentenzorg gemeente Zwolle werd op basis van bestaande onderhoudsrapporten en een actuele opname, een werkomschrijving en begroting gemaakt voor de aanpak van het pand en het indienen van de subsidie. Toen bekend werd dat de subsidie verleend zou worden, werd het inplannen van de restauratie een feit!

Flora en fauna

Er kon niet direct met de werkzaamheden worden gestart. Voor de aanpak van werkzaamheden moest ook aan de flora en fauna wetgeving worden voldaan. Hierdoor was een nauwe samenwerking nodig met de afdeling ecologie van de gemeente Zwolle. De aanwezigheid van vleermuizen, en gierzwaluwen versus de wens voor een snelle start in verband met de slechte staat van onderhoud, brachten verschillende belangen samen aan tafel. In goede samenspraak zijn de negatieve effecten van dit bouwproject op natuur en milieu zoveel mogelijk verminderend. In de toren en andere plekken in De Wheeme zijn in het verleden nisjes gemaakt in het metselwerk waar de zwaluw in kan nestelen.

Aan de voorkant van De Wheeme is een rond gat in een steen zichtbaar. Achter deze steen is een nis gemetseld. Bij het opbouwen van de steiger werd ontdekt dat twee zwaluwkoppels zich hadden genesteld in deze nissen. Hierdoor werd besloten, in goed overleg met de afdeling ecologie, de dieren niet verder te storen en op

Afb. 2. Pand rond 1960 in gebruik als politiebureau (Collectie Overijssel)

Afb. 3. Gaten in metselwerk voor zwaluw en broedende zwaluw (L. van Oldeniel, gemeente Zwolle)

deze locatie de steiger voor dit deel vrij te laten. Blijkbaar hebben de zwaluwkoppels geen last van de bouwwerkzaamheden gehad, want tijdens de bouw werden jonge zwaluwen geboren! Prachtig hoe je zo natuurinclusief kan bouwen.

De restauratie

Ondertussen is via een onderhandse meervoudige aanbesteding bouwbedrijf Van Wijnen Harderwijk-Zwolle gecontracteerd als ERB-erkende aannemer om de restauratie met haar onderaannemers te mogen uitvoeren. Het werk is door Van Wijnen van april tot december 2025 uitgevoerd.

Om een goed beeld te krijgen van het uitgevoerde werk zijn bij Van Wijnen Martijn Beuwer (calculatie/restauratiedeskundige), Erik Deelstra (werkvoorbereiding), Bennie Logtenberg (werkplaatstimmerman), Mark van Gurp (projectleider) en Wessel van Dam (timmerman/voorman) geïnterviewd.
Een mooie aanvulling op het beeld van het uitgevoerde werk kwam vanuit een interview van Louis van Oldeniel (toezicht en directievoering) en Jeroen van Gilst (projectleider) beiden namens de gemeente Zwolle.

Steigers

'Het meest uitdagende in de werkvoorbereiding was misschien wel het plan voor het bouwen van de steigers en de bouwplaats', vertelt Erik. Het pand ligt ingeklemd tussen het stadhuis, de Lombardstraat en het hofje aan de achterzijde van de huizen van de Praubstraat. Er is geprobeerd met iedereen rekening te houden. Door de beperkte ruimte rondom het pand is de binnenplaats als bouwplaats gebruikt. Louis benadrukt dat in het geheel een goede communicatie met de buurt essentieel was.

Daken

Zoals eerder aangegeven waren de daken het meest slecht. Uitgevallen mortel en enkele afgekeurde dakpannen maakte herstel noodzakelijk. 'De afkomende oud Hollandse dakpannen zagen er best goed uit', gaf Martijn aan. 'Wel lastig dat er meerdere soorten op het dak werden aangetroffen die goed gesorteerd moesten worden'. Na het uitsorteren zijn de pannen weer herlegd, waarbij er maar honderdvijftig gebruikte dakpannen bijgekocht hoefden te worden. Onder de pannen is het asbest dakbeschot gesaneerd en hierna voorzien van een houten dakbeschot. Wessel vond het best een uitdaging om het dak waterdicht te houden tijdens de werkzaamheden. Gelukkig heeft het weer meegewerkt en is er niet veel regen gevallen.

>

Afb. 4. Steigers op het dak (Van Wijnen Harderwijk-Zwolle)

Afb. 5. Het dak van de Wheeme (Van Wijnen Harderwijk-Zwolle)

Voor Mark was het positioneren van de nieuwe installaties best een hoofdbreker, want met het plaatsen hiervan zijn er ook aanvullende eisen van kracht voor onder andere geluidsreductie. Zodoende zijn er ook voorzieningen meegenomen zoals het aanbrengen van geluiddempende vloerplaten op de zolder. Om de nieuwe installatie ook na de werkzaamheden goed draaiende te kunnen houden zijn gedurende de hele bouw ook collega's van Technisch Beheer en Onderhoud van de gemeente Zwolle nauw betrokken bij het werk!

Gevelmetselwerk

Doordat het pand geheel in de steiger stond was dit ook het moment om het gemetselde gevelwerk onderhanden te nemen. Vanuit de rapporten was bekend dat het voegwerk slecht was, zoals op de ezelruggen. Dit zijn gemetselde afdekkers van de topgevel.

Kap

'Het mooiste onderdeel van het pand blijft toch de kap', geeft Martijn aan. De kap was nog goed intact en had maar op enkele plekken herstel nodig. Enkele sporen in de kap zijn vervangen in eikenhout, waarbij belangrijke restauratie herstelmethoden zijn gebruikt. Voorbeelden zijn het terugbrengen van oude telmerken en het handmatig opschaven van de balken zoals men vroeger ook deed. 'Tijdens de bouw komen we vaak namen en datums tegen' geeft Wessel aan. 'Het leuke hiervan is dat je zo een tijdlijn van het gebouw kan zien aan de hand van de vakmannen die eraan gewerkt hebben'. Enkele sporen van de kap zijn tijdelijk uitgenomen om de aanwezige luchtbehandelingskast te kunnen verwijderen en de nieuwe luchtbehandelingskast te plaatsen.

Installaties

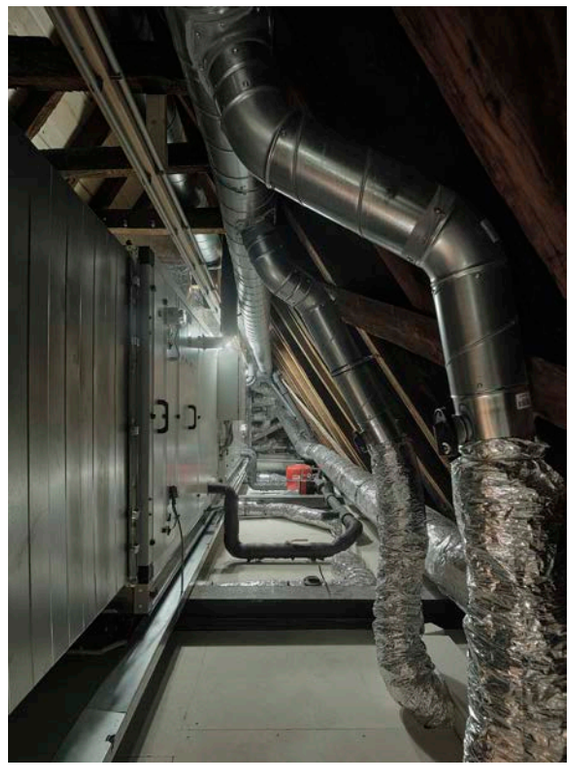
De installaties in De Wheeme kwamen uit 1975 en voldeden niet meer aan de huidige eisen. De installaties voor verwarming en luchtbehandeling waren gepositioneerd onder de kap. Doordat het dak en de kap aangepakt moesten worden, was dit het moment om ook de installaties aan te pakken. Voor het vervangen van de installaties is het van belang om te weten welke gebruiker in de toekomst het pand betreedt. Omdat dit toen nog niet bekend was, is door Jeroen in de voorbereiding een belangrijke stap genomen om uitgangspunten te bepalen die passen bij alle vormen van gebruik in de toekomst.

Afb. 6. De kap (Erfgoed gemeente Zwolle)

Afb. 7. Het dakwerk (L. van Oldeniel, gemeente Zwolle)

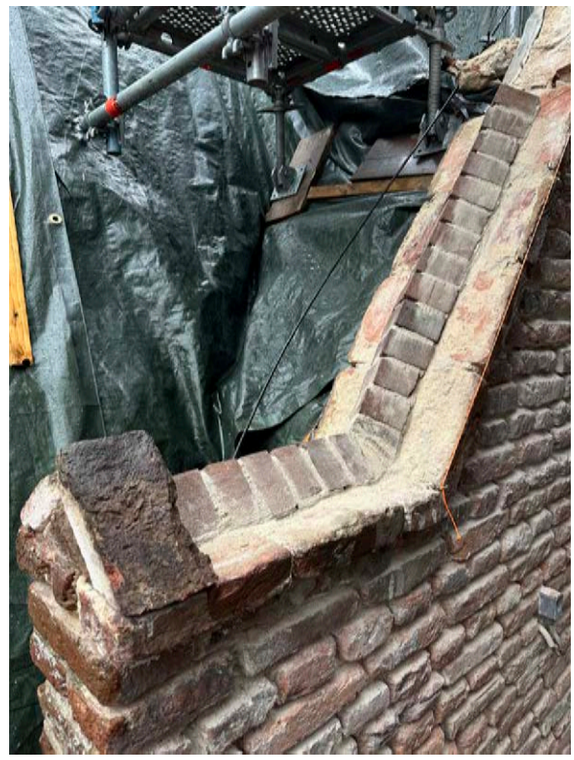

Afb. 8. Installaties in de kap (Gemeente Zwolle)

‘Het mooiste onderdeel van het pand blijft toch de kap’

Toen de eerste voegen verwijderd werden, was er een verrassing: enkele ezelsruggen lagen los! De ezelsruggen zijn vervolgens opnieuw gemetseld met hergebruik van de bestaande stenen. Een hele klus!
Doordat veel voegwerk nog goed was is ervoor gekozen om het voegwerk plaatselijk te herstellen. ‘Een nadeel van herstelwerk’, geeft Erik aan, ‘is dat bij herstel het oude werk wat nog redelijk is des te meer opvalt!’ Louis heeft er goed op gestuurd dat er geen onnodig voegwerk uit is genomen.

Natuursteen
De luiken op de binnenplaats waren aan de gevel bevestigd met duimen die in zandsteen blokjes waren aangebracht. Doordat het staal door de jaren heen is gaan roesten, zijn veel zandsteen

Afb. 9. Herstel ezelsrug (Erfgoed gemeente Zwolle)

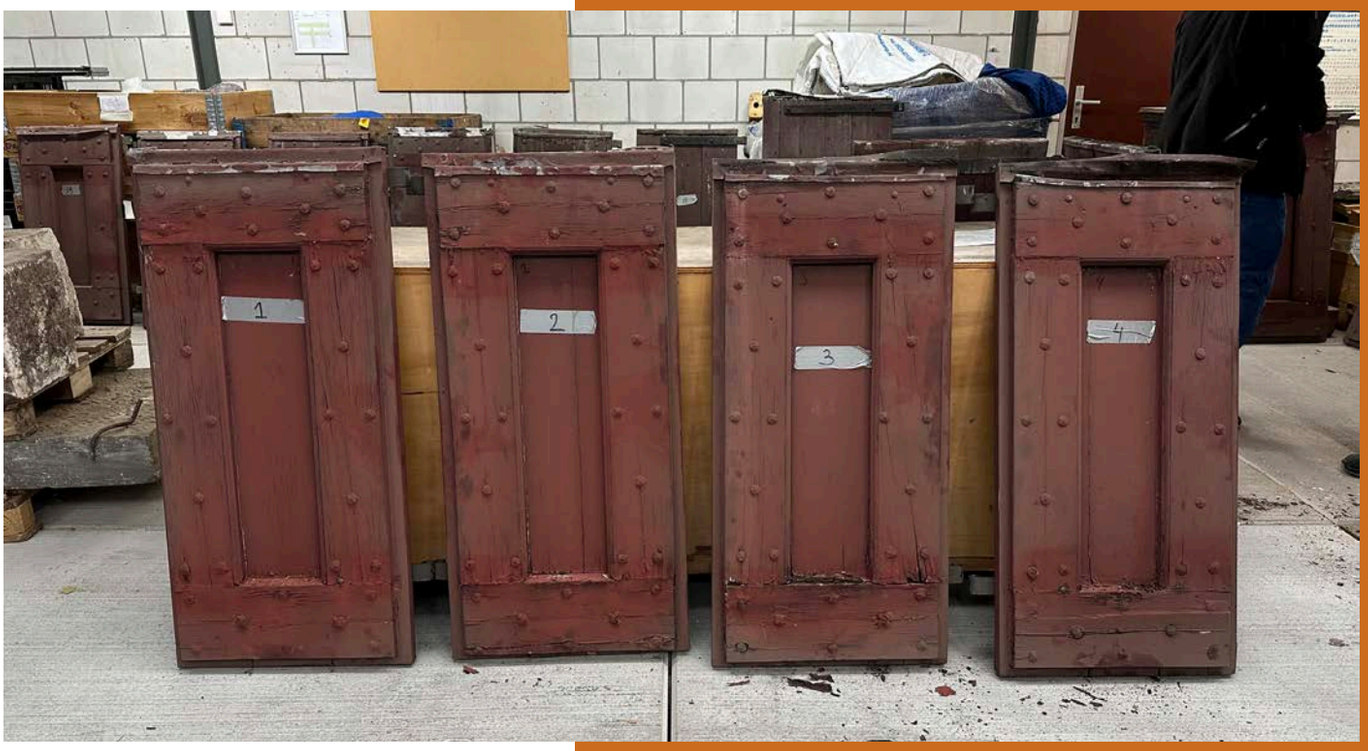
blokjes gescheurd. Door een slim technisch inzicht om een steen boven het zandstenen duimblok weg te nemen, heeft Van Wijnen voorkomen dat veel natuursteenblokjes kapot gehakt moesten worden ten behoeve van herstel. Bij het uithalen van de steen boven de zandsteen blokjes ontdekten de bouwers ook dat de duimen met een haak bovenin de zandsteenblokjes bevestigd waren. Een leuke maar ook belangrijke ontdekking waardoor de stalen duimen goed uitgenomen konden worden om te behandelen. Nog belangrijker is dat veel zandsteen blokjes niet vervangen hoefden te worden. Het verraste Erik overigens dat het gesmede staal op sommige plekken nog zo goed was! Een andere leuke ontdekking was dat de zandsteen blokken doorliepen naar de binnenzijde van de bouwmuur. Dit maakt duidelijk dat de zichtbaarheid van het zandsteen aan de binnenzijde belangrijk werd gevonden.

Luiken

Voor Jeroen blijft het aanzicht van de binnenplaats met de mooie luiken het mooiste onderdeel van het pand. Deze waren al jaren voor de restauratie van het pand genomen en opgeslagen om verder verval te voorkomen. Voor werkvoorbereider Erik was het daardoor een hele puzzel om de luiken met de juiste maatvoering bij de juiste vensters te plaatsen.

Afb. 10. Duimblok hersteld (L. van Oldeniel, gemeente Zwolle)

Afb. 11. Luiken in opslag gemeentewerf (Erfgoed gemeente Zwolle)

Afb. 12. Laatste luik geplaatst bij afronding werkzaamheden (Van Wijnen Harderwijk-Zwolle)

De eerder afgenomen luiken in de werkplaats zijn door Bennie nader beoordeeld. Er is in goed overleg met monumentenzorg gemeente Zwolle besloten om alle luiken te vervangen. Het vervangen van de luiken was een hele klus. De luiken zijn weer op de originele wijze gemaakt. Dit betekende dat de luiken weer met gesmede spijkers zijn uitgevoerd. Hierbij is het bestaande patroon van de gesmede spijkers overgenomen. ‘Doordat er een aparte vorm van de gesmede kop was toegepast was het wel even zoeken voor we weer authentieke gesmede spijkers gevonden hadden’, gaf Martijn aan. In totaal zijn 1600 gesmede nagels gebruikt. Een leuke klus? ‘Reken maar’, geeft Bennie aan. Mooi te vermelden is dat hier ook een leerling vakman aan heeft gewerkt. Zo kon Bennie het ambacht en zijn kennis overbrengen op een nieuwe generatie timmermannen. De luiken hebben allemaal hun originele beslag en gehengen behouden. Het smeedstaal is gestraald, geschoopeerd, en zwart geschilderd en herplaatst.

Stucwerk

De regels van de bouwfysica en de balans van vochttransport maakt dat aanwezige zouten in het metselwerk altijd invloed hebben het stucwerk. Door zouten worden vaak oude delen van het stucwerk aangetast en weggedrukt. Hierdoor is herstel noodzakelijk. Het herstel is op een traditionele manier uitgevoerd tijdens de restauratie door ongebluste kalk te gebruiken en deze verder af te werken.

Verduurzamen

Bij de aanpak van het dak zijn ook verduurzamings-maatregelen meegenomen. Voor de isolatie van het dak is gekozen voor een dunne isolatie op basis van reflectie. Door het toepassen van een folie met meerdere aluminiumlagen kan een zeer dunne isolatie aan de buitenzijde aangebracht worden. Deze isolatie is samendrukbaar een naast reflectie tevens gebaseerd op stilstaande luchtlagen. Door het toepassen van één extra lat van 25 millimeter wordt een luchtlaag gecreëerd tussen het dakbeschot en de folie. Omdat de reflectiefolie ook heel dun is, is de aanvullende dikte maar veertig millimeter waardoor aansluitingen op zinken goten en lood in de gevel behouden kunnen worden.

>

Afb. 13. Anker in het metselwerk (L. van Oldeniel, gemeente Zwolle)

‘Door hergebruik van bestaand materiaal gaat geen materiaal verloren’

Afb. 14. Muurschilderingen Wheeme (Erfgoed gemeente Zwolle)

Louis geeft aan dat restaureren ook duurzaam is. Door hergebruik van bestaand materiaal zoals dakpannen en stenen gaat geen materiaal verloren. ‘Dit geldt ook andere onderdelen in het pand’, geeft Louis aan. Een overtollig oud stalen anker in de gevel die voor veel scheurvorming zorgde is verwijderd. Het oude stalen anker kon nog goed worden hergebruikt als balkanker elders in het pand. Ook dit is een vorm van duurzaam hergebruik!

Omdat de nieuwe gebruiker nog niet bekend is, zal later nagedacht worden of geïsoleerde achterzetramen bij de openingen van glas en glas-in-lood worden toegepast.

Mooie ontdekkingen

Bij het herstel in de binnenplaats wordt door een ieder ook de vondst van een stuk fundering naast de trap van de oorspronkelijke entree genoemd. Door team archeologie van de gemeente Zwolle is het muurwerk vastgelegd en gedocumenteerd. Het is nog onbekend of dit het oudste stukje fundering van het pand is.

Er zijn in het pand ook laatmiddeleeuwse religieuze schilderingen aanwezig, die het pand zijn bijzondere waarde geven. Deze schilderingen zijn in 1924

Afb. 15. Team Van Wijnen (Van Wijnen Harderwijk-Zwolle)

Afb. 16. Before (Erfgoed gemeente Zwolle)

Afb. 17. After (Gemeente Zwolle)

herontdekt en tijdens diverse restauraties hersteld en geretoucheerd. Voor het behoud van de schilderingen, zijn deze afgedekt met platen waarop de gehele schildering is overgetrokken. Tijdens de restauratie zijn de originele schilderingen en retoucheringen bekeken en beoordeeld door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed en team monumentenzorg van de gemeente Zwolle. De pracht van deze schilderingen maakte indruk op zowel de bouwers als de specialisten. Mogelijk worden de schilderingen nader hersteld maar dat is iets voor na de casco restauratie.

Tot slot

De uitvoering kende een extreem hete zomer maar desondanks waren de weergoden het pand goed gezind en kon de planning met een kleine vertraging worden gehaald. ‘Er waren korte lijntjes met elkaar’, geeft Louis aan. ‘Op beslismomenten kon met monumentenzorg, aannemer en installateur goed overlegd worden’. Hierbij zijn geen concessies aan veiligheid en de waarde van het monument gedaan. Een goede en prettige samenwerking met de buurt leidde tot het herstel van de tuin in de binnenplaats die het werk afmaakte.

Nu het pand nog geen definitieve bestemming heeft, hebben we de bouwers nog even gevraagd naar een goed idee. ‘Dependance van Academiehuis’, ‘kantoren met werkcafé’, ‘museum en korte exposities’, worden genoemd. In ieder geval geen horeca, daarover is iedereen het eens. ‘Een mooi toegankelijk gebouw voor iedereen’ is wellicht het sleutelwoord in deze puzzel.

De Wheeme is in ieder geval voor de komende vijftig jaar weer klaar voor een nieuwe gebruiker.

Dit artikel dankt zijn inhoud aan de interviews met de bouwers van Van Wijnen Harderwijk-Zwolle en diverse ambtenaren binnen de gemeente Zwolle die aan dit project hebben meegewerkt.

Bronnen

Korenberg, G. (2019). Bouwhistorisch onderzoek & waardestelling de Wheeme

Opgegeven en nu, een herinnering of toch niet?

IJzerwerken boven het spoor

< Afb. 1. Stationskap 1973 (RCE)

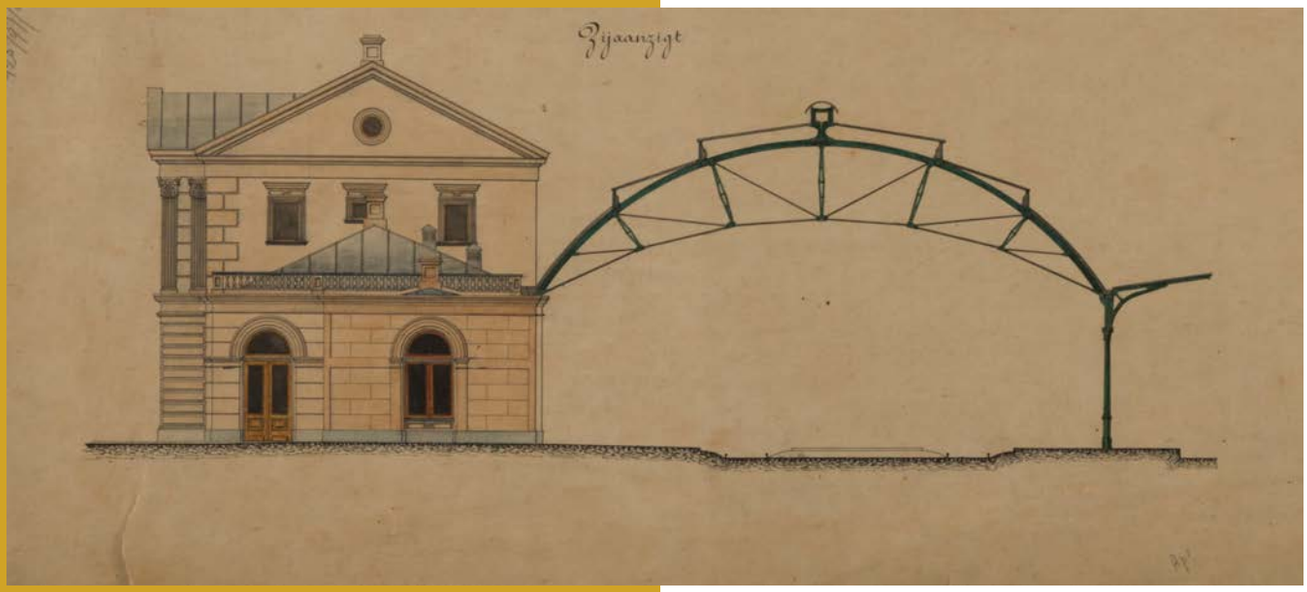
DOOR **JOHAN TEUNIS**
ERFGOED GEMEENTE ZWOLLE

De stad Zwolle is door zijn ligging altijd een belangrijk knooppunt geweest. Over water via de Overijsselse Vecht en Zwarte Water en over land via de bekende Hessenwegen was de stad al in de middeleeuwen goed bereikbaar en bloeide Zwolle vooral door de transitohandel. Met de komst van de spoorwegen in 1864 groeide Zwolle uit tot een belangrijke schakel in het landelijke spoorwegnet.

De Zwolse stationskap uit 1868

Tot ver in de twintigste-eeuw had Zwolle één van de mooiste negentiende-eeuwse stationskappen van Nederland; het was een imposante gebogen overkapping. In 1863 werd gestart met de bouw van het stationsgebouw en een hoge perronkap. Als belangrijk knooppunt in het zich ontwikkelende spoorwegnet in Zwolle werd door de Staatsspoorwegen een station van Klasse 1 gebouwd. Het station werd gebouwd in eclectische stijl met een aantal opvallende classicistische kenmerken. Op 4 juni 1864 was Zwolle voor het eerst per spoor vanaf Utrecht bereikbaar. Het stationsgebouw werd in 1866 opgeleverd.

Bij het ontwerpen van de stationskap kon niet worden teruggrepen op andere voorbeelden. De spanwijdte van de kap was te groot om een beroep te doen op traditionele bouwmaterialen en constructies. Er werd gekozen voor de toepassing van ijzer. Met ijzer waren in verhouding slanke constructies mogelijk. De kap in Zwolle uit 1868 is aansluitend op het station gebouwd en had een gebogen hoge constructie met een overspanning van 20.11 meter. Hij steunde aan één zijde op de muurdammen van het stationsgebouw en aan de >

Afb. 2. Tekening doorsnede oorspronkelijke stationskap (Utrechts archief)

andere kant op gietijzeren kolommen. De kolommen waren 5.06 meter hoog met een holle constructie waardoor regenwater naar het riool kon worden afgevoerd. De spanten van de kap hadden een bijzondere sikkelvorm. De vorm van het sikkelspant is afkomstig uit Engeland. Het zijn spanten met een gebogen bovenrand en een iets plattere onderkant die elkaar bij de oplegging ontmoeten. De welijzeren spanten werden onderling verbonden door diagonale trekstaven, die door middel van spieverbindingen waren bevestigd. Sikkelspanten werden toegepast bij stations in Amsterdam, Utrecht en Leeuwarden. Van het gebruik van dit type spant in Nederland was Zwolle het oudst bewaard gebleven voorbeeld.
De totale hoogte van de kap was 12,02 meter met een afstand van 2,87 meter tussen onder- en boven spant. De kap is gemaakt in de Zwolse ijzergieterij Sallandia. In 1891 werd de open kap aan de west- en oostzijde voorzien van een glaswand, daarmee was de stationskap af en konden passagiers bijna 100 jaar bij neerslag droog staan.

1998 was een rampjaar voor veel Zwollenaren, liefhebbers van het spoor en erfgoedprofessionals. In dat jaar werd bekend gemaakt dat de stationskap niet meer veilig was en gesloopt moest worden. Jan de Jong van de afdeling monumentenzorg reageerde hierop in 1991 met een artikel in het Zwols Historisch Tijdschrift met de titel ‘Gevoel tegen verstand.’ Hieronder volgt een korte samenvatting met de kern van zijn verhaal.

“De sloop van de stationskap in Zwolle wordt door iedere monumentenzorger als een nederlaag ervaren. Er resten slechts foto’s en in de toekomst delen van de kap in een museale opstelling. Hoe komt zoiets nu tot stand? Ik kan alleen het proces beschrijven zoals dat bij de sectie Monumentenzorg is ervaren. Het begon in 1989 met de droge mededeling dat de kap ‘op’ was en moest worden vervangen. Je reageert dan heftig in de sfeer van ‘dat kan niet’ en ‘hij moet gerestaureerd worden’. Doordat bestuur en burgers van de waarde van de kap overtuigd bleken te zijn, werd de NS gedwongen de zaak van een andere invalshoek te bekijken. Dus niet slopen, maar restaureren.

Dat de NS deze optie wilde uitvoeren wanneer technische studies de haalbaarheid konden aantonen, was voor Monumentenzorg een positieve wending, die enige hoop deed ontstaan. De daaropvolgende proeven bij het Nationaal Laboratorium voor Lucht- en Ruimtevaart leverden een aantal kentallen die een indicatie gaven van de druk die de wind op de kap uitoefende. Op basis van de wind tunnelproeven concludeerden de betrokken medewerkers van de NS, dat de kap niet voldeed aan de normen en dat restauratie onmogelijk was. In een poging om te kijken of de kap met aanpassingen kon worden gered, schakelde Monumenten zorg experts van de Technische Universiteit (TU) Delft in. Die kwamen

‘IJzer met handen breken?’

na berekeningen en proeven met de conclusie: de kap kan niet worden gerestaureerd en zou in onze tijd nooit gebouwd mogen worden. Iedere keer dat een technisch-specialist je vertelt dat het een mooie maar constructief geheel ontoereikende kap is, groeit je bewondering voor de ontwerpers van destijds en begin je je sterker aan de kap te hechten. Immers, logenstraft de kap al niet 125 jaar lang iedere theorie door ‘gewoon’ in weer en wind te blijven staan? Is dit praktijk tegen theorie en gevoel tegen verstand?

De voormalige stationskap in Zwolle was een spectaculaire toepassing van welijzer bij een stationsoverkapping met ranke, slanke constructies, die kwetsbaar ogen en stations hun typische karakter geven. Na de sloop van de stationskap in 1995 herinnert alleen één van de oorspronkelijke sikkelspanten in het oostelijk deel van de huidige stationskap nog aan de oorspronkelijke constructie.

Ook de roestvrijstalen gedenkplaat op perron 1 bij de ingang naar de stationshal maakt melding van 125 jaar trouwe dienst van de stationskap. Het verstand heeft in het verleden gewonnen van het gevoel, maar toch als men in de huidige stationskap naar het oosten kijkt en het oorspronkelijke sikkelspant ziet, doet het verlies van de oude stationskap bij velen nog steeds pijn.

Behoud en restauratie van de Hoge Spoorbrug

Na het toch wel sombere verhaal over het verlies van de oorspronkelijke stationskap een ander verhaal over hoe het toch wel anders kan lopen. Op 9 februari 2019 werden een nieuw busstation en de Schuttebusbrug officieel geopend

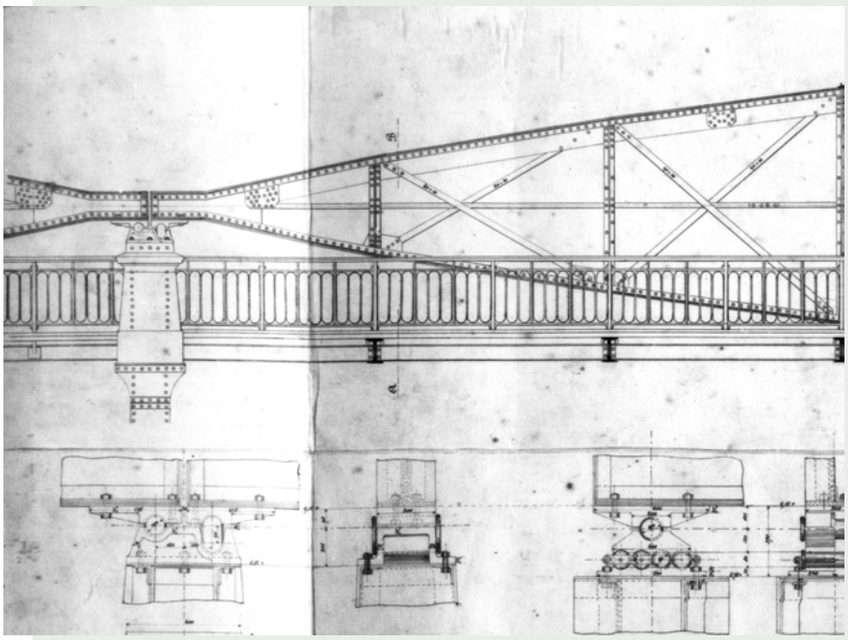
Afb. 3. Huidige stationskap met sikkelspant (Erfgoed gemeente Zwolle)

Afb. 4. Hoge Spoorbrug 1882-1883 (Collectie Overijssel)

‘IJzersterk sinds 1883’

en recentelijk ook de Passerelle. Het verkeers- en spoorwegknooppunt Zwolle heeft zich hiermee verder ontwikkeld. De Schuttebusbrug en de Passerelle zijn bijzondere en ingenieuze bruggen geworden. Een paar honderd meter verderop naar het oosten staat echter nog een bijzondere brug, de Hoge Spoorbrug uit 1883. Ook eind 19de eeuw was er sprake van een verbetering en uitbreiding van het knooppunt Zwolle en kreeg de stad een slim ontworpen brug. In 1875 werd door de Staat een wetsvoorstel ingediend om voor staatsrekening spoorweglijnen aan te leggen. In dit voorstel was ook de lijn Zwolle-Almelo opgenomen. De aanleg van deze spoorlijn betekende een verbreding van het spoor bij de buurschap Schelle. Een normale spoorwegovergang was daardoor niet meer mogelijk. De bewoners van Schelle, Oldeneel en Ittersum zouden een grote omweg moeten maken om Zwolle te bereiken. B&W eiste bij een rijkscommissie, die de spooraanleg begeleidde, dat op andere wijze een verbinding werd gemaakt tussen Zwolle en de buurschappen. In 1877 noemde men voor het eerst de optie van een spoorbrug. Na onderhandelingen werd het geen verkeersbrug maar een voetgangersbrug. Een jaar later werd met het ontwerp van de brug begonnen, een hangbrug van 108 meter lang en 3.80 meter breed. De brug was bereikbaar door opritten. De Staat verzocht de gemeente Zwolle om het onderhoud voor deze opritten voor haar rekening te nemen. De brug zelf

Afb. 5. Fragment bestektekening Hoge Spoorbrug (Staats Spoorwegen)

Afb. 6. Naamplaat Dalhuisen (M. Overbeek 1981)

met de stenen landhoofden bleef bij de Staat in onderhoud. Op 23 april 1883 meldde B&W dat de brug gereed was.

Het is een bijzondere brug geworden en het is niet voor niets vanaf 1990 een rijksmonument. In de 19de eeuw waren de opvattingen over architectuur ingrijpend gewijzigd. Nieuwe materialen als beton en gietijzer gaven architecten en ingenieurs meer mogelijkheden. Bij de Hoge Spoorbrug zijn voor de brug zelf moderne technieken en materialen toegepast. Terwijl de landhoofden traditioneel in baksteen en natuursteen zijn uitgevoerd. De brug zelf is uitgevoerd in wellijzer of puddelijzer en is opgebouwd uit vakwerkliggers met een neerwaarts gebogen bovenrand en een opwaarts gebogen onderrand. Deze randen snijden elkaar bij de opleggingen. De vorm die zo ontstaat lijkt op een lens en wordt daarom lensligger genoemd. Lange tijd herinnerde een naamplaat op het uiteinde van de brug, aan de kant van de Hanzelaan >

Afb. 7. Hoge Spoorbrug (H. Westerink)

Afb. 8. Werken aan de Hoge Spoorbrug in 1993 (F. Brasser)

‘Vele handen maken licht werk’

laag aangebracht net boven het brugdek, op het uiteinde van de laatste lensligger met de belettering Dalhuisen Kampen 1883 aan de gieterij van de spoorbrug. De naamplaat is verdwenen. Wellicht moet het verdwijnen van de naamplaat gezocht worden bij restauratiewerkzaamheden in 1993.
Het type lensligger is een uitvinding van spoorwegingenieur Friedrich August von Pauli. Door deze uitvinding konden bruggen met relatief slanke profielen en ranke constructies gebouwd worden. In Duitsland en Engeland zijn verschillende spoorwegbruggen gemaakt met lensliggers. In Nederland komt dit type alleen in Zwolle voor.

Omstreeks 1984 begon een discussie over de aanleg van de Van Karnebeektunnel. Omdat twee verbindingen vlak bij elkaar overbodig leken en omdat verondersteld werd dat de Hoge Spoorbrug aan het eind van zijn levensduur was gekomen, stelde de Nederlandse Spoorwegen voor de brug te verwijderen. Dit voorstel stuitte op veel verzet bij de burgerij en de lokale politiek. Na overleg tussen gemeente en NS werd besloten de Hoge Spoorbrug te sparen. De gemeente plaatste de brug op de gemeentelijke monumentenlijst. In 1990 zijn bij de aanleg van de Van Karnebeektunnel de opritten geheel veranderd. Een jaar later werden ook de landhoofden gerestaureerd. De Hoge Spoorbrug verkeerde toen in slechte staat. Groot onderhoud was noodzakelijk. In 1993 werd de Hoge Spoorbrug voor het laatst gerestaureerd en daarmee werd in tegenstelling tot de stationskap een belangrijk stuk spoorgeschiedenis in zijn reis door de tijd behouden.

Bronnen

- Wieringa, P.C., ir. C. Douma en J.J. de Jong (1991). In: *Zwols Historisch Tijdschrift* jrg 8, nr. 4, 133-137
- Jong, J.J. de (1994). Hoge Spoorbrug. Heet hangijzer 1883-1993. In: H. Clevis en J.J. de Jong (red.) *Archeologie en Bouwhistorie in Zwolle* 2, 9-21

Foto: Kasper Veenstra

Van kruidenfabriek tot architectenbureau

Veerkrachtig erfgoed bij 19 het atelier

Tijdens Open Monumentendag openen wij de deuren. We vertellen graag het verhaal van dit bijzondere monument. Bezoekers ontdekken hoe het gebouw zich door de tijd heen heeft ontwikkeld: van pakhuis en bedrijfsruimte tot eigentijds architectenbureau voor architectuur en interieurarchitectuur. Ook de door ons ontworpen dakopbouw uit 2004 en het recent vernieuwde interieur laten zien hoe erfgoed kan meebewegen met nieuwe manieren van werken. Ons pand is een treffend voorbeeld van wat veerkrachtig erfgoed kan zijn: een gebouw met geschiedenis, dat met respect voor het oorspronkelijke karakter telkens opnieuw betekenis krijgt.

Kom zaterdag 12 september langs tussen 12.00 en 17.00 en ontdek hoe verleden, heden en toekomst samenkomen. Om 14.00 uur geven wij een presentatie over de geschiedenis, ontwikkeling en toekomst van het pand.

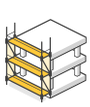
19 het atelier architecten
Thorbeckegracht 19, Zwolle
info@19hetatelier.nl

19 HET ATELIER

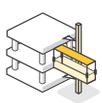
WAAR U OP STAAT

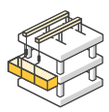
De partner in veilig werken op hoogte

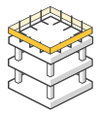
Vakmensen verdienen werkplekken op hoogte die veilig zijn opgesteld én waarmee ze overal goed bij kunnen. Sinds onze oprichting meer dan 25 jaar geleden, is dat ons vertrekpunt in elk project. We hebben de kennis én het materiaal in huis voor hele grote of hele complexe projecten. Denk aan de binnen- en buitenkant van een kerk of de gevels van monumentale panden in een binnenstad.

Steiger systemen

Over kappingen

Bouw liften

Hangbrug installaties

Dakrand beveiliging

YELLOW
AN OTRÉ COMPANY

VersteeghHofman Architecten

Beeld: transformatie rijksmonument Lindershof Dordrecht

Eekwal 31 | 8011 LB | Zwolle
www.versteeghhofman.nl

Sinds 2008 reiken de gemeente Zwolle en de gemeente Kampen de gezamenlijke Erfgoedprijs Zwolle-Kampen uit. Dit is een jaarlijkse prijs als waardering voor een uitzonderlijke inzet voor het beheren, restaureren en in stand houden van cultuurhistorisch erfgoed. De Erfgoedprijs Zwolle-Kampen wordt elk jaar afwisselend in Zwolle en Kampen uitgereikt aan een lokaal project of object.

Erfgoedprijs Zwolle-Kampen 2026

DOOR **STIJN VAN GERREVINK**
GEMEENTE KAMPEN

Dit jaar wordt de prijs in de gemeente Kampen uitgereikt aan Stichting Streekmuseum “Ons Erfgoed” vanwege haar inzet voor Museum De Stadsboerderij Kampen. De stichting maakt het bijzondere en vaak nog onbekende erfgoed van stadsboerderijen toegankelijk voor een breed publiek. Daarmee blijft het verhaal van de Kamper stads- en landbouwgeschiedenis levend.

Stadsboerderijen

Midden in Kampen bevindt zich een bijzonder stukje geschiedenis in een voormalige stadsboerderij: Museum De Stadsboerderij. Stadsboerderijen waren lange tijd een onmisbaar onderdeel van het leven binnen de stadsmuren. ‘s Zomers liepen de koeien rond op de stadsweiden en in de winter stonden de koeien in de stadsboerderijen op stal. De meeste

steden schaften het weiderecht in de negentiende eeuw af. In Kampen gebeurde dit niet. Koeboeren en hun stadsboerderijen bevonden zich daarom nog tot laat in de twintigste eeuw in de binnenstad. De laatste boer stopte in 1999.

Museum De Stadsboerderij

Het museum herinnert aan een tijd waarin landbouw en de binnenstad van Kampen nauw met elkaar verweven waren. De stadsboerderij laat zien hoe het boerenleven er binnen de stadsmuren uitzag. Het is een vorm van bestaan die inmiddels vrijwel verdwenen is, maar ooit onmisbaar was voor de dagelijkse voedselvoorziening. In het museum stappen bezoekers als het ware terug in de tijd. Je leert er hoe boeren werkten, welke gewassen verbouwd werden en hoe ambachten onderdeel waren van het dagelijks leven. Museum De Stadsboerderij maakt dit verleden tastbaar en beleefbaar, onder meer door het tonen van historische gebruiksvoorwerpen

Afb. 2. Vooraanzicht Museum de Stadsboerderij (gemeente Kampen)

Afb. 1. Koeien in Museum de Stadsboerderij (gemeente Kampen)

‘Een feestelijke bekroning van jarenlange inzet’

‘Het museum vervult een belangrijke rol in het doorgeven van kennis aan nieuwe generaties en het levend houden van het erfgoed’

en het vertellen van verhalen uit de praktijk. Bij deze historische levenswijze horen ook kennis, tradities en ambachten die van generatie op generatie zijn doorgeven. Op deze manier wordt geschiedenis niet alleen verteld, maar ook echt beleefd. Het museum vervult een belangrijke rol in het doorgeven van kennis aan nieuwe generaties en het levend houden van het erfgoed.

Stichting Streekmuseum “Ons Erfgoed”

De drijvende kracht achter dit alles is Stichting Streekmuseum “Ons Erfgoed”. Met grote inzet van vrijwilligers zorgt de stichting ervoor dat de stadsboerderij toegankelijk blijft voor inwoners en bezoekers. Dankzij hun betrokkenheid blijft waardevolle lokale geschiedenis zichtbaar en relevant. De stichting zet zich ook breder in voor agrarisch erfgoed. Zo trekt de jaarlijkse Oogstdag op het Kampereiland – een van de evenementen die ze organiseren – elk jaar vele bezoekers. De toekenning van de Erfgoedprijs is dan ook een erkenning van deze inzet. Het museum vertelt een verhaal dat misschien minder bekend is, maar

Afb. 3. Toegangsbordje Museum de Stadsboerderij (gemeente Kampen)

niet minder belangrijk. Het laat zien waar Kampen vandaan komt en hoe stad en platteland met elkaar verbonden waren.

Oorkonde tijdens 25-jarig jubileum

Extra bijzonder is dat de prijs wordt uitgereikt in het jaar dat Museum De Stadsboerderij zijn 25-jarig jubileum viert. Het is een feestelijke bekroning van een jarenlange inzet. De Erfgoedprijs Zwolle-Kampen 2026 wordt uitgereikt rond Open Monumentendag. Aan de prijs is een oorkonde en een geldbedrag van €1.000,- verbonden.

Restaureren is puur vakmanschap.

We creëren waarde voor nog eens 100 jaar.

Restauratie

Jurriëns Noord, Hanzebouw en Bouwbedrijf Hoffman zijn onderdeel van Friso Bouwgroep

FRISO BOUWGROEP **DE BETROKKEN BOUWER**

ERKENDE RESTAURATIEKWALITEIT MONUMENTENZORG

JURRIËNS NOORD

hanzebouw

bouwbedrijf hoffman
Restauratie en Herbestemming

Zwolle

Erfgoed

Colofon

ISBN: 978-90-835804-1-8

Uitgave:
Gemeente Zwolle
Erfgoed gemeente Zwolle
Postbus 10007
8000 GA Zwolle
Erfgoed@zwolle.nl

www.zwolle.nl/erfgoed
www.zwolle.nl/erfgoed/open-monumentendag

Eindredactie: Michael Klomp, Arlinde Dul, Sanne van Zanten, Marinda Lam
Acquisitie: Iwan van Berkel
Omslagfoto's: Martijn Teelen
Vormgeving: Bredewold communicatievormgevers

De uitgever heeft getracht alle rechthebbenden op copyright van fotomateriaal te achterhalen. Zij die desondanks menen aanspraak te kunnen maken op deze rechten, verzoeken wij contact met ons op te nemen.

VRIENDEN LOTERIJ
WIN MEER, BELEEF MEER
OPEN MONUMENTEN DAG

SALVERDA
BOUW

Wij maken *geschiedenis* duurzaam

Hogere Burger School (HBS) Kampen

RESTAURATIE KWALITEIT ERM MONUMENTEN ERM

Werken aan monumenten is werken aan verhalen. Verhalen die het waard zijn om door te geven.

Bij Salverda Bouw voelen we die verantwoordelijkheid elke dag. Onze vakmensen combineren liefde voor historie met oog voor de toekomst. Met jarenlange ervaring in restauratie weten we precies wat nodig is om een monument te behouden en klaar te maken voor de volgende generatie. Of het nu gaat om een groot project of een verfijnd detail: onze ervaring passen we toe waar mogelijk.

Dat doen we vaak terwijl een gebouw gewoon in gebruik blijft. Juist die uitdaging maakt ons werk bijzonder. Met slimme oplossingen en een goed afgestemd proces zorgen we dat de bedrijfsvoering door kan gaan.

In onze eigen timmerwerkplaats geven ambacht en innovatie elkaar de hand. Hier werken onze vakmensen met jarenlange ervaring, maar ook met de nieuwste technologieën.

Samen bouwen we aan de toekomst van het verleden.

Bouw je met ons mee?
Scan de QR code
en bekijk
onze vacatures

Samen maken we morgen.

Zwolle
MONUMENTEN
MAGAZINE

2026